

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN
MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ ÜYELERİ
(1920–1950)

Hasan KENDİRCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2008

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN
MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ ÜYELERİ
(1920–1950)

Hasan KENDİRCİ

Danışman: Prof. Dr. Fevzi DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2008

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Hasan KENDİRCİ tarafından hazırlanan "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Meclis-i Mebusan Kökenli Üyeleri (1920-1950)" başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

Başarısız

Başkan

Prof. Dr. Fevzi DEMİR
(Danışman)

Üye

Prof. Dr. Şerife YORULMAZ

Üye

Yrd. Doç. Dr. D. Ali ARSLAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

26/06/2008

Prof. Dr. A. Nüket ADIYEKE
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Türkiye tarihi incelemelerinde Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemleri arasında süreklilik ve kesintinin derecesi ve boyutları güncel sorunlardan biridir. Feroz Ahmad, Erik Jan Zürcher gibi yabancı araştırmacıların özellikle eğildiği bu tartışma, Aykut Kansu'nun ilk baskısı 1995'te yapılan *1908 Devrimi* başlıklı çalışmasıyla yeniden alevlenmiştir.¹ İkinci Meşrutiyetin Türkiye tarihindeki yeri, önem derecesi ve Cumhuriyete katkılarının oranıyla ilgili bu tartışma hâlâ sonuçlandırılmamıştır.

Toplumdaki iktidar ilişkilerinin somut olarak gözlenebildiği kurumların başında parlamento gelmektedir. Bu yüzden Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri arasındaki süreklilik veya kopuşu irdelemede Meclis-i Mebusandan TBMM'ye üye sürekliliğini değerlendirmenin önemli olacağı düşünülmüş ve bu tez çalışması hazırlanmıştır. Ele alınan konunun kuramsal yönünün ağır basması ve içeriğinin siyasî seçkinlerle ilgili oluşu daha çok inceleme ve biyografik eserlerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu tez çalışmasının konusunu önermekle kalmayıp verilerini paylaşan, danışmanlığını üstlenen, her aşamasında sabırla yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Fevzi DEMİR'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Lisans ve lisansüstü öğrenimim boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim değerli hocalarım Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE, Prof. Dr. Şerife YORULMAZ ve Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye de ayrıca teşekkür ederim. Bu tezin yazım ve noktalama yönünden incelenmesi zahmetine katlanan Okt. Erdinç KAPLAN'a ve İngilizce özetinin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Uzm. Zeynep GÜLER'e de teşekkür borçluyum.

---

¹ Tartışmaların kısa bir özeti ve tarafı için bkz.: Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev.: Ayda Erbal), 2. Baskı, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 1-34.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Ankara Milli Kütüphane, TBMM, Türk Tarih Kurumu, Yükseköğretim Kurulu, Bilkent Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi Kütüphanelerinin çalışanlarına da teşekkür ederim.

Mersin, 2008

ÖZET

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ ÜYELERİ (1920–1950)

İkinci Meşrutiyet Döneminde uygulanan politikalar büyük ölçüde Cumhuriyet Döneminde de devam ettirilmiştir. Meşrutiyetten Cumhuriyete siyasî, ekonomik ve kültürel alan ve politikalarda görülen süreklilik doğal olarak parlamentoya ve ilişkili konulara da yansımıştır.

Seçim kanunu ve sistemi, yürütmenin yasamaya üstünlüğü ve siyasal katılma sürecinde demokratik hak ve özgürlüklerin tam kullanımı için zamana ihtiyaç olduğu kanısı Meşrutiyet Döneminin ve 1940'lara kadarki Cumhuriyetin ortak özellikleri olmuştur.

Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri arasında siyasal yaşamda görülen benzerlikler Meclis-i Mebusandan TBMM'ye üye sürekliliklerinde de izlenebilmektedir. İkinci Meşrutiyetin ilk meclisinden sonuncusuna değin çeşitli dönemlerde seçilen mebusların üçte birinden fazlasının TBMM'nin de farklı dönemlerinde görev yaptıkları görülmektedir. İlk TBMM son Osmanlı Meclis-i Mebusanının üyelerinin doğrudan katılımına izin vermiştir. İzleyen TBMM'lerde de azalarak da olsa Osmanlı mebuslarına 1960 yılına kadar rastlamak mümkün olmuştur. Meşrutiyetin çoğulcu ve tekilci yönelimleri içinde şekillenen iktidar elitinin Cumhuriyet Döneminde de niteliksel ve niceliksel olarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Meclis-i Mebusandan TBMM'ye süreklilik gösterenler arasında İttihatçılar çoğunluktadır. İttihat ve Terakki ve CHP karşıtları ise TBMM'de güçlkle temsil edilebildiğinden muhalefetin daha çok ideolojik anlamda bir sürekliliği söz konusu olabilmıştır. Meclis-i Mebusan kökenliler, çoğunlukla, önce Birinci Gruba, sonra da

Cumhuriyet Halk Partisine bağlı kalmıştır. Ancak muhalefet hareketlerine katılanlara da rastlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Meclis-i Mebusan, TBMM, Türk Siyasal Eliti, Meşrutiyet, Cumhuriyet.

ABSTRACT

MEMBERS OF THE TURKISH PARLIAMENT ORIGINATED FROM MECLİS-İ MEBUSAN (1920–1950)

Policies applied during the Second Constitutional Era were mostly carried on throughout the Republican Period. The permanency in the policies together with political, economic and cultural areas from the so-called Era to that period naturally affect the Parliament and the related topics.

The electoral law and its system, the ascendancy of law enforcement over the legislation and the estimation on the time requirement for the full utilization of fundamental freedoms in the political participation process were the common features of the Constitutional Era and the Republican period until 1940s.

The similarities seen in the political atmosphere between the Constitutional and the Republican periods could be monitored throughout the continuity of membership from Meclis-i Mebusan to the Turkish Parliament. It is noticed that more than one-thirds of the deputies, elected during various terms from the first assembly of the Second Constitutional Era to the last phase, were appointed through the different phases of Turkish Parliament. The first Turkish Parliament permitted the participation the deputies of Ottoman Meclis-i Mebusan. It is also possible to see the Ottoman deputies in the following parliaments till 1960s with descending figures. The elite holding the government, had been shaped through the pluralist and unique orientation of the Constitutional Era, maintained their qualitative and quantitative structure through the Republican Period. The advocates of CUP (Committee of Union and Progress) had the majority among the ones maintained their permanence from Meclis-i Mebusan to Turkish Parliament. Due to the difficulties in the representation process of the opponents of CUP and The Republican People's Party, the

opposition mostly seen in ideological means. The origins of Meclis-i Mebusan were generally adhered to the First Group, then The Republican People's Party. However, there were ones participated in opposite campaigns.

Key words: Meclis-i Mebusan, The Turkish Parliament, Turkish Political Elite, Constitutional Era, The Republican Period.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE	
PARLAMENTONUN GELİŞİMİ.....	14
I.1. 1876 Kanun-u Esasisi'nde Meclis-i Mebusanın Konumu ve Siyasal	
Katılma.....	15
I.2. “Meclis-i Umumi”den “Türkiye Büyük Millet Meclisi”ne.....	26
I.2.1. Fizikî ve Beşerî Coğrafyada Değişimin Etkileri.....	32
I.2.2. Hukuksal Süreklilikler ve Kopuş.....	37
I.3. 1924 Anayasası'nda Yasamanın Konumu ve Siyasal Katılma.....	43
II. BÖLÜM: MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET	
MECLİSİ ÜYELERİ	50
II.1. Sayılarla Meclis-i Mebusan Kökenli Üyeler	52
II.2. Meclis-i Mebusan Kökenli Üyelerin Siyasal Tutumları	58
II.2.1. Meşrutiyet Dönemi.....	58
II.2.2. Millî Mücadele Dönemi	62

II.2.2.1. Mondros Ateşkesi’nden Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışına Kadar	62
II.2.2.2. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	66
II.2.3. Cumhuriyet Dönemi.....	71
II.2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisinde Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	71
II.2.3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında Yer Alanlar.....	74
II.2.3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkasında Yer Alanlar.....	80
II.2.3.4. Bağımsız Adaylık Uygulaması ve Meclis-i Mebusan Kökenliler...82	
II.2.3.5. 1946’dan Sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanından İzler.....	86
II.3. Sınıfsal/Meslekî Süreklilikler.....	90
II.4. Mekteplilik ve Medreselilik.....	99
II.5. Yerellikler.....	102
II.6. İhtiyar “Genç Türkler”.....	105
III. BÖLÜM: MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÜYELERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ.....	109
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA	184

KISALTMALAR

a. g. e.	Adı geçen eser
a. g. m.	Adı geçen makale
a. g. t.	Adı geçen tez
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ay. es.	Aynı eser
BG	Birinci Grup
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Fırkası / Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan, yayına hazırlayan
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
İG	İkinci Grup
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
OMM	Osmanlı Mebusan Meclisi
S.	Sayı
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
t.y.	Basım tarihi yok
TBMM GCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TPT	Türk Parlamento Tarihi
vd.	ve diğerleri
Y.	Yıl
yay.	Yayınevi / Yayıncılık / Yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo-1: İkinci Meşrutiyet Meclislerinde Etnik/Dinsel Dağılım.....	22
Tablo-2: Siyasal Tutumlarına Göre Meclis-i Mebusan Üyeleri.....	23
Tablo-3: Meclis-i Mebusan Üyelerinin Bölgelere Göre Dağılımı.....	33
Tablo-4: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin TBMM’de Buldukları Dönemler.....	54
Tablo-5: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Meclislerinde Görev Yaptıkları Dönemler.....	55
Tablo-6: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Döneminde Siyasal Tutumları ve Buna Göre Seçildikleri Dönemler.....	60
Tablo-7: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Dönemindeki Siyasal Tutumlarına Göre TBMM’ye Seçildikleri Toplam Dönem Sayısı.....	61
Tablo-8: Birinci Grup-İkinci Grup Kutuplaşmasında Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	68
Tablo-9: Meşrutiyet Dönemi Siyasal Tutumlarına Göre Birinci Grup-İkinci Grup Kutuplaşmasında Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	69
Tablo-10: İkinci TBMM’de Muhalif Meclis-i Mebusan Kökenliler ve Önceki Siyasal Tutumları.....	75
Tablo-11: Serbest Cumhuriyet Fırkasında Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	81
Tablo-12: Dördüncü TBMM’ye Bağımsız Seçilen Meclis-i Mebusan Kökenliler.....	83
Tablo-13: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Sınıfsal/Meslekî Durumları.....	90
Tablo-14: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Öğrenim Durumları.....	100
Tablo-15: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Doğum Yerleri.....	103
Tablo-16: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Temsil Ettikleri Bölgeler.....	105

GİRİŞ

Çağdaşlarının genellikle “10 Temmuz İnkılâbı” veya “Hürriyetin İlanı” ifadeleriyle andığı 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)’te meşrutiyet rejimine ikinci geçişin nasıl adlandırılacağı; devrim mi yoksa sıradan bir hükümet darbesi mi olduğu Türk tarihçiliğinde tartışmalıdır. 1908–1918 arası değişmelerin 18. yüzyıldan bu yana süren klasik Osmanlı ıslahat mantığının devamı mı olduğu yoksa daha kapsamlı ve sarsıcı bir ilerlemeyi mi ifade ettiği sorusuna da farklı yanıtlar verilmiştir. Bu iki tartışma daha güç bir soruyu doğurmuştur: Türkiye’nin siyasî hayatının Birinci Dünya Savaşı öncesiyle (Meşrutiyet Dönemi) sonrası (Cumhuriyet Dönemi) arasında kopuş mu yoksa süreklilik mi vardır? Bu çalışmanın konusu sonuncu tartışmayla ilgili olmakla birlikte, kopuş–süreklilik tartışmalarında ilk iki soru da belirleyici olduğundan bunlara ilişkin görüşlere de yer vermeye çalışılacaktır.

Türkiye tarihi üzerine çalışan bazı önemli isimler Meşrutiyet’e geçiş sürecini Osmanlı bürokrasisi içerisindeki hiiziplerden birinin “darbe”si olarak görmektedir. Örneğin Tarık Zafer Tunaya’ya göre olay Rumeli’deki İkinci ve Üçüncü Ordu subaylarının ve onlara katılan diğer sivil memurların ürünü bir hükümet darbesidir.¹ Sina Akşin de Meşrutiyetin ilanını, Rumeli’deki mektepli subayların faaliyetlerine bağlamaktadır.² Feroz Ahmad, Emre Kongar gibi araştırmacılar da olayın gerçekleşme aşamasını darbe olarak isimlendirir; Öyle ki Kongar, Meşrutiyetin ilanını “iki cinayet ve birkaç telgraf”la gerçekleşen bir olay şeklinde yorumlamaktadır.³ Bu örnekler, sözü edilen olayın tabandan

¹ Tarık Zafer Tunaya, “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Haz.: Siyasî İlimler Derneği, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, t.y., ss. 75-131, s. 85.

² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 70-78.

³ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev.: Nuran Yavuz), Kaynak yay., İstanbul, 2004, s. 33; Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, C. 1-2*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 26; 21. *Yüzyılda Türkiye (2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 68.

gelmeyen bir hareket olduğunu anlatan; ancak aşağıda inceleneceği üzere karşı tezlerini de üreten yaklaşımları yansıtmaktadır.

Olayı darbe olarak yorumlayan araştırmacıların nezdinde 1908–1918 dönemindeki değişiklikler ne ifade etmektedir? Çoğuna göre anılan zaman dilimindeki değişiklikler, toplumu dönüştürmek niyetinde olmayan, zaten öyle bir tabandan da yoksun İttihatçılarının “devleti kurtarmak” için denedikleri ama sonuç alamadıkları girişimlerdir. Daha çok siyasal amaçlara yönelen İttihatçılarının iktidarında toplum düzeninde köklü değişiklikler olmamıştır.⁴ Örneğin Ahmad’a göre İttihatçılarının amacı “...otuz iki yıl önce kabul ettirilmiş olan bir anayasayı geri getirmek ve bu yoldan devleti kurtarmaktı. [...] İttihat ve Terakki 19. yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlılar’ın çizgisinin bir uzantısı...” idi.⁵ Bu yazarların gözünde Meşrutiyet Dönemi uygulamaları mevcut düzeni sarsmakla birlikte köklü dönüşümlere uğratamamış, ancak Cumhuriyet Dönemi için bir “siyaset laboratuvarı” işlevi görmüştür.⁶ Akşin de Meşrutiyetin laboratuvar görevine gönderme yapmakla beraber, başka bir değerlendirmesiyle buraya kadar anılanlardan bir noktada ayrılmaktadır. Ona göre Meşrutiyet Dönemi değişiklikleri önceki ıslahat hareketlerinden daha köktenci bir deneyim olduğundan “dönüşüm, inkılap, devrim” gibi sıfatlarla nitelenmelidir.⁷

Bu görüşler özetle 1908’i Osmanlı bürokrasisi içerisindeki farklı kesimlerin çekişmesinin ürünü olarak görür. Bir bütün olarak, devleti kurtarmak isteyen bürokratlar farklı reçeteler önerdiklerinden aralarında çatışmalar çıkmıştır ve 23 Temmuz 1908’de

⁴ Bkz.: Tunaya, a.g.m., s. 88, 109; Kongar, *İmparatorluktan Günümüze...*, a.g.e., s. 70. Benzer görüşler için bkz.: Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim yay., İstanbul, 1989, s. 49; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s. 212, 226; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi yay., İstanbul, 2005, s. 393, 403-404. Doğu Ergil de aynı doğrultuda değerlendirmeler yapmıştır; Doğu Ergil, “A. Reassessment: Young Turks, heir Politics and Anti-Colonial Struggle”, *Balkan Studies*, 16/2 (1975), ss. 26-72, s. 34, 36, 48’den aktaran: Kansu, a.g.e., s. 31-32.

⁵ Ahmad, a.g.e., s. 33.

⁶ Örneğin bkz.: Tunaya, a.g.m., s. 75, 88; Kongar, a.g.e., s. 70.

⁷ Akşin, bu değerlendirmeyi Feroz Ahmad’ın adı geçen eserine yazdığı “Üçüncü Basıma Önsöz”de yapmaktadır. Bkz.: Ahmad, a.g.e., s. 9.

meşrutiyetçi kanat galip gelmiştir. Bu grup ideolojik olarak burjuva zihniyetine sahiptir; ama köken olarak o sınıftan değildir, zaten o dönemde böyle bir sınıfın varlığı da hissedilmemektedir.⁸ Dolayısıyla 1908 geniş tabanlı olan sınıfsal bir olay değildir.

Oysa Mehmet Turhan ve Kudret Emiroğlu'nun gözünde; sivil ve askerî bürokraside meşrutiyet için mücadele eden mektepli İttihatçılar “Abdülhamit ve kapıkulları karşısında bir alt sınıf”⁹ ve “...mevcut konumları ve harekete geçirdikleri kişiler açısından kategorik olarak ‘halk’tan kişiler”di.¹⁰ Bu yüzden, Turhan’a sorulacak olursa “ilk Türk siyasal devrimi” 1923’te değil 1908’de olmuştur ve toplumda karşılığını da bulmuştur.¹¹

Zafer Kars da meşrutiyetin tabandan gelen bir hareket olduğunu iddia etmiş ve “1908 Devrimi’nin halk dinamiği”ni açıklamaya girişmiştir.¹² Kars, 1908’den birkaç yıl önce konulan “Vergi-yi Şahsi” ve “Hayvanat-ı Ehliye Vergisi”¹³ adlı iki verginin İmparatorluğun çeşitli yörelerinde yol açtığı ve kitleselliği hakkında bilgi olmayan bazı ayaklanmaları, buna ek olarak Hamidiye Alayları’nın baskılarından şikâyetçi Doğu Anadolu halkının tepkilerini meşrutiyetin tabanı sayarak konuya yeni bir boyut kazandırmıştır.¹⁴ O ve 1908’in devrim olduğuna inanan birçok araştırmacı bunlar içerisinde hakkında en çok bilgi sahibi olunan; ayrıca zamanla vergi ayaklanması olmaktan

⁸ Akşin, *a.g.e.*, s. 78-82.

⁹ Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan yay., Ankara, 1991, s. 95.

¹⁰ Kudret Emiroğlu, *Anadolu’da Devrim Günleri İkinci Meşrutiyet’in İlanı Temmuz-Ağustos 1908*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 308.

¹¹ Turhan, *a.g.e.*, s. 95, 103.

¹² Bkz.: H. Zafer Kars, *1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği*, 2. Baskı, Kaynak yay., İstanbul, 1997.

¹³ Sadece koyundan alınan Ağnam Vergisi 4 Ağustos 1903’te kaldırılarak yerine tüm evcil hayvanlardan alınacak olan “Hayvanat-ı Ehliye Vergisi” konulmuştu. Yine aynı tarihte şehir ve köy halkı ayırt edilmeksizin gelir düzeyine göre kişiden alınan “Vergi-yi Şahsi” uygulaması başlamıştı. Bkz.: Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 39, 8 nolu dipnot.

¹⁴ Denizli, Aydın, Uşak, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Kayseri, Ankara, Kastamonu, Sinop ve Trabzon’da çıkan, ancak Erzurum’daki hariç kısa sürede bastırılan ve kitleselliği hakkında hiçbir fikir edinilemeyen vergi ayaklanmaları hakkında bilgi ve Kars’ın yorumları için bkz.: Kars, *a.g.e.*, s. 21-42. 25 Mart 1907’de bir iradeyle askıya alınacak olan bu vergilerden Haynat-ı Ehliyye Rüsümü’nün son bulması talebiyle Şubat 1905’te Midilli’den, 25 Mart 1905’te İşkodra’dan, 13 Nisan 1905’te Basra’dan, 28 Haziran 1905’te Trablusgarp’tan; Vergi-yi Şahsi’nin kaldırılması için 14 Ocak 1906’da Kastamonu’dan 13 Eylül 1906’da Necid’den de Bâb-ı Âli’ye telgraflar çekilmiş olup, değinilenlerin dışında aynı talepleri içeren daha çok sayıda telgrafın varlığından söz edilmektedir. Bkz.: Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum’da Halk Hareketleri (1906 – 1907)*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1990, s. 11; Kansu, *a.g.e.*, s. 39.

çıkıp istibdat rejimine karşı meşrutiyetçi kimliğe büründüğü iddia edilen Erzurum Ayaklanması'nı oldukça önemsemektedir. Böylece en uzun süreli ayaklanmalardan olan Erzurum'daki ön plana çıkarılarak "1908 Devrimi"nin aslında seçkinler arası kavganın değil toplumdaki sosyal, ekonomik gelişmelerin veya sorunların ürünü olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁵

1908'in bürokratik seçkinler arasındaki çekişmelerin sonucu olduğunu ileri sürenlere reddiye niteliği taşıyan bu tezlerin sahipleri bir noktada daha farklılaşmaktadır: Zafer Kars ve Aykut Kansu, Rumeli'deki subayların rolünün abartıldığını ileri sürmüştür. Onlara göre maaşlarının ödenmemesi ve askerlik koşullarının ağırlığı nedeniyle erat da huzursuzdu. Bu huzursuzluklarının neden olduğu itaatsizlikleri onları da "devrimci" aktörler arasına sokmuştu.¹⁶ Rumeli'deki olayların dışında 1906–1907 vergi ayaklanmalarının ve erat arasındaki huzursuzluğun 1908'de Meşrutiyetin ilanında önemli birer faktör olduğu fikri yabancı bir yazarca da destek bulmuştur. A. L. Macfie, Kars ve Kansu'nun görüşlerini benimsemiş görünmektedir.¹⁷

Erat arasındaki huzursuzluğun, Erzurum, bir ölçüde Trabzon ve Van'daki ayaklanmaların vergi konusunu aşip anayasal, parlamenter sistem taleplerine dönüşmesini sağlayanlar olarak da Genç Türkler sahneye çıkarılmaktadır. Buna göre ayaklanmaların çıktığı bölgelerdeki Genç Türkler ve buralara Paris'ten gelenler genellikle yayın yoluyla propaganda yaparak toplumun birçok katmanında görülen bunalımdan özgürlükçü bir akım

¹⁵ Bkz.: Kars, *a.g.e.*, s. 26-42; Demirel, *a.g.e.*, s. 44-45, 48; Nedim Ulusalkul, *İstibdad Aleyhinde Türk Ulusunun İlk Hareketi: Erzurum İhtilali*, Ankara Basımevi, Ankara, 1937; Orhan Türkdöğün, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-I", *Türk Kültürü*, S. 255 (Temmuz 1984), ss. 453-466; Türkdöğün, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-II", *Türk Kültürü*, S. 256 (Ağustos 1984), ss. 497-509; Türkdöğün, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-III", *Türk Kültürü*, S. 257 (Eylül 1984), ss. 575-596; Türkdöğün, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması ile İlgili Yeni Belgeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 147 (Nisan 1987), ss. 23-72.

Kansu, Halep ve Beyrut'ta yiyecek kıtlığı yüzünden çıktığını iddia ettiği ayaklanma ve talan olaylarını da ekleyerek olayların giderek meşrutiyetçi bir havaya büründüğünü söylemektedir; bkz: Kansu, *a.g.e.*, s. 35-95.

¹⁶ Kars, *a.g.e.*, s. 53-60; Kansu, *a.g.e.*, s. 95, 111-114.

¹⁷ A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları (1908-1923)*, (Çev.: Damla Acar – Funda Soysal), Kitap yay., İstanbul, 2003, s. 31-34.

yaratmıştır. Bu akım İstanbul’u sıkıştırmış, sonucunda Meşrutiyete geçilmiştir.¹⁸ Propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinin yürütücüsü olarak Muammer Demirel ve Orhan Türkdoğan Genç Türklerin adem-i merkezîyetçi, Kansu ise İttihatçı kanadını ön plana çıkarmaktadır.¹⁹

Halkın, kendisi için çabalanan bir nesne değil bizzat özne olduğunu ispatlamada veya 1908’in seçkinlerin ürünü olduğu görüşünü “çürütmede” Meşrutiyetin ilanından sonra Anadolu ve Rumeli’deki sevinç gösterileri de kanıt sayılmıştır.²⁰ Hatta 1905’te Rusya’da ve 1906’da İran’da kurulan meşrutiyet rejimlerinin Osmanlı’da hem aydınları hem de halkı etkisi altına aldığı söylenmiş; 1908’de ilan edilen Meşrutiyetin 20. yüzyılın başında görülen gecikmiş burjuva devrimler kuşağının parçası olduğu ileri sürülmüştür.²¹ 1908’in sınıfsal çözümlenmesine girişenlerden bazıları; bu hareketi 19. yüzyılda filizlenmeye başlayan ve artık güçlendiğini söyledikleri burjuvazinin 1906–1907’deki “kitle

¹⁸ Demirel, *a.g.e.*, s. 44-45, 48; Ulusalkul, *a.g.e.*; Türkdoğan, “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-I”; “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-II”; “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması-III”; “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması ile İlgili Yeni Belgeler”.

¹⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. VI, 6, 8, 13, 17; Türkdoğan, *a.g.m.* – I, s. 455, 457.

Kansu’nun 1906-1907 olaylarının İttihatçılar için uygun bir propaganda ortamı yarattığı hatta bazı ayaklanmaların bizzat İttihatçı propaganda sonucunda çıktığı yönündeki değerlendirmeleri için bkz.: Kansu, *a.g.e.*, s. 35-95. Kars’a göre anılan halk hareketleri kendiliğinden gelişmiştir; Genç Türkler de propaganda yoluyla bunları desteklemiştir. Ama bu ayaklanmalardaki rolleri sanıldığı kadar güçlü değildir; bkz.: Kars, *a.g.e.*, s. 43-50.

²⁰ Kansu, *a.g.e.*, s. 99, 137-153. Bu gösterilerin daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz.: Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 125-226.

²¹ Bkz. Kars, *a.g.e.*, s. 23, 38, 60; Demirel, *a.g.e.*, s. 13-14, 20; Türkdoğan, *a.g.m.* – I, s. 465-466; *a.g.m.* – II, s. 497-498; “...Yeni Belgeler”, *a.g.m.*, s. 23-24; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 315-327.

Ayrıca Sözü edilen devrim örneklerini Osmanlı’daki meşrutiyetçi gelişmelerle karşılaştıran incelemelere örnek olarak bkz.: Fariba Zarinebaf, “Osmanlı İmparatorluğu ve İran’da Modernite ve Meşrutiyet”, (Çev.: Ahmet Akşit), *Toplumsal Tarih*, S. 166, Ekim 2007, ss. 24-34; H. M. Tsovikyan, “1905 Rus Devrimi’nin Türkiye’deki Devrim Hareketlerine Etkisi”, *Sovetskoe Vostokovedenie*, C. 3, Moskova, 1945, ss. 15-35; Kars, *1908 Devriminin Halk Dinamiği* içinde, ss. 94-121, s. 104; Esra Atalı, *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2002.

Bülent Tanör de, her ne kadar ayrıntılı sınıfsal analizlere girişmiş değilse de Genç Türklerin değişik coğrafyalardaki devrimlerden etkilendiğini anlatmaktadır. Ona göre: “Bunlar, koyu bir mutlakiyetten meşrutî rejime geçilebileceğini (Rusya), bir Asya devletinde bile bunun olabileceğini (Japonya) ve nihayet İslâmiyet’le anayasalı bir rejimin bağdaşabileceğini (İran) bir kez daha ortaya koyan canlı örneklerdi.” Bkz.: Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim yay., ss. 10-26, s. 24.

eylemleri”ni kullanarak arzuladığı parlamenter sistemi elde edişi olarak görmektedir.²² Özellikle Kansu bu konuyu çok önemsemiştir. Ona göre: Rus, İran ve Osmanlı meşrutiyetleri, 1789 Fransız Devrimi’ni örnek alan, mutlakiyet karşıtı, yalnızca meclise karşı sorumlu hükümet modelini yerleştirmeyi amaçlayan, eski rejimin kapitalist gelişimi kontrol eden her türlü yasal engeline karşı mücadeleyi hedefleyen, Avrupa’nın çevresindeki azgelişmiş ülkelerde görülen “geç kalmış burjuva devrimleri”dir.²³ Her ne kadar konjonktürel olarak 1905 Rus ve 1906 İran Devrimlerinden etkilenmişse de “1908 Devrimi”nin esas ilham kaynağı 1789 Fransız Devrimi idi. Bu devrim “Türkiye’de siyasette rol oynamak isteyen ve ekonomik haklarını liberal bir hukuk düzeni içeren bir anayasal çerçevede garanti altına almak isteyen burjuva sınıfının istemlerini ön plana çıkarmaktaydı.”²⁴

1908’de Meşrutiyete geçiş toplumsal tabanı olan bir devrim olarak görülünce, olayın hak ettiği önemi bulmadığı fikri de beraberinde gelişmiştir. 1908’in devrimci niteliğini irdeleyen ve yukarıda özetlenen görüşlerden çokça yararlanan Kansu’nun *1908 Devrimi* isimli çalışmasında bunu görmek mümkündür. Ona göre 1876 deneyimi liberal devrim niteliğinden uzak bir girişim, mutlak Padişah ile bürokrasi arasındaki çekişmenin sonucuydu. Ama bu kısa deneyimin çok ötesinde olan 1908’deki olay halk tarafından da arzulanan, tabana dayanan bir “devrim”di. “Bu nedenle, 1908 Temmuzunda başlayan yeni döneme, sanki otuz yıllık ‘tatil’den sonra kalındığı yerden tekrar başlanıyormuş gibi, ‘İkinci Meşrutiyet’ adı konularak Devrim’in küçültülmesi son derece yanlıştır”:

1908 Devrimi’ne ‘İkinci Meşrutiyet’ adını koymak ve tarih kitaplarında, sanki monarşist düzen, tamamiyle yıkılacağı ve ortadan kaldırılacağı 1 Kasım 1922 tarihine kadar kesintisiz devam

²² Türkdoğan, a.g.m. - III, s. 577-578; Kars, a.g.e., s. 19, 59-60.

²³ Kansu, a.g.e., s. XVI-XVII.

²⁴ Aykut Kansu, “Dünden Bugüne 1908 Devrimi”, *Toplumsal Tarih*, C. 10, S. 55, Temmuz 1998, ss. 4-11, s. 4. Kansu’nun “1908 Devrimi”nin ve sonrasındaki değişikliklerin “mülklü sınıflar”ın çıkarlarına hizmet ettiği görüşü için bkz.: ay. es., s. 9-10; Kansu, “Türk Devrimi’nin Yıldönümü”, *Radikal* gazetesi, 24.07.2005, *Radikal* 2 eki, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4895, Erişim Tarihi: 01 Eylül 2007.

etmişmiş gibi bir tarih dışı anlatım sürdürmek [...] bilimsel değil ideolojik bir konumu belirlemektedir. Anayasa hukuku açısından, monarşist rejim –yani, ancien regime– 1908 yılı Temmuzunda ‘tarih’ oldu. Yerine kurulan rejim bir meşruti monarşi idi ve liberal demokratik bir yönetim geleneği yerleştirme çabasıydı.²⁵

Türkiye’nin demokratikleşme tarihinde 1923’ü dönüm noktası olarak alan araştırmacıları, “modernleşme kuramcıları” ve “bağımlılık kuramcıları” olarak ikiye ayıran Kansu, bunları da kendi içinde “kopuş” ve “süreklilik” teorisyenleri olmak üzere toplam dört grupta toplamaktadır. Kansu, “modernleşme kuramcıları”nı devrim ve çatışmayı görmek istemedikleri, karizmatik önderlikle bürokrasiye abartılı yer verdikleri; “bağımlılık kuramcıları”nı ise olayları hep ekonomik faktörlere ve dünya konjonktürüne bağlı yorumlayarak iç dinamikleri göz ardı ettikleri için eleştirmiştir. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri arasında süreklilik olduğunu benimseyenler bile, 1923’ü bir kırılma noktası gördükleri için bu eleştirilerden nasibini almıştır.²⁶ Çünkü ona göre esas kırılma “yanlış” bilindiği üzere 1923’te değil 1908’de yaşanmıştır:

Tarihçiler 1908 değil de 1923 yılını çağdaş Türkiye’nin siyasal ve ekonomik tarihine başlangıç olarak kabul ederler. Eğer geçmişle bir karşılaştırma yapılırsa –ki bu pek alışılmış değildir– bu yalnızca 1908-öncesi Ondokuzuncu Yüzyıl monarşist/mutlakiyetçi düzenle 1923-sonrası Kemalist cumhuriyet düzeni arasında yapılmaktadır. Çoğunlukla, 1908 ile 1923 yılları arasındaki dönem inceleme kapsamı dışında bırakılmaktadır. Bir bakıma, çağdaş Türkiye’nin tarihi, 1923 yılı ile birlikte başlatılmaktadır. Basmakalıp tarihçilikte, yaşanmamış sayılan Yirminci Yüzyıl’ın ilk onyılları tamamiyle ihmâl edilmiştir.²⁷

²⁵ Kansu, *a.g.e.*, s. 3-4.

²⁶ Kansu’nun “modernleşme kuramcıları” ve “bağımlılık kuramcıları” kategorilerine dahil ettiği ve sıkça eleştirdiği yazarlar arasında Emre Kongar, Çağlar Keyder, Doğu Ergil, Tarık Zafer Tunaya, Şükrü Hanioglu gibi birçok önemli sosyal bilimci vardır. Bkz.: Kansu, *a.g.e.*, s. 4-35.

²⁷ Kansu, *a.g.e.*, s. 6-7.

Kansu, 1908'in gerçekleşme şekline ve devamındaki değişimlere devrim dediği için “devleti kurtarmak” tezini de geçersiz saymıştır. Çünkü “yapılan, eski bir devlet düzenin yıkılmasıydı, devletin kurtarılması değil[di].”²⁸

Fevzi Demir, 23 Temmuz 1908 değişikliğinin Cumhuriyetin ilanının ilk on yılına uzanan bir süre içerisinde inkılâp, ihtilâl gibi büyük bir dönüşümü anlatan terimlerle ifade edildiğini ve millî bir bayram²⁹ olarak kutlandığını, ancak daha sonra 1789'u karşılayan dönüşümlerin 1919 sonrası değişimler için kullanıldığını hatırlatmaktadır. Ona göre de “Fransız Devrimi'nin ilk yansımasını 1923 yerine 1908'de aramak; Türkiye'de cumhuriyete yönelen bir saldırının aracı olma tehlikesi bir yana bırakılırsa, [...] daha doğru”dur. Çünkü Meşrutiyetin ilanı siyasallaşma sürecini başlatmış, dernekleşmenin, partileşmenin önünü ve toplumsal hayatta çoksesselik dönemini açmıştır. İlk kez geniş halk kitlelerinin sandık başına getirildiği bu dönemde, Türk tarihinde birden fazla siyasal partinin katıldığı ilk seçimler yapılmıştır.³⁰

Peki, 1922'de saltanatın tasfiyesi ve 1923'te Cumhuriyetin ilanı 1908'e göre daha radikal bir kopuş değil midir? Kansu'ya göre İttihatçılar Saltanatın tamamen kaldırılması meselesini zamana yaymalarına karşın; bu makamının içinin boşaltılarak meşruti monarşilerdeki sembolik konumuna getirilmesini iktidarı ele geçirdikleri andan itibaren istiyorlardı. Hatta “1908 sonrası yurttaşlık bilgisi kitaplarında hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ‘cumhuriyet’ övülmekte ve nihai amacın bu olduğu belirtilmekteydi.” Ancak cumhuriyet rejimine geçilmesi için saltanat makamının itibarını tamamıyla kaybetmesinin beklenmesi gerekiyordu. Bu olayın gerçekleşmesi Almanya,

²⁸ Kansu, “Dünden Bugüne...” a.g.m., s. 5.

²⁹ 8 Temmuz 1909 günü kabul edilen bir yasayla 10 Temmuz (23 Temmuz)'un tarihi “Hürriyet Bayramı” olarak kutlanması gelenek haline gelmiştir. Cumhuriyet Döneminde Başvekil İsmet İnönü'nün Başvekalet Muamelat Müdürlüğü Sayı 6 / 1433 ve 13 Mayıs 1935 tarihli yazısıyla ve 27 Mayıs 1935'te kabul edilen “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun”la bu gelenek sona ermiş, 29 Ekim tarihi bayram günü kabul edilmiştir. Bkz.: Kansu, *a.g.e.*, s. XXIV-XXVI.

³⁰ Fevzi Demir, *Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri – 1908-1914*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 13-14.

Avusturya ve Rusya’da olduğu gibi, Türkiye’de de Birinci Dünya Savaşı’nın kalıcı sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştı: “1922 yılına gelindiğinde Osmanlı sülalesi kalan itibarının tümünü yitirerek geride hiçbir iz bırakmadan tarih sahnesinden silindi ve 1908’den beri düşlenen ‘cumhuriyet’ için öndeki en büyük engel –saltanat– ortadan kalkmış oldu.”³¹

Sonuç olarak süreklilik kopuş tartışmaları içinde Kansu’ya göre Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemleri arasında sadece savaşla bölünmüş bir kesinti vardır. Cumhuriyet bir ölçüde Meşrutiyet deneyimine ve kazanımlarına bir tepki olarak biçimlenmiştir. Savaş öncesi “Osmanlı Devleti” ve sonrası “Türkiye Cumhuriyeti” şeklinde; onun deyimleriyle “modernleşme kuramcıları”nın ve “bağımlılık kuramcıları”nın anladığı şekliyle bir kopuş yoktur.³² Ona göre İttihatçıların dönemi olarak “1908–1918” Osmanlı tarihine uymayan bir süreçtir, dolayısıyla Osmanlı tarihinin 1923’e kadar getirilmesi bir hatadır. 1908, yeni bir dönemin açılış tarihidir. 1908’le başlayan dönemde Türkiye’nin anayasal düzeninin kurulmasına ve sosyo-ekonomik politikalarının liberalleştirilmesine vurgu yapan Kansu’ya göre “rejim değişikliği 1923’te olmuş gibi anlatılıyor... Halbuki rejim değişikliği 1908’de oluyor. 1908–1922 arasında mutlakiyetçi monarşi değil, meşruti monarşi yaşıyor. Başında ha cumhurbaşkanı ha padişah olmuş bir şey fark etmiyor... Çünkü meclis üstünlüğü önemlidir.”³³ Ona göre 1923 tarihi “bütün özgürlüklerden, parlamento

³¹ Kansu, “Dünden Bugüne...”, a.g.m., s. 7.

³² Kansu, *1908 Devrimi*, s. 4-5. Meşrutiyet Döneminde “Osmanlı İmparatorluğu” isminin kullanılmasının bilimsel anlamda gerçekçi olmadığını vurgulayan Kansu’ya göre, 1923 öncesinde resmi adı “Memalik-i Mahruse-i Şahane” olan devlet gündelik dilde “Türkiye” olarak adlandırılmaktaydı. 1908 öncesinde ve hemen sonrasında yayınlanmış olan kitap ve makalelerin isimlerini, Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz ve Türk basınındaki haberleri örnek gösteren Kansu’ya göre eski (mutlakiyetçi) rejimin simgesi olarak “Osmanlı İmparatorluğu” adı 1908’den sonra sadece “karşı-devrimci” gazetelerce kullanılmaya devam edildi. “Türkiye” ya da “Yeni Türkiye” adı daha çok “devrim”i destekleyen gazetelerce kullanılmaya başlandı. Dolayısıyla “Türkiye” yalnızca coğrafi bir bölge adı değil, yeni rejimin yeni adı olarak kabul ediliyordu. Bkz.: ay. es., s. XV-XVI.

³³ Neşe Düz’el’in Kansu ile röportajı;

Radikal, 27.06.2005; <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=156980>, Erişim Tarihi: 01 Eylül 2007.

üstünlüğünden bir geriye dönüş”ün, parlamenter rejimin yok edildiği bir sürecin başlangıcıdır.³⁴

1908’de meşrutiyete geçişin ve sonrasında yapılan düzenlemelerin devrim olduğuna dair kanıtlar ve görüşlere ilişkin eleştirilerle kopuş–süreklilik tartışmaları devam etmiştir.

Eleştirilen görüşlerin başında 1906–1907’de Anadolu’daki eylemlerin kitleliliği ve katılanların siyasal bilinç düzeyleri gelmektedir. Örneğin Cemil Koçak “benzer tarihlerde yaşanan devrim süreçlerinde yığınların rolünü gösterir karşılaştırmalı incelemeler olmaksızın 1908 Devrimi’nin halka dayandığını belirtmenin...” bilimsel değil, siyasî/ideolojik bir tarz olduğunu düşünmektedir.³⁵ Mete Çetik de 1906–1907 olaylarına ilişkin sınırlı bilgilerin genellikle ikinci el kaynaklardan derlendiğine işaret etmektedir.³⁶ Esasen Kansu’nun kendisi de hem İstanbul’daki hem de taşradaki 1908 öncesi olaylara ilişkin “hemen hemen hiçbir bilgi yok” demektedir.³⁷ Durum böyle olunca konuya ilişkin yorumların abartılı olduğuna ve aceleciliğine dikkat çekilmiştir.³⁸

1908 öncesinde kitlesele eylemlilikten söz etmenin zorluğuna benzer bir güçlük, iddia edilen devrimin sınıfsal niteliğine ve burjuvazinin rolüne ilişkin olarak da karşımıza çıkmaktadır. Meşrutiyetin ilanından sonra sivil idarecilere karşı girişilen hareketler, eski rejime duyulan tepkileri yansıtmaya karşın Anadolu’da yeni bir rejime geçiş için devrimci, ya da bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi “burjuva devrimci” bir ruhun estiğini

³⁴ “1925’te çıkarılan Tahriri Sükûn Kanunu anayasal düzeni ortadan kaldırdı. 1931’deki Halk Partisi Kongresi’yle 1924 Anayasası’nın ruhuna aykırı korporatist bir rejim kuruldu. Her şeyi denetleyen bu tek parti rejimi 1946’ya kadar sürdü.” Bkz.: aynı yer.

³⁵ Cemil Koçak, “1908 Devrimi ve Bir Kez Daha Yöntem Üzerine”, *Toplumsal Tarih*, C. 8, S. 45, Eylül 1997, ss. 59-61, s. 61.

³⁶ Mete Çetik, “1908 Devrimi ve Meşrutiyet Nostaljisi”, *Birikim*, S. 82, Şubat 1996, ss. 77-83, s. 78.

³⁷ Kansu, *a.g.e.*, s. 97.

³⁸ *1908 Devriminin Halk Dinamiği* adlı eserinin ilk baskısı olan *Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu* (Kaynak yay., İstanbul, 1984) kitabına yönelik bir eleştiride Kars’ın eldeki belgelerin içeriğini aşan tezlere ulaştığı görüşü için bkz.: Cemil Koçak, “Zafer Kars’ın Kitabı Vesilesi ile Tarih Çalışmalarında Yöntem Üzerine”, *Toplumsal Tarih*, C. 5, S. 25, Ocak 1996, ss. 62-64.

kanıtlamada yetersizdir. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı'da siyasal taleplerle iktidarı zorlayan bir burjuvaziden söz etmek ne derece doğrudur? Talep edilenler burjuva ideolojisinin ürünüdür; ama talep edenler köken olarak burjuva değildir. Bu durumda yine mektepli subayların rolü hatırlatılmıştır:

Halkın ve erlerin, Arnavutluk'un bazı yerleri ve Arap ülkeleri dışında, Meşrutiyet'in coşkusuna katıldıkları doğrudur. Ama Edirne'de askerin hareketin Padişaha karşı olabilmesi olasılığı karşısında nasıl direnişe geçtiğini, İT'nin Hürriyet savunucusu diye Rumeli'den İstanbul'a getirdiği avcı taburlarının nasıl 31 Mart'ı yaptıklarını galiba Kansu görmezlikten gelmeğe çalışıyor. Çünkü Kansu, devrimde subayların payını küçültmeğe çalışıyor. [...] Şunu da belirtelim, Anadolu'daki 1906-7 vergi ayaklanmalarına karşın, Hürriyet yalnız Rumeli'de İT tarafından ilân edilebildi. Bunun olası nedeni Rumeli'de bir mektepli subay yoğunluğunun olması, Anadolu'da ise olmamasıdır. [...] Yoksa Anadolu'da da Hürriyetin ilânı 1906-7 ayaklanmalarının doğal bir bütünleyicisi ve sonucu olurdu. Yani, yine mektepli subayların ağırlığına gelmiş oluruz.³⁹

Kansu'nun sürekli olarak vurguladığı 1908'in Türk tarih yazımında önemsizleştirilmeye çalışıldığı iddiası Koçak'ın da belirttiği gibi tartışmalıdır:

1908'in bir dönüm noktası/dönemeç ve 'Cumhuriyetin laboratuvarı' olduğu tezi, sanırım Tarık Zafer Tunaya'nın bizden önceki nesle aktardığı en önemli görüştü. Bu görüş çerçevesinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve iktidarı ile ilgili epeyce ciddi araştırmalar yapıldı. Sina Akşin'in ve Şükrü Hanioglu'nun çalışmaları ilk akla gelenler. Zafer Toprak'ınki ise, iktisat tarihi alanında... Bu suretle, Cumhuriyet öncesi ve sonrası tarih, bir ölçüde birleştirilmiş oldu. Bugün için ciddiye alınabilecek türden çalışmalar, bu yaklaşımın birer ürünü olarak kabul edilebilir. 1908'in önemi ve değeri, Cumhuriyet öncesi ve sonrası üzerindeki her türlü etkisi, sanırım, zaten anlaşılıştı. Aksini düşünmenin, artık bugün için ciddiye alınabilmesinin mümkün olmadığını düşünüyorum.⁴⁰

Tunaya'nın ve kendisinin çalışmalarında 1908'in önemini zaten vurguladıklarını dile getiren Akşin, ayrıca Meşrutiyetle Cumhuriyet arasındaki sürekliliği işleyen Erik Jan Zürcher ve Feroz Ahmad'ın da Kansu tarafından çok dikkate alınmadığına

³⁹ Sina Akşin, "İkinci Meşrutiyet Üzerine Bir İnceleme: Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey* (Leiden: Brill, 1997)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 27 (1-2) 2000, ss. 207-212, s. 209-210.

⁴⁰ Koçak, "1908 Devrimi...", a.g.m., s. 59-60.

işaret etmektedir.⁴¹ Akşin bunu söylerken konu hakkında ne düşündüğünü de ifade etmiştir: “gerek II. Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devrimleri [...] birbirinin devamı olan demokratik-ulusçu hareketler” olmasına karşın Cumhuriyet daha köktencidir ve Meşrutiyet gibi saltanatla, hilafetle, şeriatla bağdaşmaya, onlarla bir arada yaşamaya çalışmamıştır.⁴² Niyazi Berkes de Meşrutiyet’in önemini teslim etmekle beraber, Cumhuriyet’i Tanzimat’tan bu yana süren değişim hareketlerinin son ve en radikal aşaması olarak yorumlamaktadır.⁴³

Çalışmasının girişinde 1923’ü kırılma noktası olarak alan incelemeleri Kemalist ideolojinin egemen olduğu “baskın tarihçilik anlayışının”⁴⁴ birer örneği sayan Kansu’nun da kaçınılmaz olarak ideolojik bir tutum sergilediği öne sürülmüştür. Örneğin Atatürkçülük adına Oktay Gökdemir, “1908 Devrimi” teziyle birlikte Kansu’nun Kemalizm karşıtlığı ve Kemalist tarihçiliğe eleştirilerini de yanıtlama gereği duymuştur.⁴⁵ Kansu’nun görüşlerinin özgün ama aynı zamanda ideolojik görülen yanlarından birisi de Kemalistleri eleştirirken İttihatçıları yüceltmesidir. Örneğin Mete Çetik’e “şimdiye kadar hiçbir resmi tarih karşıtı araştırmacı Kemalizm’e ve CHP’ye saldırırken İttihatçıları savunma görevi üstlenmemiştir”⁴⁶ dedirten, Kansu’nun İttihatçıların gerçekleştirdiği suikastları bile neredeyse haklı gösteren tutumudur.⁴⁷ Oysa Akşin’in dediği gibi “Atatürk dönemine olumsuz bakanlar, İT dönemine de öyle bakarlar.”⁴⁸ Kansu’nun alışılmadık bu tarzı, resmî

---

⁴¹ Akşin, a.g.m., s. 208.

⁴² Akşin, a.g.m., s. 208-209; Cumhuriyet’in Meşrutiyet’ten daha radikal kopuşlar yarattığı konusunda ayrıca bkz.: Tarık Zafer Tunaya, “Tarih Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası”, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat Eczacıbaşı yay., İstanbul, 1983, s. 3-20.

⁴³ Berkes, a.g.e., s. 429, 522-526.

⁴⁴ Kansu, *1908 Devrimi*, s. 5.

⁴⁵ Oktay Gökdemir, “1908 Devrimi’nin Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, S. 149, Mayıs 1996, ss. 59-62.

⁴⁶ Çetik, a.g.m., s. 82.

⁴⁷ “Amaçlarına ulaşmayı engelleyen eski düzenin adamlarını tehditle olmuyorsa, komployla ortadan kaldırmak onların siyasetinin bir parçası. İktidar olduktan sonra da kendilerine darbe vuracak kişileri mahkemeye götüremiyorlarsa, onlara suikastla ulaşıyorlar”. Bkz.: Neşe Düzel’in Kansu ile röportajı.

⁴⁸ Akşin, a.g.m., s. 208.

tarihin eleştirisi adına “gayr-ı resmî tarihin resmî tarihi”ni⁴⁹ yazmak yoluna gitmesinin sonucu olsa gerekir.

Bu tez çalışmasında, yukarıda özetlenen tartışmalara katkısı olacağı düşünülerek, Türkiye Büyük Millet Meclisinin⁵⁰ Osmanlı Mebusan Meclisi (OMM) kökenli üyeleri incelenmiştir. Bu çerçevede hem OMM’de hem de TBMM’de mebusluk yapmış kişiler, sürekliliklerini sağlayan siyasî ve toplumsal koşullarla birlikte konu edilmiştir. Araştırmamızda OMM kökenli mebusların TBMM’de 1960’a kadar süreklilik gösterdikleri saptanmıştır; ama sayısal ağırlıkları ancak 1950’ye kadarki Meclislerde anlamlı çıkarımlar yapmaya elverdiğinden çalışmanın başlığı da 1920–1950 tarihleriyle sınırlandırılmıştır. Fakat yapılan genel istatistikî değerlendirmelerde sonucu etkilemedikleri, hem de görmezden gelinemeyecekleri için 1950’den sonra seçilen OMM kökenliler de hesaplanmıştır.

OMM kökenli mebusların sürekliliğini anlamada arka plan oluşturmak için çalışmanın Birinci Bölümü’nde OMM’den TBMM’ye görülen kurumsal süreklilik ve kopuş noktaları irdelenmiştir. İkinci Bölüm’de ise biyografik eserlerden yararlanılarak OMM kökenlilere ilişkin elde edilen sonuçlar sunulmaya çalışılmıştır. Sayıları, Meşrutiyetten Cumhuriyete siyasal tutumları, sınıfsal/meslekî durumları, öğrenim düzeyleri vb. yönleriyle ele alınan OMM kökenlilerin sürekliliklerini sağlayan koşulların neler olduğunun belirlenmesine girişilmiştir. Bu noktada ortaya çıkan sonuçlar, incelenen dönemle ilgili araştırma eserlerden yararlanılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Üçüncü Bölüm’de ise OMM kökenlilerin özgeçmiş bilgilerine yer verilmiştir.

⁴⁹ Ayşe Hür’ün Kansu’ya eleştirisinde kullandığı bu deyim için bkz.: Ayşe Hür, “1908 Devrimi’nin Karanlık Yüzü”, *Radikal*, 31.07.2005, *Radikal* 2 eki; http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4916, Erişim Tarihi: 01 Eylül 2007.

⁵⁰ Türk Dil Kurumunun yayınladığı son yazım kılavuzunda kurum, kuruluş, akım, çağ ve dönem adlarından sonra gelen eklerin kesme işaretiyle ayrılmayacağı belirtilmektedir. Ancak kurum adı kısaltılıyorsa gelen ek kesme işaretiyle ayrılabilir. Bkz.: *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu*, 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 47-48.

I. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE PARLAMENTONUN GELİŞİMİ

Batıda anayasacılık hareketlerinin yoğunlaştığı 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl, burjuvazinin artan gücünü yazılı kurallar yoluyla garanti altına alma ve siyasal iktidara ortak olma çabalarının hız kazandığı bir dönemdir. Batıdaki anayasal, parlamenter sistemler toplumsal yapı değişikliklerinin ürünü ve burjuvazinin siyasal iktidara ortak olmasıyla ilişkili olduğu halde Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldaki hareketlerin belirleyicisi ekonomik sınıflardan ziyade, yönetim kadroları olmuştur.⁵¹ Tanzimat, onu izleyen Meşrutiyet düşüncesi ve uygulamaları, Osmanlı Devleti'nin bekası tartışmaları içinde bürokrasi kökenli dar bir grubun düşünebildiği ve genellikle Batı'dan aktardığı çarelerden ibarettir. Bu gelişmelerde bir aktör olarak devlet yönetimini ele geçirmek isteyen burjuvazinin varlığı ve ağırlığı yoktur. Endüstrileşmenin gecikmesi, bu sürecin ürünü toplumsal sınıfların oluşmamasını açıklamaktadır. Ticaret ve sanayi ile uğraşan Hristiyanlar ise devlet yönetimine katılmaktan çok ulusçuluk akımına yönelmiştir. Bu nedenle Osmanlıdaki modernleşme hareketlerinin öncülüğünü, İmparatorluğun “geleneksel güçlü gurubu (o dönem için belki de ‘sınıf’ı) merkezî bürokrasi”⁵² üstlenmiştir.

Bürokrasinin, Hristiyan unsurların ulusçu yönelimlerini durdurarak İmparatorluğu dağılmaktan kurtarma ve azınlıklara daha fazla ilgi duymaya başlayan Avrupa kamuoyu üzerinde iyi etkiler yapma amacı Osmanlı'daki anayasacılık hareketlerinde belirleyiciydi.⁵³ Ayrıca 19. yüzyılda, Osmanlı aydınınca kabul edilen gelişmişlik ölçütünün Batı kurumları olduğu görüşü ve Tanzimat Döneminde başlayan

⁵¹ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*, AÜSBF yay., Ankara, 1983, s. 64-69; *Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, AÜSBF yay., Ankara, 1987, s. 55-57; Lewis, *a.g.e.*, s. 477-478.

⁵² Kongar, *İmparatorluktan Günümüze...*, *a.g.e.*, s. 25; *21. Yüzyılda Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 64.

⁵³ Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan yay., Ankara, 2000, s. 215.

yerel temsil uygulamaları da Meşrutiyet'in kuruluşunda etkiliydi.⁵⁴ Buna karşın 1876 Anayasası, hazırlayıcıları tarafından; yığınların seçimlerini, özlemlerini yansıtmaktan çok meclisi kuran, halkın yasama etkinliklerine sınırlı katılımına imkân veren ve Padişahın yetkilerini daraltan bir belge olarak görülmüştür.⁵⁵

Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiremeyince toplumun kaderci, gelenekçi siyasal tutum ve alışkanlıkları anayasacılık hareketlerine rağmen sürmüştür.⁵⁶ Padişahın yetkilerini azaltmayan 1876 Anayasası, sahiplenecek bir burjuvazi sınıfı veya örgüt olmadığı için kolaylıkla yürürlükten kaldırılabilmiş, otuz yıllık aradan sonra yeniden işlerlik kazandığında; bu kez, Padişahın ve yürütmenin yetkilerini genişleten düzenlemelerle İttihatçıların iktidarlarını sürdürmede bir araç durumuna gelmiştir.⁵⁷ 1876'dan 1924'e kadar yürürlükte kalan Kanun-u Esasi⁵⁸ “bu süre içinde Padişahçı bir meşrutiyeti, otokratik bir rejimi, parlamenter bir meşrutiyeti çatısı altında toplamıştır.”⁵⁹

1.1. 1876 Kanun-u Esasisi'nde Meclis-i Mebusanın Konumu ve Siyasal

Katılma

Bir kurucu Meclisin hazırlamadığı 1876 Kanun-u Esasisi, Padişahın tek yanlı işleminden doğmuş bir “ferman anayasa”dır.⁶⁰ Bu anayasa kuramsal olarak halkın da

⁵⁴ Şükrü Hanioglu, “Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed.: Ali Yaşar Sarıbay – Ersin Kalaycıoğlu, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 1986, ss. 291-296, s. 291-294; “Osmanlı İmparatorluğunda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri”, *İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Yıllığı IV*, 1989, ss. 61-78, s. 72.

⁵⁵ Demir, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁵⁶ Yücekök, *Türkiye'de Parlamento...*, *a.g.e.*, s. 64; *Siyaset Sosyolojisi...*, *a.g.e.*, s. 171-175.

⁵⁷ Kongar, *İmparatorluktan Günümüze...*, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁸ Meclis-i Mebusanın feshine karşın 1876 Anayasası otuz yıllık istibdad döneminde de hukuken var olmaya devam etmiştir. Aslında İkinci Meşrutiyet, ertelenen Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması için bir çağrıyla başlamıştır. Bkz.: Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı – 1982 Anayasasına Bilimsel Yaklaşım*, Gerçek yay., İstanbul, 1986, s. 35.

⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-u Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim yay., İstanbul, t.y., ss. 27-39, s. 39.

⁶⁰ Bülent Tanör, *a.g.m.*, s. 19; Berkes, *a.g.e.*, s. 333.

katılacağı bir siyasal iktidarı, meşruti monarşi rejimini öngörmesine karşın, sistemin başı ve odağı olarak Padişahlığı korumuştur.⁶¹

Kanun-u Esasi, yasama yetkisini Meclis-i Umumiye vermiştir. Bu meclis, halkın temsilcilerinden oluşan Meclis-i Mebusanı ve Padişah tarafından ömür boyu görev yapmak üzere atananlardan oluşan Meclis-i Ayanı içermekteydi.⁶² Yürütme erki ise Padişahça, doğrudan veya atama ve azil yetkisi kendisine verilmiş vekiller aracılığıyla kullanılmaktadır. Sadrazam ve Şeyhülislamı atama yetkisi eskiden olduğu gibi Padişahıdır.⁶³ Padişahın ve atadığı vekillerin yetkileri ve meclise karşı sorumsuzluğu yürütmenin yasamaya üstünlüğünü doğurmuştur. Padişahın rütbe ve memuriyet tevcihi, para çıkarma, devletlerle anlaşma yapma, savaş ve barış kararı verme, savaş halinde kara ve deniz kuvvetlerini kumanda etme, “ahkam-ı şer’iye ve kanûniyenin icrası”, en önemlisi Meclis-i Mebusanın feshi gibi yetkileri vardır.⁶⁴ Ayrıca yargı organlarının oluşturucusu olan Padişah Divan-ı Âli üyelerinin seçimini onaylamakta ve Şura-yı Devlet üyelerini atamaktadır.⁶⁵ Kendisinde toplanmış olan bu yetkilere rağmen Padişah “gayr-i mes’ul” tutulmuş ve malları, ölünceye dek mali tahsisatı ve özgürlüğü genel güvence altına alınmıştır.⁶⁶ Bu kurallarıyla 1876 sistemi, sorumsuz bir Padişaha sonsuz yetkiler tanımış, yetkilerini sınırlamak yerine, adeta iktidarını kurumlaştırmak amacına yönelmiştir. “Son söz –çoğu zaman da ilk söz– Padişahın...” olmuştur.⁶⁷

⁶¹ Servet Armağan, *Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1977, s. 20; Fazıl Sağlam – Mümtaz Soysal, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 1*, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 18-54, s. 21; Tunaya, a.g.m., s. 31.

⁶² Bkz.: 1876 Anayasası’nın 42, 60, 62, 65 ve 69. maddeleri; Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları*, Milliyet yay., İstanbul, 1982, s. 6, 8; Suna Kili – A. Şeref Gözbüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2000, s. 47, 49-50.

⁶³ 7 ve 27. maddeler; Erdem, a.g.e., s. 3, 5; Kili – Gözbüyük, a.g.e., s. 43, 45.

⁶⁴ Bkz.: 7. Madde; Erdem, a.g.e., s. 3; Kili – Gözbüyük, a.g.e., s. 43-44.

⁶⁵ Tunaya, a.g.m., s. 32.

⁶⁶ 5. ve 6. maddeler; Erdem, a.g.e., s. 3; Kili – Gözbüyük, a.g.e., s. 43.

⁶⁷ Tunaya, a.g.m., s. 32. Benzer değerlendirmeler için bkz.: Berkes, a.g.e., s. 333-335.

Heyet-i Vükelâ da Meclis-i Mebusana değil, kendisini atayan Padişaha karşı sorumlu tutulmuştur ve halkın seçtiği kişilerden oluşan Meclis-i Mebusan karşısında ayrıcalıklıdır. Örneğin aralarında bir uyuşmazlığın çıkması halinde seçimlerin yenilenmesi şartıyla Meclis-i Mebusanın feshi veya Heyet-i Vükelâ üyelerinin değiştirilmesi yürütmenin başı olan Padişahın yetkisindedir.⁶⁸ Ayrıca Mebusanın kanun önerme ve yapma hakkı sınırlandırılmış ve güçleştirilmiştir.⁶⁹ Yasa önerme konusunda Heyet-i Vükelâ Mebusan Meclisinden daha yetkili kılınmış,⁷⁰ kanunları yorumlama yetkisi ise Heyet-i Ayâna tanınmıştır.⁷¹ Meclis-i Mebusanın yürütmeyi denetleme yetkisi, yine yürütme lehine azaltılmıştır: Örneğin bütçedeki gelir ve gider miktarlarına hükümet ile birlikte karar verebilmektedir.⁷² Ayrıca Meclisin tatilde olduğu dönemlerde hükümet geçici kanun yapma yetkisine sahiptir.⁷³ Bu hak ve yetkiyi İkinci Meşrutiyet Döneminde yürütmeyi “Merkez-i Umûmi” yoluyla denetleyerek isteklerini daha çabuk yerine getirmek isteyen İttihatçılar da sıklıkla kullanmıştır.⁷⁴

Anayasanın Meclis-i Mebusanca değiştirilebilmesi de güçleştirilmiştir: Ayan, Mebusan ya da Vükelâ tarafından getirilebilen anayasa değişikliği önerileri sırasıyla Mebusanın ve Ayanın üçte iki çoğunlukla kabulü ve Padişahın oluruyla yürürlüğe girebilecekti.⁷⁵

Meclis-i Mebusanın demokratik kural ve yöntemlerle oluşturulmasında da anayasal sorunlar bulunmaktadır. Demokratik siyasal katılmanın önemli önkoşullarından fikir ve toplantı özgürlüğü, dernek kurma hakkı, basın özgürlüğü konularında Kanun-u

⁶⁸ 35. Madde; Erdem, *a.g.e.*, s. 5-6; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁹ Bkz.: 53., 54. ve 55. maddeler; Erdem, *a.g.e.*, s. 7-8; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁰ Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, s. 32.

⁷¹ 117. Madde; Erdem, *a.g.e.*, s. 14; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 55.

⁷² 80. Madde; Erdem, *a.g.e.*, s. 10; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 51.

⁷³ 36. Madde; Erdem, *a.g.e.*, s. 6; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 46. Bu madde, parlamenter sisteme geçişi sağladığı söylenen 1909 değişikliklerinde bile neredeyse aynı bırakılmıştır; bkz.: Erdem, *ay. es.*, s. 17; Kili – Gözübüyük, *ay. es.*, s. 86-87.

⁷⁴ Tunaya, “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, s. 115.

⁷⁵ 116. Madde; Erdem, *a.g.e.*, s. 14; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 55.

Esasi eksikliklerle doludur. “Kanun dairesinde serbestlik”, “kanunen muayyen olan ahvale göre”, “muayyen olan kanuna tebaiyet şartile” gibi terimlerle dile getirilen kamu hak ve özgürlüklerinin kullanım serbestliği belirsiz bırakılmıştır.⁷⁶ Kanun yapım tekniğinde kısıtlayıcı anlam taşıyan bu ifadelerle⁷⁷ muğlak bırakılan hak ve özgürlükler sistemini sıfıra indiren ise ünlü 113. Madde’dir. Hükümete “idare-i örfiye” ilan yetkisi tanıyan bu maddeye göre, polis soruşturması sonucunda hükümetin güvenliğini bozucu eylemlerde bulunduğu kanıtlanan kişileri “memâlik-i mahrusa-i şâhaneden ihraç ve teb’id etmek” Padişahın yetkisindedir.⁷⁸

Bu anayasada İkinci Meşrutiyet Döneminin başlarında, özellikle 1909 yılında, hem Meclis-i Mebusanın konumunu hem de kamu hak ve özgürlüklerini iyileştiren önemli fakat kısa ömürlü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Meclisi Padişah karşısında güçlendiren anayasa değişiklikleri 1912 yılında, Padişahı denetlemenin Meclisi denetlemekten daha kolay olacağını gören İttihatçılar tarafından geriye alınmıştır.⁷⁹

1909 değişiklikleriyle dernek kurma, toplantı, fikir ve basın özgürlüklerinin gerçekleştirilmesi yolunda yeni rejimin ilk yıllarında olumlu bir ortam da olmuştur. Bu doğrultuda sansür kaldırılmış, Padişahın sürgün yetkisi, 113. Madde’de yapılan değişiklikle iptal edilmiş, anayasal güvenceye alınmamasına karşın toplanma ve dernek kurma hak ve özgürlükleri gerçekleştirilebilmiştir.⁸⁰ Ne var ki meşrutiyetin ilk aylarından 1918’e kadar devam eden, sıklıkla başvurulanan sıkıyönetim rejimi her türlü siyasî amaçlı

⁷⁶ Bkz.: Kanun-u Esasi’nin “Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-ı Umûmiyesi” başlıklı bölümü: Erdem, *a.g.e.*, s. 3-5; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁷⁷ Tunaya, *a.g.m.*, s. 32.

⁷⁸ 113. Madde için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 13; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁷⁹ Tanör, *a.g.m.*, s. 21, 24.

1909’da yapılan ve rejime parlamenter sistem görüntüsü veren Anayasa değişiklikleri ve sonraki yıllarda bundan vazgeçmek anlamını içeren düzenlemeler için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 15-23; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 84-91.

⁸⁰ Bkz.: 12, 113 ve 120. maddelerin değiştirilmiş şekilleri; Erdem, *a.g.e.*, s. 16, 18; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 86, 88; Tunaya, *a.g.m.*, s. 38.

toplama, dernek ve parti faaliyetlerini sınırlamış ve hatta çoğu zaman fiilen ortadan kaldırmıştır.⁸¹

Osmanlı Anayasası etnik ve dinsel özelliklerine vurgu yapmaksızın nüfusa ve idari bölümlenmeye göre oluşturulacak bir Meclis-i Mebusan öngörmektedir: Seçimler iki derecelidir. Seçme seçilme hakları erkeklere tanınmıştır. Ayrıca seçmek ve seçilebilmek için birilerinin hizmetinde bulunmamak, emlak sahibi olmak, vergi vermek gibi koşullara sahip olmak gerekiyordu.⁸² 1912’de çıkarılan ve 1914 seçimlerinde uygulanan bir kanunla emekli veya silah altında bulunmayan ihtiyat subayları dışındaki askerlerin de oy hakkı engellenmiştir.⁸³ Bu sınırlamalarıyla Osmanlı seçim sistemi Kansu’nun da vurguladığı gibi liberal ama demokratik değildi.⁸⁴

Demokratik bir kültürün eksikliği seçim uygulamalarına da yansımıştır. Birinci Meşrutiyet Döneminde İstanbul dışındaki bölgelerde yapılan seçimlerde idare meclislerindeki üyeler ikinci seçmen kabul edilerek halk sürecin dışında bırakılmıştır. İkinci Meşrutiyet Döneminde görece yaşanan siyasallaşmaya rağmen İttihatçıların Tanzimat bürokrasisinin seçkinci tutumunu devam ettirmesinden ötürü tablo çok değişmemiştir. Bütün özgürlükçü söylemlerine karşın İttihatçılar için demokratik temsil, demokratikleşmenin değil, devletin kurtuluşu programının öğeleri olarak anlaşılmıştır.

⁸¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859 – 1952)*, Arba yay., İstanbul, 1952, s. 164.

⁸² 1876 Kanun-u Esasisi’nde seçilebilme şartlarını düzenleyen 68. Madde için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 9; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 50. Birinci Meşrutiyet seçimlerinde uygulanan Talimat-ı Muvakkate’nin tam metni için bkz.: Erdem, *ay. es.*, s. 135-137; *Türkiye’de ve Yabancı Memleketlerde Seçim Mevzuatı*, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1949, s. 3-6; 1877’de Meclis-i Umûminin hazırladığı, ancak padişahça onaylanması 1908’de gerçekleşebilmiş İntihab-ı Mebusan Kanunu’nun seçmenlikle ilgili 11. ve 22. Maddeleri, mebus seçilebilmenin koşullarını içeren 17. Maddesi için bkz.: Erdem; *ay. es.*, s. 140, 141, 142; *Seçim Mevzuatı*, *a.g.e.*, s. 9, 11, 12.

⁸³ 25 Eylül 1328 tarihli “Berrî ve Bahrî Erkân ve Ümera ve Zabitan ile Küçük Zabitan ve Jandarma ve Ümera ve Zabitan ve Efradiyle Mensubin-i Askeriyenin Hizmet-i Askeriyede Buldukları Müddetçe Hakk-ı İntihablarını İstimal Edememeleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat” için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 153; *Seçim Mevzuatı*, *a.g.e.*, s. 27; Armağan, *a.g.e.*, s. 158.

⁸⁴ Kansu, *1908 Devrimi*, s. 275. Dünyada genel oy hakkının gelişimi hakkında bkz.: Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 1798-1824, s. 1798.

Dolayısıyla iktidara odaklanan İttihatçıların gözünde halk, eğitilmesi gereken ve kültür düzeyi yükseldikçe kendilerine katılacak yığındır.⁸⁵

Demokrasi rejiminde hükümetin ilk temeli intihâbdır. İntihâbât tamamen hür ve müstakil olmadıkça hükümeti halk idare ediyor denilebilir mi? Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki intihâbatı nasıl hür bırakabilirdi?... Koyu bir cehalet ve taassub içinde, karanlıklara gömülü bir halde yaşayan halk serbest bir intihâba bırakılsa Meclis-i Mebusan'a en koyu mürtecileri, sırf başlarında sarık olduğundan dolayı yollamayacaklar mıydı? Hangi taraftan bakılırsa ve muhakeme edilirse edilsin, başlar memleketin hürriyet rejimi için henüz olgun bir halde bulunmadığı hakikatine çarpıyordu. İşte bu vaziyet karşısında Meşrutiyet-i idarenin temeli olan intihâbât sırf bir gösteriş ve oyuncak haline düşmüştü. İntihâbâtın bütün gayesi ortaya İttihat ve Terakki'nin emin olabileceği bir ekseriyet çıkarmaktı. Bu gayeyi temin için ne yapılmak lazımdı? Hükümet nüfuzunu kullanacaktı. İttihat ve Terakki'nin bütün valileri, mutasarrıfları, kaymakam, jandarma ve polisleri ekseriyeti İttihat ve Terakki namzedlerine temin için çalışacaklardı. İcab ederse sandıkları açacaklar, reyleri bildikleri gibi teşviş edeceklerdi... Bu çıkmaz yola ancak imparatorluğun vahdetini ve Türkün hâkimiyetini muhafaza gayesiyle sapılmıştı...⁸⁶

Hüseyin Cahit'in vurguladığı “gaye”, azınlıklardan gerici hareketlere kadar farklı unsurları barındıran, türdeş olmayan muhalefete İttihatçıların hoşgörüle yaklaşmaması sonucunu doğurmuş, bu yaklaşım doğal olarak seçimlere de yansımıştır.⁸⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit rejimini yıktıktan sonra Merkez-i Umûminin iktidarını kurma ve sürdürme, çoğulcu siyasî hayata son vererek tek parti rejimine yönelme biçiminde gelişmiş; giderek bir kısım sivil ve asker bürokratların oligarşisine dönüşmüştür.⁸⁸ Bu ortamda, bir seçim kurulunun ve bağımsız yargı denetiminin yokluğu İttihatçıların güdümündeki yürütmenin seçimlere müdahalesine olanak tanımıştır.⁸⁹

⁸⁵ Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 279.

⁸⁶ Hüseyin Cahid Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları (1908-1918)”, *Fikir Hareketleri*, S. 1-152, (1934-1937), s. 245-246'dan aktaran; Demir, *a.g.e.*, s. 349-350.

⁸⁷ Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerinin genel bir değerlendirmesi için bkz.: Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye*, Birey ve Toplum yay., Ankara, 1984, s. 227-257.

⁸⁸ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi, C. 1*, (Çev.: Necdet Sander), Yenigün Haber Ajansı Basın ve yay. A.Ş., 1999, s. 48; Lewis, *a.g.e.*, s. 210, 224; Tunaya, “İkinci Meşrutiyet...”, a.g.m. s. 120.

⁸⁹ Meşrutiyet dönemlerindeki seçim uygulamaları için bkz.: Demir, *a.g.e.*, s. 85-161, 209-287, 313-329; Sezen, *a.g.e.*, s. 218-229; Tevfik Çavdar, *Müntehib-i Saniden Seçmene*, V yay., Ankara, 1987, s. 6-63; Cezmi

Bu tablonun nedenlerini parlamentonun oluşturulma “gaye”sinde aramak gerekir. Osmanlı’da parlamento önceden değinildiği gibi; demokrasinin değil, etnik unsurların temsili yoluyla devleti dağılmaktan kurtarmanın aracı kabul edilmiştir. Bu nedenle hukuksal düzlemde eşit Osmanlı vatandaşlığından bahsedilmekle; başka bir deyişle etnik veya dinsel anlamda bir temsil işleyişi kanun metinlerinde yer almamakla birlikte ilk Osmanlı Meclislerinde cemaat esasına dayalı bir mebus dağılımı olmuştur.⁹⁰ İkinci Meşrutiyet Döneminde de aynı durum devam etmiş, Anayasa ve seçim kanunu cemaate göre temsili öngörmediğinden hangi topluluğun kaç mebus çıkaracağı da siyasal olarak çözümlenmiştir.⁹¹ İkinci Meşrutiyetin başlarında Osmanlılık düşüncesine bağlılığını açıklayan İTC, etnik ve dinsel grupların örgütlerinden başka bir muhatap bulamadığından cemaatlerle pazarlıklara göre mebusların dağılımını oluşturmuştur.⁹²

Sonuçta, Tablo-1’de görüldüğü üzere, genellikle etnik ve dinsel kimlikleriyle tanınan ve tanımlanan isimlerden oluşan bir parlamento oluşmuştur. Bu sonuçlarda devleti kurtarmaya çalışan ve Osmanlıcı yaklaşımını Meşrutiyetin ilk yıllarında devam ettiren İTC’nin büyük payı vardır.⁹³ İTC’nin belirleyiciliği, bazı azınlık gruplarının I. Dönemde Cemiyete muhalif saflara kaymaları nedeniyle 1912 seçimlerinde daha az mebus çıkarmalarından da anlaşılmaktadır.⁹⁴

Eraslan – Kenan Olgun, *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F yay., İstanbul, 2006; s. 69-79, 105-110, 126-127.

⁹⁰ İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, *Kanun-u Esasî’nin 100. Yılı*, AÜSBF yay., Ankara, 1978, ss. 169-182, s. 172; Ortaylı, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim yay., İstanbul, ss. 953-960, s. 957; Birinci Meşrutiyet meclislerinde milletvekillerinin etnik ve dinsel dağılımları için bkz.: Turhan, *a.g.e.*, s. 92.

⁹¹ Fevzi Demir, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusanı’nda Etnik Grupların Temsiline İlişkin Bazı Gözlem ve Veriler”, *MEÜ Tarih ve Milliyetçilik – I. Ulusal Tarih kongresi (30 Nisan – 2 Mayıs 1997) Bildirileri*, ss. 348-368, s. 348-349.

⁹² Feroz Ahmad – Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 4-5, Y. 1975-1976, İÜ Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1976, s. 245-284, s. 246-258; Demir, *a.g.m.*; *a.g.e.*, s. 85-161, 209-287, 313-329.

⁹³ Demir, *a.g.e.*, s. 161.

⁹⁴ Ahmad-Rustow, *a.g.m.*, s. 252-254; Demir, *a.g.m.*, s. 362.

Dönemler	Etnik Köken											
	Türk	Arap	Arnavut	Kürt	Çerkez	Rum	Ermeni	Bulgar	Sırp	Ulah	Musevi	Toplam
I (1908–1912)	169	68	31	6	-	25	12	4	3	1	4	323
II (1912)	176	48	17	4	-	15	10	5	2	1	4	282
III (1914–1918)	176	73	-	7	-	16	15	-	-	-	3	290
IV (1920)	159	-	-	6	2	-	-	-	-	-	1	168

Tablo-1: İkinci Meşrutiyet Meclislerinde Etnik/Dinsel Dağılım⁹⁵

Balkan Savaşları'ndaki kayıplara rağmen, çok ulusluluk İmparatorluğun bir özelliği olmaya devam etmiştir. Bu savaşlarda yaşanan toprak kayıplarından sonra İTC her ne kadar Türkçülüğe ve İslamcılığa yönelmişse de "İttihad-ı Anasır" politikasını da sürdürmeye çalışmıştır. Rum temsilci sayısının II. Dönemle aynı tutulması İTC'nin son ana kadar Rum'larla bağlarını koparmak istemediğinin kanıtıdır. Ermeni çabalarının Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak yeniden gündeme getirildiği 1914'te, Ermeni temsilcilerin sayısı II. Dönemdekinden daha fazla tutulmuştur. Aynı Dönemde Arap mebusların sayılarında da artış olmuştur. Bu durum, Osmanlılık ideolojisinin sonunu getiren Makedonya'nın kaybının, İTC'yi Türk olmayan diğer unsurları elde tutmaya yönelmiş olmasıyla açıklanabilir. Ancak İTC'nin bu tavrının sonuçsuz kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda çıkan Arap ayaklanmasıyla anlaşılacaktır.⁹⁶

Mütareke koşullarında yapılan 1919 seçimlerine Türkler, Wilson Prensipleri'nden yararlanarak topraklarını korumak için yoğun bir ilgi göstermiştir. Ancak ileri sürdükleri demografik çoğunluk iddialarını riske atmak istemeyen Rumlar ve

⁹⁵ Tabloda ilk üç meclise ait dağılımlar Demir, *a.g.e.*, s. 333'ten aktarılmış, IV. Dönem'e ait bilgiler yine Demir'in I- IV. Dönem OMM üyeleri listesinden hareketle tabloya eklenmiştir; bkz.: Demir, *ay. es.*, s. 355-384.

⁹⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 313-329.

Ermeniler seçimleri boykot etmiştir.⁹⁷ Aralarında Rumlar ve Ermenilerle hareket edenlere karşın Musevilerin eğilimi seçimlere katılmak yönünde olmuştur. Avram Galanti İstanbul'da ve Mişon Ventura İzmir'de Musevilerin adayı ilan edilmiş, Kasım ayı başlarında on üç Musevi İstanbul seçimlerinde müntehib-i saniliğe seçilmiştir. Oy verme işlemlerine katılan ve aday gösteren tek gayrimüslim grup olan Musevilerden yalnızca Mişon Ventura son Meclis-i Mebusana seçilebilmiştir.⁹⁸

Son Meclis-i Mebusanda ülkenin siyasî deneyimlerinin etnik dağılımda yarattığı değişikliğe rağmen değişmeyen bir durum vardır. O da Tablo-2'de görüleceği üzere, İttihatçıların, yandaşı sivil ve askeri bürokrasinin desteğiyle sağladığı üstünlüktür.

1908'de İTC'nin yanı sıra seçimlere giren tek parti Ahrar Fırkasıydı. 14 Eylül 1908'de kurulan bu partinin seçimlere kadar örgütlenecek zamanı olmadığından çıkarabildiği tek mebus Ankara'dan adaylığını koyan Mahir Sait Bey'di.⁹⁹ Ancak Ahrar ve devamı Hürriyet ve İtilaf Fırkası Mecliste muhalefetin artmasından sonra güçlenmeye başlamıştır.¹⁰⁰

Dönem	Siyasal Tutumlar				Toplam
	İttihatçı	Liberal	Sosyalist	Bağımsız/ bilinmeyen	
I	129	72	5	117	323
II	199	24	1	57	282
III	192	11	-	87	290
IV	60	6	2	100	168

Tablo-2: Siyasal Tutumlarına Göre Meclis-i Mebusan Üyeleri¹⁰¹

⁹⁷ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2004, s. 316-324.

⁹⁸ Karaca, *a.g.e.*, s. 328-329; Sezen, *a.g.e.*, s. 229.

⁹⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 47; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁰⁰ Kansu, *a.g.e.*, s. 351-352; Ahmad – Rustow, *a.g.m.*, s. 258-259.

¹⁰¹ Tablodaki I, II ve III. Dönem üyelerinin siyasal tutumları Demir, *a.g.e.*, s. 343'ten aktarılmıştır. IV. Dönem üyelerinin siyasal tutumları ise şu kaynaklardan tespit edilmiştir: Demir, *ay. es.*, s. 355-384 arasında verdiği Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin tam listesi; Erik Jan Zürcher'in, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*

1912 seçimlerine muhalefet saflarında katılarak Meclise girmeyi başaran birkaç mebus dışında seçilenlerin çoğunluğu İTC'nin onayladığı kişilerdi. Ancak Türk olmayan unsurlarla pazarlıklar sonucu belirlenen mebusların çoğunun Cemiyet'le ilişkilerinin zayıf olduğu ya da hiç olmadığı ve İTC'nin denetiminin daha az olduğu taşrada eşraf ve derebeylerin bölgesel güçlerini kullanarak Meclise girdiği görülmüştür. Bu nedenle İTC'nin muhalifleri seçtirmemek için başvurduğu bütün çarelere rağmen¹⁰² diğer dönemlerde de “Liberaller” bulunabilmiş, ama sayıları sürekli azalma eğilimi göstermiştir. İlk üç Meclisteki iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde sosyo-ekonomik çatışmalardan çok etnik farklılıklar belirleyici olmuş ve muhalefet çoğunlukla azınlık gruplarınca temsil edilmiştir.¹⁰³

Mütareke koşullarının gölgesinde kalmakla beraber, 1919 seçimlerinin yapıldığı ortamdaki tartışma konuları öncekilerden farklı değildir. Örneğin, Saray ve İTC arasındaki sürtüşme gene su yüzüne çıkmıştır. Padişah, Aralık 1918'de İTC'nin çoğunlukta olduğu meclisi dağıtmış, kabinelerdeki etkinliğine de son vermeye başlamış ve iktidarı yeniden Saraya mal etmeye çalışmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası tekrar canlandırılmıştır. Damat Ferit'in kurduğu ilk iki hükümette mensuplarına bakanlık görevi verilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Saray tarafından İttihatçılara karşı müttefik seçilmiştir.¹⁰⁴ Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve aynı çizgideki parti ve dernekler, seçimlerde İTC'nin etkinliğini ileri sürerek katılmama

---

(Çev.: Nüzhet Salihoğlu, İletişim yay., İstanbul, 2003) başlıklı çalışmasında verdiği birçok İttihatçı ismin özgeçmiş; *TPT, Millî Mücadele ve T. B. M. M. I. Dönem 1919 – 1923, C. 3: I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1994 (Son Meclis-i Mebusandan I. Dönem TBMM'ye geçenlerin bu eserdeki özgeçmişleri); *TPT TBMM – II. Dönem 1923 – 1927, C. 3: II. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kâzım Öztürk, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1995 (Son Meclis-i Mebusana seçilmekle beraber I. TBMM'ye katılmayıp II. TBMM'ye seçilenlerin özgeçmişleri).

Siyasal kategoriler Demir'e ait olup IV. Meclis-i Mebusan üyelerinin tutumlarının kodlanmasında da aynı yol izlenmiştir. “Liberal” nitelendirmesi Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası vb. İTC karşıtı partiler için kullanılmıştır.

Tablo-2, mebusların seçim dönemlerindeki siyasal tutumlarını yansıtmakla beraber 1908 seçimlerine İTC listelerinden girip sonra muhalefet saflarında görülenler de “Liberal” sayılmıştır; bkz.: Demir, *ay. es.*, s. 343.

¹⁰² Ahmad – Rustow, a.g.m., s. 243.

¹⁰³ Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 252-254.

¹⁰⁴ Mütareke Dönemindeki siyasî tartışmaların özeti için bkz.: Karaca, *a.g.e.*, s. 6-30; Turgut, *a.g.e.*, s. 249.

kararı almışsa da birer aktör olarak siyaset sahnesinde varlıkları görülmüştür.¹⁰⁵ Sonradan boykot kararı almakla beraber Rumlar ve Ermeniler önceki seçimlerin klasik talepleri arasında olan nisbi temsili yine gündeme getirmiştir, hatta hükümetlerle mebus sayıları konusunda pazarlığa bile girmiştir.¹⁰⁶

İstanbul'daki etkinliklerini kısmen kaybeden İttihatçılar, Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk faaliyetlerinde ve özellikle 1919 seçimlerinde yine ön plandadır.¹⁰⁷ Tespit edilebildiği kadarıyla, 1919'da seçilenlerden 60'ının İttihatçı olması bunun kanıtı sayılabilir. Kovuşturmaya uğradıkları Mütareke Döneminde siyasal kimliklerini açıkça ifade edemeyecekleri dikkate alındığında, son Meclis-i Mebusanda daha fazla İttihatçı olması muhtemeldir.¹⁰⁸ Ancak IV. Dönemde eski siyasal tavırlar değil, Mütareke'nin zorunlu sonucu olarak Müdafaa-i Hukukçu bir hava hâkim olmuştur.

Özetlenecek olursa 1876 sistemi, yürütmenin üstünlüğünü doğuran içerik ve uygulamaları barındırmıştır. İTC'nin fiili tek parti iktidarı Meclislerdeki siyasal dağılımdan da izlenebilmektedir. Siyasal dağılımlar açısından net bir kesinti olmamakla birlikte Meclislerdeki üyelerin etnik/dinsel dağılımı bakımından son OMM öncekilerden farklıdır.

¹⁰⁵ Karaca, *a.g.e.*, s. 233-238.

¹⁰⁶ Karaca, *a.g.e.*, s. 55-58, 318-324.

¹⁰⁷ Örneğin Tunaya 1919 seçimlerinde büyük ölçüde İttihatçıların etkin olduğunu belirtmektedir; bkz.: Tunaya, *a.g.e.*, s. 409-410. Bir başka görüşe göre İttihatçıların 1919 seçimlerinde yer yer olumlu katkısı bazı sonuçların alınmasında etkili olmuştur. Ancak Müdafaa-i Hukuk hareketi ilk andan itibaren seçimlerdeki kampanyasını İTC'nin bir uzantısı olmadığını vurgulayarak sürdürmüştür. İttihatçıların mevcut örgütlerinin katkısı Müdafaa-i Hukuk'un ilkelerini yaymak doğrultusunda olmuştur. Bkz.: Çavdar, *a.g.e.*, s. 63; Karaca, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁰⁸ İttihatçılar, "bizzat muhaliflerin hâkim oldukları İstanbul'da, topladığı siyasi personelin bir kısmı 'Hürriyetperver Avam' ve 'Teceddüd' Fırkaları ile [III. Dönem] Meclis-i Meb'usan ve siyasi hayat üzerinde müessir olmak imkânını elde etmişlerdir. [...] Saniyen, mevlidi olan Fırkalarla, henüz kapanmayan şube ve kulüpleri İttihat ve Terakki Cemiyeti Anadolu'da teşkilât ve taazzuv nüveleri bırakmıştır. Bu nüve, Müdafaa-i Hukuk davasını benimsemiş ve Fırkanın Anadolu şubelerinin ekserisi derhal Müdafai Hukuk ve benzeri teşekküller haline istihale ederek İstiklâl Mücadelesine katılmışlardır. Anadolu'da tamamen hâkim bulunan bu teşkilat 1919 seçimini ve son Meb'usan Meclisini kendi mensupları ile doldurmak imkânını bulduğu gibi, İstanbul'da da gizli toplantıların kararlaştırdıkları namzedleri meb'us seçirmiştir. Hürriyet ve İtilaf ile taraftarı teşekküllerin Anadolu'da İttihadçıların baskısından bahsetmeleri ve 1919 seçimine katılmamalarını, Meb'usanın [1920'deki] feshi 'amillerini de bu noktada aramak lazımdır. O kadar ki, bu İttihad ve Terakki heyulâsı karşısında ve onu yıkmak için, 1911 de olduğu gibi tekrar ve yeniden Hürriyet ve İtilaf namı altında birleşik bir muhalefet kütlesi vücuda getirilmesi bir muhalefet vazifesi olarak tavsiye edilmiştir." Tunaya, *a.g.e.*, s. 409-410.

Bu durum sadece Ermenilerin ve Rumların 1919 seçimlerini boykot kararına bağlı olmamıştır. Meşrutiyet'in kendi deviniminde gelişen ulus-devletleşme sürecinin ilk yansıması son OMM'de görülmeye başlanmıştır. Fakat son OMM'nin işgalcilerce dağıtılması beraberinde rejime dair değişiklikleri de getirmiş, ulus-devletleşmeye başka siyasal kopuşlar da eklenmiştir.

I.2. “Meclis-i Umumi”den “Türkiye Büyük Millet Meclisi”ne

1919 seçimleriyle, İstanbul Hükümeti Anadolu'daki direnişi kontrol altına almayı planlarken Müdafaa-i Hukuk hareketi açısından bu seçimler Erzurum Kongresiyle başlayan iktidara yürüyüş yolunda atılmış en önemli adımdı.¹⁰⁹ İşgal baskısına rağmen çalışmalarında Müdafaa-i Hukukçu tavrını kararlılıkla sürdürmesi, özellikle 28 Ocak 1920 tarihli oturumda kabul ettiği Misak-ı Millî Beyannamesi müttefiklerin bu Meclise olumsuz bakışlarını güçlendirmişti. Meclise yönelik baskı, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra fiili saldırıya dönüşecekti.¹¹⁰

18 Mart 1920'de İtilaf kuvvetleri Meclis-i Mebusana girerek bazı mebusları tutuklamış ve Malta'ya sürmüştü. Aynı gün, Rıza Nur, Tahsin, Zeki, Osman Nuri, Tunalı Hilmi, Ali, Halil ve Hüsrev Beylerin işgal altındaki bir Meclisin özgür iradesiyle iş göremeyeceğini belirten ve daha güvenli bir ortam oluşuncaya kadar Meclis çalışmalarına ara verilmesini isteyen önergesi oybirliğiyle kabul edilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, İletişim yay., İstanbul, 2001, s. 43-44.

¹¹⁰ *Türkiye Tarihi, C. 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Ed.: Sina Akşin, Cem yay., İstanbul, 2002, s. 88-89.

¹¹¹ “Kanun-i Esasî-i Osmaninin 7 nci maddesi mucibince sulh ve ticarete ve terk ve ilhak-i araziye ve Tebaa-i Osmaniyenin Hukuk-u Asliye ve şahsiyyesine taalluk eden ve devletçe masarifi mucib olan muahedatın akdinde Meclis-i Umuminin tasdiki şarttır. Harb-i Umuminin memleketimiz için pek na-müsait şerait dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir vazife-i tarihiye ifasına davet olunan Meclis-i Mebusan, ahiren Makarr-ı Hilâfet ve Saltanat-ı Seniyyede ahval-i fevkalade tahaddüs etmesi ve Meşrutiyetle idare olunan memalikin kaffesinde milletvekillerine temin edilen masuniyat ve muafiyatın ilca-yı vakayi ile müntezi' olması hasebiyle, vezâif-i mebusinin icabatına memleketin vaziyet-i hazırası ile telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyet-i efkara ve istiklâl-i vicdana vabeste olan ve vazife-i mukaddesenin

Ertesi gün, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bildiriyle Ankara’da yeni bir Meclis açılması çalışmalarını başlatmıştır. Bildiride sıralanan ilkeler doğrultusunda yapılan seçimlerden sonra, Meclis-i Mebusandan gelebilenlerin de katılımıyla Ankara’daki Meclis 23 Nisan 1920’de açılmıştır.¹¹²

18 Mart 1920 tarihli birleşiminde Meclis-i Mebusan, kendini feshetmemiş, sadece çalışmalarına ara vermiştir. Fesih işlemi, İstanbul’da çalışmalarını erteleyen Meclis-i Mebusanın toplantılarına Ankara’da devam etmesini önlemek için 11 Nisan 1920 tarihli Padişah buyruğuyla, dört ay içinde yapılacak seçimle yenilenmek üzere gerçekleşmiştir.¹¹³ Ne var ki bu fesih işlemi Anadolu hareketinin temsilcilerince tanınmadığı için, Mebusanın kendi erteleme kararına dayanarak çalışmalarına Ankara’da devam ettiği düşüncesi birçok mebusun zihninde yer etmiştir. Bu tutum da, Meclisin niteliği ve ismi konusunda tartışmalara yol açmıştır.

Örneğin Celalettin Arif Bey, açılacak Meclise katılmak üzere Ankara’ya geldiğinin ertesi günü, 10 Nisan’da “Meclis-i Mebusan Reisi” imzasıyla, İstanbul’daki milletvekillerini Ankara’ya davet eden bir beyanname yayınlamıştı.¹¹⁴ Açılacak meclis, Celalettin Arif Bey’in nezdinde, İstanbul’dakinin devamından başka bir şey değildi; orada çalışmasına olanak bırakılmayan Meclis-i Mebusan, seçilecek yeni üyelerin katılımıyla Ankara’da devam edecekti.¹¹⁵ Seçildiği TBMM İkinci Başkanlığı görevinden hoşnut

---

emniyetle ifasına imkân-bahş bir hal ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumi inikatların tehirini teklif ederiz.” Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, s. 496’dan aktaran; Mihçı, *Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya, 2000, s. 148. Önergenin günümüz Türkçesine uyarlanmış metni için bkz.: Bahadır Atalay vd., *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı yay., İstanbul, 1986, s. 31.

¹¹² Atalay vd., *a.g.e.*, s. 31-35.

¹¹³ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s. 141.

¹¹⁴ Yunus Nadi Abaloğlu, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., Cumhuriyet gazetesi armağanı, [yayın yeri yok], 1998, s. 28; *Ankara’nın İlk Günleri*, Sel yay., İstanbul, 1955, s. 103; İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi yay., Eskişehir, 1985, s. 48.

¹¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk C. I - II*, Haz.: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul, 1999, s. 218-220; Abaloğlu, *Ankara’nın...*, *a.g.e.*, s. 109-114.

kalmaması, Celalettin Arif Bey'in bu beklentisinden kaynaklanmaktaydı.¹¹⁶ Son Meclis-i Mebusanın başkanı iken ölen Reşat Hikmet Bey'in çocuklarının devletçe okutulmasını konu alan bir önerge üzerine söz alan Celalettin Arif Bey: "Takrirde bir nokta var. Onun istirdadını talep ediyorum. Mefsup Meclisi Mebusan diyorlar, halbu ki Meclisi Âliniz İstanbul'daki meclisin mefsuhiyetini tanımıyor onun için tayyını talep ediyorum" demektedir. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa da "kendilerine tashih ettiririz" diyerek, benimsemediği bu tutuma şimdilik itiraz etmemişti.¹¹⁷ İstanbul'da güvenliğinin zedelenmesi nedeniyle çalışmalarına ara veren Meclis-i Mebusanın Ankara'da devam ettiği fikri başka mebuslarca da paylaşılmıştı. Örneğin İstanbul Hükümetince yapılmış ve yapılacak uluslararası antlaşmaların kabul edilip edilmeyeceği görüşülürken söz alan Manisa temsilcisi Refik Şevket Bey, önceki Meclisler zamanında yapılan antlaşmaları saymamanın yine kendilerince tamamlanmış bir şeyin bozulmaya çalışılması olduğunu söyleyerek Meclis-i Mebusanın Ankara'da devam ettiği düşüncesini açığa vuruyordu.¹¹⁸

Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey'in konuşmasında da benzer izlere rastlanır:

Meşrutiyet ile idare olunan memleketlerde ittihaz edilecek mukarrerat umumiyetle Mecalisi Umumiyyeden geçmedikçe mabihüttatbik olamaz, biz vaziyete hâkim ve nâmütenahi kudrete mâlik bulunuyoruz. Binaenaleyh Meclisimizin kabulüne istikbalde iktiran etmiyecek olan muahedat memleketimizde cayı tatbik bulamıyacaktır.¹¹⁹

Milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde toplanıp toplanamayacağı

TBMM'de görüşülürken söz alan Niğde Mebusu Abidin Bey, Kanun-u Esasi'nin hâlâ

¹¹⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., Cumhuriyet gazetesi armağanı, [yayın yeri yok], 1999, s. 133; Abaloğlu, *Birinci...a.g.e.*, s. 54-55.

¹¹⁷ 24 Nisan 1920'de yapılan oturumda Mustafa Kemal Paşa, kullanılan 120 oyun 110'unu alarak Meclis Başkanı seçilmiş, Celalettin Arif Bey de, ayrı bir seçim sonucunda 120 oyun 109'unu alarak İkinci Başkan olmuştur. Bkz.: *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 38, 44.

¹¹⁸ 3 Haziran 1336 tarihli birleşim: *TBMM ZC, Devre: I, C. 2*, s. 67.

¹¹⁹ 4 Mayıs 1920 tarihli birleşim: *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 204-205.

¹²⁰ 4 Mayıs 1920 tarihli birleşim: *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 210.

yürürlükte olduğunu ve Meclisin de “Meclis-i Mebusan” olduğunu söylemiştir.¹²⁰ Sinop Mebusu Rıza Nur, Maarif Vekili seçilirken aldığı oyları az bulmuş, -vazgeçirilmeseydi- istifa etmeyi düşünmüştür. İstifaya niyetlenmesinin gerekçesini açıklarken: “Ben meşrutiyet usüllerine bağlıyım. Bu, meşrutiyetle yönetilen birçok ülkede olağandır” diyordu.¹²¹ Meşrutiyetin ve Meclis-i Mebusanın devam ettiği düşüncesi bazı yerlerde o kadar güçlüydü ki; Şebinkarahisar mebuslarının seçim tutanaklarına “Meclis-i Mebusanın çağrılışı niteliğinde olmamak ve o yolda toplanacak mebusların yetkisine sahip bulunmamak” kaydını koyan mutasarrıf hakkında kovuşturma yapılmıştır. Oltu mebuslarının seçimlerinden söz eden ve Ankara’ya gönderilen yazının başlığında “İstanbul Meclis-i Mebusanı Başkanlığına” denilmesine rağmen bu deyim TBMM’de aynen okunmuş ve yadırganmamıştır.¹²²

Aslında Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin yapılmasını isteyen bildirisinin müsveddesinde Ankara’da toplanacak Meclis için “meclis-i müessisan” sıfatını kullanmıştı. Daha sonra bu müsveddeyi, görüşlerini almak üzere vali ve kumandanlara, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyelerine göndermiştir.¹²³ 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ve 3. Kolordu Komutanı Selahattin Paşa’nın “meclis-i müessisan” sıfatının tepki yaratacağı uyarıları üzerine 19 Mart’ta yayınladığı bildiride “meclis-i müessisan” yerine “salâhiyat-ı fevkaladeye haiz bir meclis” sıfatını kullanmıştır.¹²⁴ Konjonktürün gerektirdiği temkinlilik Meclisin konumunun açıkça ifade edilmesine engel olmuş, bu da yukarıda özetlenmeye çalışılan yaklaşım farklılıklarına yol

¹²⁰ 5 Haziran 1920 tarihli birleşim: *TBMM ZC, Devre: I, C. 2*, s. 80.

¹²¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 150; Akın, *a.g.e.*, s. 104-105.

¹²² Goloğlu, *a.g.e.*, s. 150-151; Meclis-i Mebusan’ın Ankara’da devam ettiği düşüncesine dayanan önerge, uygulama, düşünceler yukarıda sıralananlarla sınırlı değildir. Benzer örnekler için bkz.: Goloğlu, *ay. es.*, s. 148-155; Akın, *a.g.e.*, s. 100-101; Samet Ağaoglu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kaynak yay., İstanbul, 1999, s. 37, 240.

¹²³ Atatürk, *a.g.e.*, s. 215; 18 Mart 1920 tarihli ilk genelgenin tam metni için bkz.: *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, TTK yay., Ankara, 1991, s. 272-274.

¹²⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 215-216; Faik Reşit Unat, “Atatürk’ün Toplamak İsteddiği ‘Meclisi Müessisan’”, *Belleten*, C. 21, S. 83 (Temmuz 1957’den Ayırbaşım), ss. 483-487, s. 484.

açmıştır. Buna rağmen Kırşehir Mebusu Müfit Bey gibi Meclisin hukukî statüsünü çözümleme konusunda net olanlar da vardı. Mebuslukla memurluğun bir kişi üzerinde toplanıp toplanamayacağı görüşülürken söz alan Müfit Bey'in konuşması, Birinci TBMM'nin konumunu açıklayıcıdır:

Bu günkü bu meclisin namı nedir? Meclisi Mebusan mıdır, Meclisi müessesan mıdır? Kanunu esasiye muvafık bir meclis midir? Orasını halledemiyor. Çünkü elde bulunan kanunu esasiye tevfiği muamele lâzımgelse bu meclisin bir de meclisi ayanı olmak lâzımgelir. Hani bu[nun] meclisi ayanı? Burada müzakere edilecek bir madde kanuniye kabul edildikten sonra bir de meclisi ayana gider, orada da tetkik edilir. Tetkik edildikten sonra tamamıyla taayyün eder, ve arzedilir, huzura gider. Bu büyük Heyeti Muhteremeniz hem ayan hem mebusandır, hatta bu gün makamı hükümdarının vazifesini, kanunu esasının yedinci maddesindeki hukuku Padişahiyi uhdesine almış büyük bir Meclistir. Hukuku hükümdariyi kendi uhdesinde toplamıştır. Binaenaleyh kendi efradı arasından göndereceği azanın memuriyeti ile azalığı içtima eder mi, etmez mi? Onu kendisi takdir edecek ve kararını kendisi şahsen ve ferden verecek.¹²⁵

Bazı milletvekillerinin zihinlerinde “Meclis-i Mebusan” terimi devam etmişse de, Meclisin adı açılmadan konmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâh olarak kullandığı Ankara'daki Ziraat Mektebinde konunun tartışıldığı bilinmektedir.¹²⁶ Bu tartışmalarda “Meclis-i Kebir”, “Meclis-i Kebir-i Millî”, “Kurultay” gibi farklı adlar önerilmekle beraber “Meclis-i Mebusan” adının devamından yana tavır koyanlar da olmuştur.¹²⁷ Mustafa Kemal Paşa, “Meclis-i Kebir-i Millî” adını benimsemiş,¹²⁸ Sinop Mebusu Şerif Bey de, Meclisi açış konuşmasında “Büyük Millet Meclisini küşadeyliyorum” demiştir.¹²⁹ Meclisin açılış gününde alınan Heyet-i Umumiye kararında Büyük Millet Meclisi adının önüne “Türkiye” kelimesi de eklenmiştir.¹³⁰ Ancak Meclisin ilk günlerinde “Büyük Millet Meclisi”, “Millet Meclisi”, “Meclis-i Millî” gibi farklı isimler kullanılmış, terim birliği

¹²⁵ 5 Haziran 1920 tarihli birleşim: *TBMM ZC, Devre: I, C. 2*, s. 80-81.

¹²⁶ Bkz.: Abaloğlu, *Ankara'nın...*, a.g.e., s. 115.

¹²⁷ Güneş, a.g.e., s. 56-57.

¹²⁸ Abaloğlu, *Ankara'nın...*, a.g.e., s. 115.

¹²⁹ *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 2.

¹³⁰ 1 sayılı karar, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin sureti teşekkülü hakkında heyeti umumiye kararı”dır; *Düster, 3. Tertip, C. 1*, s. 1.

oluşturulamamıştır.¹³¹ “Büyük Millet Meclisi” terimi 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda; bir yasa metni içinde ilk kez tercih edilmiştir.¹³² İsim karışıklıklarının sürmesi üzerine Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey, icra vekillerinin seçilmesine dair kanun görüşülürken öncelikle Meclisin adını koymak gerektiğini belirttikten sonra bu Meclisin kararlarında ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda kullanılan “Büyük Millet Meclisi” adının kendilerince benimsendiğini ifade etmiştir.¹³³ Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun”la da¹³⁴ “Büyük Millet Meclisi” ismi netleşmiş ve yasallaşmıştır.

İlk Heyet-i Umumiye Kararı’nda Meclisin adı önüne “Türkiye” kelimesi eklenmişse de, sonradan bazı kanun ve kararlarda “Devlet-i Âliye”, “Memaliki Osmaniye”, “Memaliki Mahrusei Şahane” terimlerinin kullanıldığı da olmuştur.¹³⁵ Hatta Osmanlı’nın ilk başkenti Bursa’nın Yunan işgaline uğraması üzerine verilen ve Meclis Başkanlığı kürsüsünün siyah örtü ile örtülmesini talep eden 18 Temmuz 1920 tarihli önerge kabul edilmişti. Bu örtü, Bursa’nın Yunan işgalinden kurtuluşuna dek kürsüde kalmıştır.¹³⁶ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 3. Maddesinde bu tarz kullanımlar terkedilmiş ve “Türkiye” kelimesi anılmıştır. Fakat Meclisin ismi önüne getirilmemiştir: “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti ‘Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’ unvanını taşır.”¹³⁷ 1 nolu Heyet-i Umumiye Kararı’ndan sonra BMM adının başına

¹³¹ Bkz.: *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 34, 35, 36, 39, 40.

¹³² *Düstur, 3. Tertip, C. 1*, s. 4; Tarık Zafer Tunaya, “Bağımsız Türkiye Kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin 50. Yıldönümünde”, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2003, ss. 83-115, s. 91.

¹³³ *TBMM ZC, Devre: I, C. 1*, s. 157.

¹³⁴ *Düstur, 3. Tertip, C. 1*, s. 4.

¹³⁵ Bkz.: 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 19 Ağustos 1920 tarihli Devairde Kullanılan Pulların Tevhidi Hakkında Kararname, 14 Eylül 1920 tarihli Men’i Müskirat Kanunu, 20 Eylül 1920 tarihli İhracat Rüsümü Kanunu, 7 Ekim 1920 tarihli Memaliki Osmaniye Dahilinde Seyrû Seyahat Edenlerin Seyahat Varakası Almaları Mecburî Olduğu Hakkında Kararname; *Düstur, 3. Tertip, C. 1*, s. 4, 51, 63, 67, 92.

¹³⁶ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 87-88.

¹³⁷ İlgili madde için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 10; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 100.

“Türkiye” kelimesi ilk defa 8 Şubat 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi’nde eklenmiştir.¹³⁸ TBMM adının anayasaya ilk defa girişi ise 29 Ekim 1923 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun”la olmuştur: “Türkiye Reiscumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur...”¹³⁹

Meclisin açılışından önce ve sonra hukuki statüsüne ilişkin yaşanan karmaşa, görülüyor ki adının konulmasında da yaşanmıştır. Ancak yönetim şeklinin netleşmesine paralel olarak TBMM adı da giderek yerleşmiştir. Bu isim, sadece rejim değişikliğini değil Balkan Savaşları’ndan bu yana yaşanan toprak ve nüfus kayıplarından ve Birinci Dünya Savaşı içindeki Arap isyanından sonra geriye kalan bir coğrafyayı ve toplumu içermektedir.

1.2.1. Fizikî ve Beşerî Coğrafyada Değişimin Etkileri

Osmanlının Meşrutiyet Döneminde yaşadığı coğrafi daralma ve nüfusunun giderek türdeşleşmesi, Meclislerindeki etnik ve dinsel dağılımı doğrudan etkilemiştir. Ekim 1908’de Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilanı, Avusturya-Macaristan’ın Bosna Hersek’i ilhakıyla başlayan kayıplar 1911 Trablusgarp Savaşı’yla sürmüştür. Geri çekiliş, sonuçları itibariyle parlamentonun görüntüsünü asıl etkileyecek Balkan Savaşları’yla farklı bir boyut kazanmıştır.¹⁴⁰

Bu kayıplar, hiçbir abartmayı gerektirmeyecek kadar önemlidir. Yalnızca alan ve nüfus olarak hesaba vurulduğunda Türklerin, 3 milyon km²’lik bir alanın 1 100 000 km²’sini ve 24 milyonluk nüfusun 5 milyonunu yitirdikleri görülür. Tek başına yeterince büyük olan bu kayıplar, Rumeli’yi de kapsadığından daha da önemli olmaktadır. [...] İmparatorluğa çokuluslu niteliğini kazandıran Rumeli’deki topraklardı. Bu toprakların kaybedilmesinin Jön Türkler’in ideolojisi üzerindeki etkisi, ağırlık merkezinin Anadolu’ya kayması olmuştur. Makedonya’nın bu denli

¹³⁸ *Düstur*, 3. Tertip, C. 1, s. 210; Güneş, a.g.e., 59.

¹³⁹ *Düstur*, 3. Tertip, C. 5, s. 158; Gencay Şaylan, “TBMM’nin Kuruluşu ve Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 2662-2670, s. 2666.

¹⁴⁰ *Çağdaş Türkiye Tarihi (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi)*, Ed.: Fevzi Demir, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin, 2003, s. 54, 56-57, 60-61.

önem taşımaya karşın, doğma büyüme Makedonyalı olan İttihatçılar'ın, üstelik giriştikleri hareketin de beşiği olan bu toprakların kaybedilmesine fazla tepki göstermemeleri ve yeniden İmparatorluğa katmak için harekete geçmemeleri oldukça şaşırtıcıdır.¹⁴¹

Bu kayıplar sonucunda, 1914 seçimlerinde Arnavutların ve Slavların temsili sorunu kendiliğinden ortadan kalkmıştı. Kayıpların yarattığı boşluk geri kalan unsurların temsilci sayılarının arttırılmasına yol açmıştır. Rumlara ve Ermenilere bir önceki dönemin de üstünde mebusluk verilmiştir. Arap mebusların sayılarında görülen artış daha dikkate değerdir. Bu tablo, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının bir arada bulunduğunu kanıtlaya da önemli olan bunların bütüne katkı oranıydı. Toprak kayıplarından sonra Türklerin sayıca İmparatorluğun en önemli ögesi haline gelmeleri, Türkçülüğe daha fazla önem verilmesini doğurmuştu. Balkan Savaşları'ndan sonra ön plana çıkan Türkçülük düşüncesi ilk başlarda Turancılıkla iç içe geçmekle beraber 1914'te Anadolu'yu esas alan Türkçülüğün tohumları atılmıştı; ancak filiz vermeye başlaması için Turancılıkla Osmanlıcılığın gerçekçi olmadığını anlaşılmasını ve Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgilerini beklemek gerekecekti.¹⁴² Meşrutiyet Döneminde seçim bölgeleri ile mebus sayılarında görülen değişme ve azalmada bu serüveni takip etmek mümkündür:

Yıl	Arnavutluk, Makedonya ve Adalar	Günümüz Türkiyesi	Arap Eyaletleri	Trablusgarp	Toplam
1908	66	173	72	7	323
1912	47	163	63	9	282
1914	-	196	94	-	290
1919	-	168	-	-	168

Tablo-3: Meclis-i Mebusan Üyelerinin Bölgelere Göre Dağılımı¹⁴³

¹⁴¹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 186.

¹⁴² Ahmad, *a.g.e.*, s. 187-188.

¹⁴³ İlk üç meclisin bölgelere göre dağılımı Demir, *a.g.e.*, s. 334'ten aktarılmıştır. IV. Dönem'de temsil edilen seçim çevrelerinin listesi için bkz.: Demir, *ay. es.*, s. 355-384; *TPT, I. ve II. Meşrutiyet, C. 2: Ayân ve Mebûsân Meclisleri Üyelerinin Özgeçmişleri*, Haz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu; İhsan Güneş,

İlk iki Meclis İmparatorluğun dinsel açıdan kozmopolit yapısını somut olarak yansıtırken 1914'te Anadolu ve Ortadoğu ağırlıklı bir görüntü vardır. 1919 seçimlerinin alanı ise tamamen günümüz Türkiye sınırlarını kapsamaktadır.¹⁴⁴ Bu durum, kayıplardan sonra yeni sınırlar konusunda Anadolu hareketince varılan sonuçla uyumludur.

Erzurum Kongresi'nde, 30 Ekim 1918'deki sınırları esas alan bir mücadele anlayışı netlik kazanmış ve Sivas Kongresi'nde de tekrarlanmıştır; Ergil'e göre sözü edilen coğrafya bugün haritada Türkiye olarak görülen yerlerdir.¹⁴⁵ Her ne kadar Misak-ı Millî'de bu tanıma Arap toprakları eklenmişse de, bu coğrafya için halkoyuna başvurmak koşulu bulunmaktadır. Aynı durum Elviye-i Selase ve Batı Trakya için de geçerlidir.¹⁴⁶ Yeni vatanın coğrafyasına ilişkin kararı belirleyen, meşrutiyet deneyiminin yanı sıra Wilson'un 8 Ocak 1918'de duyurduğu, sınırların "Milliyetler ilkesi"ne göre düzenlenmesini isteyen "on dört noktası"nın dünya kamuoyundaki çekiciliği idi.¹⁴⁷

Son Meclis-i Mebusan, temsil edilen coğrafi alan bakımından ilk kez Erzurum Kongresi'nde yapılan yeni vatan tanımına uygunluk göstermektedir. Bu yönüyle sanki TBMM'nin prototipidir. Ayrıca bu son Mebusan Meclisini TBMM'ye bağlayan Misak-ı Millî Beyannamesi gibi ideolojik bir köprü de vardır.¹⁴⁸

Beyanname, bağımsız bir Devlet için gerekli bütün unsurları nazara almış ve bu devletin dayanacağı ideolojik ilkeleri: Ulusçuluk, batıcılık, ulus ve kişi hakları (demokrasi) gibi

---

Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı yay., Ankara, 1998, s. 65-73; Karaca, *a.g.e.*, s. 295-297; Goloğlu, *a.g.e.*, 295-303.

¹⁴⁴ IV. Dönem için anılan 168 üye sayısına Kars, Ardahan, Batum ve Oltu'dan seçilen 12 mebus dahil değildir. Bunlar daha katılmadan, Meclis-i Mebusan çalışmalarını ertelediği için doğrudan TBMM'ye geçeceklerdir. Bu mebusların isimleri için bkz. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 344.

"Her ne kadar bazı gazetelerde Elviye-i Selase'nin seçimleri yaptığı haberi yer alsada, yapılan seçimler ancak gayri resmi anlamda olmuştur. [...] Mustafa Kemal Paşa, 21 Ekim'de Kazım Karabekir'e gönderdiği telde Batum'luların Mebusan'a katılmak için Paris Sulh Konferansı'nda teşebbüsatta bulunmalarının en uygunu olduğunu bildirdi. [...] Buna rağmen Batum'dan Meclis-i Mebusan'a katılmak üzere beş tane mebus seçildi, fakat Meclis'in kapanması üzerine bu mebuslar Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldılar." Karaca, *a.g.e.*, s. 292.

¹⁴⁵ Doğu Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 132, 160.

¹⁴⁶ Ed.: Akşin, *a.g.e.*, s. 86-87.

¹⁴⁷ Wilson İlkeleri için bkz.: Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (C. 1-2: 1914-1995)*, Akkım Yayınevi, Ankara, t.y., s. 138-139.

¹⁴⁸ Akın, *a.g.e.*, s. 44.

ilkelerden çıkarmıştır. Bu ilkelerden hareket edildiği takdirde, varış noktasının teokratik bir saltanatın canlandırılmasından tamamen farklı bir devletin kuruluşuna yol açılacağını tahmin etmek yersiz olmayacaktır. Misakı Milli Beyannamesi, aslında yeni, ulusal ve bağımsız bir Devlet kurmak üzere harekete geçmiş olan Türklerin akdettikleri, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları koşulları içeren ‘içtimai mukavele’dir. Yeni Devlet bu sözleşmenin içerdiği koşullara dayanacaktır.¹⁴⁹

Yeni sınırlardaki insan unsuruna ilişkin bakış da Erzurum Kongresi’nde şekillenmeye başlamış ve giderek netlik kazanmıştır. Ulusun niteliği önceleri belirsizdir. Misak-ı Millî’de etnik ve dilsel türdeşlikten ziyade Müslümanlık üzerinden yapılan bir tanımlama ve birliktelik vurgusu bulunmaktadır. Örneğin Şerif Paşa ile Boğos Nubar Paşa’nın Paris’teki Kürt-Ermeni devleti kurma projelerine destek veren Ayan üyesi Seyit Abdülkadir’in Kürtleri bir ulus olarak gören açıklamalarına Meclis-i Mebusanda gösterilen tepkiler de bu yöndedir. Bu konuşmalarda Kürtlerle Türkler arasında eskilere dayanan birlikte yaşama kültürü ve dinsel yakınlık vurgulanıyor ve her iki unsurun birbirilerinden ayrılmazlığı dile getiriliyordu.¹⁵⁰ Bu yaklaşım Türk olmayan diğer Müslüman unsurlar için de geçerliydi.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinin metinlerinde ve Misak-ı Millî’de gayrimüslimlere siyasal ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilmemesi, ancak Müslümanlarla eşit hakların tanınması gereği benimsenmiş¹⁵¹ ve “kapitülasyon zihniyeti” terk edilmiştir.¹⁵² Toprak kayıplarıyla ve 19. yüzyıldan itibaren Kafkasya ve Balkanlardan aldığı içeri doğru, buna eşlik eden dışarı göçlerle Anadolu nüfusu giderek türdeş hale

¹⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed.: Ali Yaşar Sarıbay – Ersin Kalaycıoğlu, Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 1986, ss. 297-311, s. 303.

¹⁵⁰ Tunaya, a.g.m., s. 305. Konuya ilişkin meclis tutanakları için bkz.: Erol Kaya, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Samsun, 1997, s. 377-381, 468-473; Mihçi, a.g.t., s. 107-111.

¹⁵¹ Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, a.g.e., s. 129, 135, 146.

¹⁵² Tunaya, a.g.m., s. 302.

gelmişti.¹⁵³ Ayrıca İTC, 1913'te Bulgaristan'la imzaladığı İstanbul Antlaşması'ndakine benzer bir mübadeleyi¹⁵⁴ Yunanistan'a da önermiş ve bu konuda 1914'te anlaşmaya varılmıştı; ancak iki devlet arasındaki nüfus değişimi savaş sebebiyle 1923'e kadar ertelenmişti.¹⁵⁵ Lozan'da imzalanan ve ek bir protokolle İstanbul Rumlarıyla Batı Trakya Türklerini bu değişimin dışında tutan antlaşma tarafların ulus-devlet tasarılarına uygun olarak hayata geçirildi.¹⁵⁶ Anadolu'da Rum ve Ermeni devleti kurma yönündeki çabaların sonu olan Lozan, aynı zamanda Misak-ı Millî'de çizilen ve Kurtuluş Savaşı sürecinde antlaşmalarla belirlenen Türkiye sınırlarının da büyük ölçüde kesinlik kazandığı bir antlaşma olmuştur.

Meşrutiyet'in başından itibaren yaşanan coğrafi ve demografik daralmanın sonucunda parlamento, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Birinci TBMM örneklerinde görüldüğü gibi devleti ayakta tutma amacıyla etnik taleplerin çarpıştığı bir kurum olmaktan çıkmıştır.¹⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu I. TBMM'de bundan sonra temsilin neye göre olacağı tartışmalarında 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu taslağında önerilen meslekî temsil sistemi de kabul görmemişti. Bunun yerine coğrafi yakınlık esasına dayalı seçim çevrelerinden temsilcilerin yer alacağı ve Millî egemenlik ilkesine göre oluşturulan parlamento fikri kabul görmüş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na konulmuştur.¹⁵⁸ 1924 Anayasası'na konulan "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla

¹⁵³ Bu göçler hakkında özet bilgi için bkz.: Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim yay., İstanbul, t.y., ss. 1238-1246, s.1242-1246; Gülten Kazgan, "Millî Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 1556-1557.

¹⁵⁴ Macfie, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁵⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev.: Fatmagül Berktaş Baltalı), Kaynak yay., İstanbul, 1999, s. 111; Macfie, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁵⁶ *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 51, 55.

¹⁵⁷ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁵⁸ Meslekî temsil fikrinin gelişimi ve TBMM'deki tartışmaları için bkz.: Güneş, *a.g.e.*, s. 152-181; Ağaoğlu, *a.g.e.*, 72-78; Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'de Düşünce Akımları (1920)*, Cem yay., İstanbul, 1996, s. 201-219.

(Türk) itlâk olunur”¹⁵⁹ tanımı yeni temsil anlayışını tamamlayarak hayata geçirmiştir. 1919’dan beri seçimlere katılmayan gayrimüslimler, bu tarihten sonra ilk defa 1935 seçimlerinde adaylıklarını koyduklarında yeni temsil anlayışına uygun bir tutum takınmışlardır. 1935’te adaylıklarını koyan ve seçilen gayrimüslimlerden Rum asıllı Dr. Abravaya Marmaralı (Niğde), Nikola Taptas (Ankara), İstemat Zihni Özdamar (Eskişehir) ve Ermeni asıllı Berç Keresteciyan Türker (Afyon), seçimlerden önce verdikleri demeçlerde ve yayınladıkları bildirimlerde azınlık temsilcisi değil Türk yurttaşı olarak seçimlere girdiklerini vurgulamışlardır.¹⁶⁰ Örneğin İstemat Zihni Özdamar oy isterken şunları söylüyordu:

Öteden beri götüğüm mefkure ve gaye peşinde yürürken, engel olacak azınlık mümessili değil ulusun sayılabilişi olarak seçilmek istiyorum. Mecliste de bu gayeyi takip edeceğim. Koyu Milliyetperver Türk ortodoksu, Türk yurttaşım. Cumhuriyetçi olmakla beraber devletçi, halkçı, laik ve inkılapçıyım. Bütün emelim sırf Türklüğe Türk Cumhuriyeti’ne bütün kudretimle çalışmaktır. Ta küçüklüğümden beri büyüdüğüm Türk mekteplerinde ve Türk topraklarında aldığım vatan ve Türk duygularını rehber yaparak daima ulu önderimizin çizdiği hatlar ve çizgiler içinde vakfî nefsetmeği namus borcu bilirim.¹⁶¹

1.2.2. Hukuksal Süreklilikler ve Kopuş

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişi ifade eden Birinci TBMM rejimi, son Meclis-i Mebusanla arasında hukukî, ideolojik ve siyasal süreklilikler bulunduğundan “Üçüncü Meşrutiyet” olarak nitelendirilmiştir.¹⁶² Çünkü Müdafaa-i Hukuk

¹⁵⁹ Bkz.: 1924 Anayasası’nın 88. Maddesi; Erdem, *a.g.e.*, s. 39; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁶⁰ 1935’te CHP, seçimlere bağımsızların da girebilmesi için 16 çevrede birer aday eksik göstermişti ve adaylıklarını koyarlarsa gayrimüslimlere destek olmak CHP’nin aldığı bir diğer karardı. Sonuçta seçilen 16 bağımsızdan dördü gayrimüslimlerden olmuştur: *TPT, TBMM V. Dönem (1935-1939), C. 1, Haz.:* TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş, *TBMM Vakfı yay.*, Ankara, 2004, s. 18-38; seçilen dört isim ve başka gayrimüslimler sonraki dönemlerde de CHP’den, DP’den ya da bağımsız olarak parlamentoya girmeyi başarmıştır. 1935 – 1995 arası seçimlerde seçilen 22 gayrimüslim mebusun isimleri ve görev yaptıkları dönemler için bkz.: Mehmet Haluk Örgün, *Eğitim Seviyesi ve Değişim Açısından Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı, İstanbul, 1998, s. 90-92.

¹⁶¹ *Cumhuriyet*, 04.02.1935, s. 5’ten aktaran: *TPT, V. TBMM, C. 1, s. 39.*

¹⁶² Mahmut Goloğlu ve Ahmet Yücekök, ifadeyi Birinci TBMM rejimi için kullanırken Sina Akşin daha çok IV. Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın açılışına “Üçüncü Meşrutiyet” denilebileceğini savunmaktadır. Ergil de

hareketi, krizi Osmanlı anayasal kurumlarına dayalı hukukî bir zeminde çözmeye çalışmıştır; Heyet-i Temsiliyenin İstanbul Hükümetini seçimleri yapmaya zorlayarak Meclis-i Mebusanı açtırma çabaları buna örnektir. Müdafaa-i Hukuk hareketinin “meşruiyetini Meşrutiyetle açıklama çabası”, Birinci TBMM açıldıktan sonra da sürecektir.¹⁶³

Birinci TBMM'nin oluşturulma şekli, kurumsal devamlılıkla ihtilâlin hukukunun aynı potada eritmeye çalışıldığının kanıtıdır. Her şeyden önce bu Meclis için yapılan seçimlerde de 1877'de hazırlanan İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. 19 Mart 1920 tarihli Heyet-i Temsiliye bildirisinde seçim kanununa ve 1876 Anayasası'na aykırı olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkezileri ve yerel yönetim meclislerindeki üyeler ikinci seçmen kabul edilmiştir; ama 1919'da belirlenen ikinci seçmenlerin de 1920 seçimlerine katılmaları sağlanmıştır.¹⁶⁴ Aynı bildiride çalışmalarını erteleyen Meclis-i Mebusan üyelerinin de TBMM'ye katılabilecekleri vurgulanmıştır. Bu yönüyle bildirinin içeriği “Osmanlı Anayasal düzenine sonsuza kadar sadakat gösterildiği (eski mebusların vekaletlerinin devam ettiği) ancak Anadolu İhtilalinin bir meşru müdafaa halinin tezahürü olduğunu (yeni mebusların seçilme zorunluluğu) göstermektedir.”¹⁶⁵

Seçim uygulamasındakine benzer ikili durum Anayasa konusunda da kendini göstermiştir. 1921 Anayasası'nda ve TBMM kararlarında lağvına ilişkin bir hükmün bulunmayışından ötürü, Kanun-u Esasi'nin yürürlüğü konusunda birçok mebusun tutumu ikircikli olmuştur.¹⁶⁶ Örneğin Londra Konferansı'na birlikte katılma konusu Ankara ile

---

bu deymi son Mebusan Meclisi'nin açılışına atfetmektedir: Goloğlu, *a.g.e.*, s. 148-155; Yücekök, *Türkiye'de Parlamento...*, *a.g.e.*, s. 95; Ed.: Akşin, *Çağdaş Türkiye*, s. 85; Ergil, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁶³ Akın, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁶⁴ Bkz. Atatürk, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁶⁵ Akın, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁶⁶ Akın, *a.g.e.*, s. 197.

İstanbul hükümetleri arasında tartışıldığı sırada Mustafa Kemal Paşa Sadrazam Tevfik Paşa'ya 20 Ocak 1921'de çektiği bir telgrafta İstanbul Hükümetini tanımlarına imkân olmadığını açıklamaya çalışırken “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun mevadd-ı esasiyesini berveçh-i âti aynen tebliğ ediyorum” der ve 1921 Anayasa'sının ilk dokuz maddesini sayar, ancak bunlara bir de Anayasada olmayan 10. madde ekler: “Kanun-u Esasînin işbu mevad ile tearuz etmeyen ahkâmı kemakân meriyülicradır.”¹⁶⁷ Oysa 1921 Anayasası hazırlanırken böyle bir madde konulması önerildiği halde, kendisi bunu engellemiştir.¹⁶⁸ Bu çelişkiye rağmen 1921 Anayasası'nda eksik bırakılan temel hak ve özgürlükler, parlamenter ayrıcalıklar, anayasanın değiştirilmesi gibi bazı kavram ve kurumlar 1876 Anayasası'na göndermede bulunarak açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Ukrayna Hükümeti ile imzalanan anlaşmanın onanmasıyla ilgili tartışmada Mersin Mebusu Selahattin Bey, Kanun-u Esasi'nin 7., Dahili Nizamnamenin 76. maddesi uyarınca anlaşma hükümlerinin tek tek oylanamayacağını, topluca ret veya kabul edileceğini belirtmiş ve herhangi bir itirazla karşılaşmamıştır.¹⁶⁹ Başkumandanlık Kanunu'nun 1. maddesinde mebusların yasama dokunulmazlığı “vezâifinden her birinin Kanun-i Esasi ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabiatıyla mahfuz” ibaresiyle belirtme gereği duyulmuş, kanunun her yenilenmesinde bu kayıt aynen kullanılmıştır.¹⁷⁰ Birinci TBMM'de zaman zaman gündemi meşgul eden 1876 Anayasası'nın yürürlükte olup olmadığı tartışmaları İkinci Meclise de taşınmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey 2 Ekim 1923 günü Mecliste bu konuyu tartışırken “Bittabi Kanunu Esasînin Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle ilga edilmemiş olan hukuku esasiyeye taallûk eden maddeleri mer'idir.

¹⁶⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. 2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul, 1973, s. 563'ten aktaran: Mete Tunçay, *T.C. 'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Cem yay., İstanbul, 1992, s. 87.

¹⁶⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁶⁹ Akın, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁷⁰ Tunaya, “Bağımsız Türkiye...”, *a.g.m.*, s. 105.

Şüphesiz başka türlü olamaz” demiştir.¹⁷¹ Bu açık veya örtük kabullere ek olarak, Kanun-u Esasi’nin ancak 1924 Anayasası’nın 104. maddesiyle kaldırılmış olması da en azından bu tarihe kadar hukuken bu Osmanlı anayasasının yürürlükte olduğunu göstermektedir.¹⁷²

Birinci TBMM, kuruluşu, yeni bir anayasa yapması ve diğer çalışmalarıyla ihtilâlcî bir karakter sergilemekle beraber hukuksal sürekliliğe son derece özen göstermiş, çalışmalarında Osmanlı parlamento birikiminden gelen yöntem ve esaslardan en üst düzeyde yararlanmışır. 26 Nisan 1920’de, Meclis-i Mebusan içtüzüğünün günün şartlarına uymayan maddelerinin değiştirilerek TBMM’de uygulanmasının kabul edilmesi bu sürekliliğe uygundur.¹⁷³ TBMM’nin sonraki dönemlerinde yeni içtüzükler hazırlanmakla birlikte çalışma ve işleyiş biçimlerinde Osmanlı parlamento mirasının izleri sürmüştür.¹⁷⁴

7 Haziran 1920 tarihli bir kanunla TBMM, 16 Mart 1920’den itibaren İstanbul hükümetince yapılmış, ancak kendisince onanmayan bütün ulusal ya da uluslararası işlemleri hiç olmamış kabul ederken aslında İstanbul’daki hükümeti tamamen yok saymamış; sadece kendi onayından geçmeyenleri yok sayacağını söylemiştir.¹⁷⁵ Her ne kadar bu kuralı koymuşsa da TBMM’nin İstanbul Hükümetince yapılmış bir işlemi onayladığı da olmamıştır. Bu yönüyle TBMM rejimi İstanbul’dan hukuksal düzeyde tamamen kopmamakla birlikte uygulamada yasama, yürütme ve yargı erklerini bünyesinde toplayarak kendi içinde oluşturduğu kurullar aracılığıyla kullanmış, faaliyetlerinin hiçbirinde Meclis-i Ayanın ve Padişahın onayına başvurma ihtiyacı duymamıştır. Bu iki

¹⁷¹ *TBMM ZC, Devre: II, C. 2, s. 450.*

¹⁷² 1924 Anayasası’nın 104. Maddesi: “1293 tarihli Kanun-ı Esasî ve mevvd-ı muadelesi ve 20 Kânunusânî 1337 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ve müzeyyelâtı ve tadilâtı mülğadır”. Bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁷³ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁷⁴ İchtüzükte, yemin metnine ilişkin olanlar dışındaki değişiklikler genellikle teknik düzeydedir. Cumhuriyet Döneminde, 2 Mayıs 1927 ve 11 Mayıs 1945’te içtüzük yenilenmiştir. Ancak 22, 23, 24 ve 85. maddeler dışında bu iç tüzükler birbirini tekrarlamaktadır. 12 Şubat 1954’te yenilenen içtüzük 1 Eylül 1973 tarihine kadar TBMM’de uygulanmıştır. Bkz.: Akın, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁷⁵ Bkz.: *Düstur, 3. Tertip, C. 1, s. 16.*

kurumun anayasal sistemdeki yetkileri ve etkinlikleri, TBMM'nin açılışıyla fiilen sona ermiştir.

Meclis-i Ayan, Mebusan dağıldıktan sonra, sonuncusu 5 Nisan 1920'de gerçekleştirilen beş toplantı daha yapmış, son toplantısında Başkan Tevfik Paşa hiçbir şey olmamış gibi, gerek görüldüğünde bir daha toplamak üzere birleşimi kapamıştır. 5 Nisan 1920'den sonra bir daha toplanmayan bu Meclisin üyeleri 1922 yılına kadar maaşlarını almışlardır.¹⁷⁶ Saltanat makamı ve İstanbul Hükümeti hukukî olarak da tasfiye edilince Ayan Meclisinin konumu TBMM'de tartışılmıştır. TBMM rejimi açısından İstanbul'da kalan kurumlardan hangilerinin meşru kabul edildiği Çorum Mebusu Ferit Bey tarafından açıklığa kavuşturulmuştur; “bütçede zikredilip yanına sıfır konulanlar.” Bunlar arasında Ayan Meclisi yoktur. Böylece, Ayan Meclisinin 1876'da başlayan öyküsü Ankara Hükümeti adına Refet Paşa'nın Ayan Başkâtibi Seyit Bey'i makamına kabul ederek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Ayan'ın olmadığını ve TBMM tarafından tanınmadığını bildirmesiyle sona erecek; ama Ayan üyelerinin kazanılmış emeklilik hakları saklı tutulacaktır.¹⁷⁷

Vahdettin'in 11 Nisan 1920'de ilan ettiği Mebusanı fesih iradesinin tanınmaması Meşrutiyetin fiili sonuna işaret etmekteydi,¹⁷⁸ ama görüldüğü gibi yeni rejimi

¹⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Mütareke Döneminin Özellikleri (1918-1922)”, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2003, ss. 3-29, s. 17.

¹⁷⁷ Akın, *a.g.e.*, s. 392.

¹⁷⁸ Tunaya'ya göre Meşrutiyet'in 1918 veya 1922'de mi sona erdiği tartışmalıdır: “1918 – 1922 yılları arasında, ‘Osmanlı’ adını taşıyan bir devletin varolup olmadığı kesinlikle tartışılabilir. Mütareke dönemi bir iktidar boşluğudur (interregnum). İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın coğrafya bakımından, ülkenin neresine kadar etkin olduğunu kestirmek zordur. Bu iktidarın, 1922 yılına kadarki gelişmesi, Anadolu ile kurduğu diyaloglara dayanır. 1922 yılında ise tarih sahnesinden silinmiştir. Bununla beraber, bu yıla değin, işgalci kuvvetlerin koltuk değnekleriyle ayakta durmaya uğraşan Osmanlı siyasal ‘müesseseleri’ vardır.” Dolayısıyla “1908 senesinde başlayan ve takriben on sene sürdüğü kabul edilen bu devrenin, Osmanlı hukuk nizamına müsteniden kurulan siyasi cemiyet ve partiler bakımından, daha fazla, 1922 senesine kadar devam ettiği söylenebilir. Garba imtisalen açılan çok partili rejimin, fiilen bir parti hâkimiyeti altında ortadan kalkması devrenin birinci kısmını ifade eder. Mondros'la başlayan ikinci kısım Mütareke safhasıdır, ve millî istiklal hareketini gaye edinen derneklere imparatorluğu ‘sulh ve selamete’ kavuşturmak isteyen parti ve derneklerin girift olarak çalıştıkları yakın tarihimize hususî rengini veren bir devredir.” Tunaya, “Mütareke Dönemi...”, *a.g.m.*, s. 7; *a.g.e.*, s. 77.

yaratma yolunda eskinin kurumlarına başvurulması nedeniyle, başında bir monark olmamasına rağmen “Üçüncü Meşrutiyet” olarak nitelendirilen Ankara’daki Meclis, giderek kendi hukukunu yaratarak TBMM rejimine dönüşecektir. Gelişmelerin millî bir devlet ve cumhuriyetçi yörüngeye oturmasıyla devlet başkanlığı vb. karmaşalar çözülecektir.

Birinci TBMM yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran bir kuruluş olarak doğmuştur. 2 Mayıs 1920 tarihli “İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair” yasayla icra vekillerinin, Meclisin kendi üyeleri arasından yine Meclisin mutlak çoğunluğuyla seçilmesine karar verildi. İcra vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları da Meclis çözecekti. Meclis, vekilleri her zaman değiştirebilir, onlara yön gösterebilirdi. Buna karşılık hükümetin Meclise karşı fesih ya da Meclis seçimlerinin yenilenmesi gibi yetkileri yoktu.¹⁷⁹ 4 Kasım 1920’de icra vekilleri yasasında yapılan değişiklikle vekil adaylarının yürütmenin de başı olan Meclis Başkanınca önerilmesi benimsendi.¹⁸⁰ 20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Heyet-i Vekile üyelerinin kendi aralarından birini başkan seçmeleri yöntemi getirildi; ama Meclis Başkanı Heyet-i Vekilenin doğal başkanı olmayı sürdürecekti.¹⁸¹ Meclis, icra vekillerini doğrudan doğruya seçmekte ısrar ettiği için 8 Temmuz 1922’de çıkarılan bir yasayla, Meclis Başkanının aday göstermesi uygulamasından vazgeçilerek eski yönteme dönüldü. Aynı kanunla doğal başkan sayılan Meclis Reisinin dışında, önceleri bakanların kendi aralarında seçtiği İcra Vekilleri Reisinin de diğer vekiller gibi gizli oyla ve mutlak çoğunlukla seçilmesi kararlaştırıldı.¹⁸² 14 Nisan 1923 tarihli “Heyet-i Vekile Reisinin Vazife ve Mes’uliyetleri Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı”yla Heyet-i Vekile Reisi’nin İcra Vekilleri Heyeti ile TBMM arasında bir aracı ve

¹⁷⁹ *Düster*, 3. Tertip, C. 1, s. 6; Sağlam – Soysal, a.g.m., s. 23.

¹⁸⁰ *Düster*, 3. Tertip, C. 1, s. 123.

¹⁸¹ Bkz.: 1921 Anayasası’nın 9. Maddesi; Erdem, a.g.e., s. 27; Kili – Gözübüyük, a.g.e., s. 101.

¹⁸² *Düster*, 3. Tertip, C. 3, s. 99.

vekillerin danışma makamı olduğu ve kararlardan reisin vekillerle birlikte siyaseten sorumluluğu belirtildi. Bu düzenlemeler kuşkusuz günümüzün Başbakanlık tanımına uygun bir gidişi göstermektedir. Adı konulmasa da Başbakanlık oluşmuştur.¹⁸³ 29 Ekim 1923 tarihli “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun”la yaratılan Cumhurbaşkanlığı makamı yürütmeyi yasamadan bir nebze ayırmaktaydı. Cumhurbaşkanı Meclis üyeleri arasından Heyet-i Vekile Reisini seçecek, Reis de Meclis üyeleri arasından öbür vekilleri seçtikten sonra bakanlar kurulunun tamamı Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin onayına sunulacaktı.¹⁸⁴ Bu şekilde yasama ve yürütme gücünün Mecliste toplanması ilkesi korunmuşsa da Cumhurbaşkanı ve Başbakanın başkanlığındaki yürütme organının bağımsızlığı yolunda atılan bir adımla “Meclis Hükümeti”nden “Parlamentar Hükümet” sistemine doğru bir gelişme olmuştur. Yürütmenin doğal başkanı olduğu gibi gerektiğinde Meclise de başkanlık eden Cumhurbaşkanının bu ikili rolüyle karma bir sistem ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası’yla yeni rejim netleşmiştir.

I.3. 1924 Anayasası’nda Yasamanın Konumu ve Siyasal Katılma

1876 Kanun-u Esasisi, yürütmeye tanıdığı yetkilerle bu organın meclise hükmetmesine olanak sağlamıştı. Ancak yürütmenin üstünlüğünü sağlayan Meşrutiyet Dönemi düzenlemelerinin aksine 1924 Anayasası kuramsal olarak “meclis üstünlüğü” fikrini esas almıştır. Örneğin yürütme de Meclisin yetkilerindedir ve Meclis adına mebuslar arasından atanan vekiller kullanmaktadır. Başbakanca atanan ve

¹⁸³ *Düster*, 3. Tertip, C. 4, s. 75; Akın, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁸⁴ *Düster*, 3. Tertip, C. 5, s. 158; Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı – 1982 Anayasasına Bilimsel Yaklaşım*, s. 43.

¹⁸⁵ Muzaffer Sencer, *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*, Alan yay., İstanbul, 1986, s. 104.

Cumhurbaşkanınca onaylanan Heyet-i Vekilenin göreve başlayabilmesi için, ulusal egemenliğin biricik temsilcisi sayılan Meclisin güvenoyunu alması gerekmektedir.¹⁸⁶ Meclisin hükümeti her an denetleyip düşürme yetkisi de vardır. Buna karşın Meclisin hükümetçe dağıtılması olanaksızdır. Dört yıllık dönem tamamlanmadan Meclisin yenilenmesi, yine kendi kararıyla mümkündür. Üstelik Meclisin doğrudan sahip olduğu yetkiler arasında yürütme ve yargıya ilişkin olanlar da vardır. Cumhurbaşkanının temsil ettiği Başkumandanlık bile Meclisin manevi kişiliğinde “mündemiç” sayılmıştır.¹⁸⁷ Meclisin yanında, Meşrutiyet Dönemindeki gibi bir senatonun oluşturulması fikrinin reddedilmesi de Meclis üstünlüğü fikrinin yansımasıdır.¹⁸⁸ Ancak, anayasal düzenlemeler Meclis üstünlüğü tezine uyum göstermekle beraber uygulamada aynı sonuç alınamamıştır. Kuramsal olarak Meşrutiyet Döneminden farklı görünen sistem, uygulamada onu aşma becerisi gösterememiştir. Meclise egemen olan partinin ileri gelenlerinden oluşan yürütmenin karar ve politikaları kolaylıkla parti grubuna ve Meclise mal edilebilmiştir. Bu nedenle 1924 Anayasası döneminde, kuramsal olarak Meclise tanınan üstünlük, uygulamada parti aracılığıyla yürütmeye geçmiştir.¹⁸⁹ Normal koşullarda Meclise karşı sorumlu olan yürütmenin uygulamadaki üstünlüğü 1924 Anayasası dönemi Cumhurbaşkanlarının güçlü konumlarıyla da perçinlenmiştir. Anayasada yürütmenin siyasî sorumluluk taşımayan kanadını oluşturan Cumhurbaşkanı, yasaları geciktirici veto yetkisinin dışında seramonyal görevlere sahiptir.¹⁹⁰ Ancak bu dönemin Cumhurbaşkanları, Kurtuluş Savaşı’nı başarıya ulaştırmış olmalarının ve parti liderliğinin kendilerine

¹⁸⁶ Bkz. 1924 Anayasası’nın 1 – 8. ve 44. maddeleri: Erdem, *a.g.m.*, s. 31, 35; Kili – Gözübüyük, *a.g.m.*, s. 120-121, 129-130.

¹⁸⁷ 25, 26 ve 40. maddeler: Erdem, *a.g.e.*, s. 33-34; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 124-125, 128.

¹⁸⁸ Sencer, *a.g.e.*, s. 106. Celalettin Arif Bey ve Kazım Karabekir Paşa’nın ismi “Ayan Meclisi” konmasa bile, ikinci bir Meclis kurulması önerisi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul görmemiştir. Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, “İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk”, *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, İstanbul, Y. 2, S. 3 (Aralık 1981), ss. 85-121, s. 107.

¹⁸⁹ Yücekök, *Türkiye’de Parlamento...*, *a.g.e.*, s. 103; Sencer, *a.g.e.*, s. 107; Soysal, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹⁰ Yürütmeye ilişkin 31-52. maddeler için bkz.: Erdem, *a.g.e.*, s. 33-35; Kili – Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 126-132.

kazandırdığı saygınlıkla, Meclisi denetimlerine almayı başarmışlardır. Öyle ki; 1924 Anayasası döneminin Cumhurbaşkanı Anayasa'nın kendilerine verdiği, yasaları tekrar görüşülmek üzere geri gönderme yetkisini bir kez olsun kullanma ihtiyacı duymamıştır.¹⁹¹

Siyasal katılma konusunda Anayasa'da düşünce, basın, dernek kurma ve toplantı özgürlüklerine yer verilmiştir.¹⁹² Fakat Meşrutiyet Döneminde olduğu gibi, bunların ve diğer kamusal hakların güvence altına alınması konusunda fazla ayrıntıya inilmemiştir.¹⁹³ Siyasal partilerin de dâhil edildiği dernek kurma özgürlüğü konusunda, Meşrutiyet Döneminde yapılan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, Tecemmüat Kanun-u Muvvakati gibi metinler 1924 Anayasası Döneminde de uzunca süre yürürlükte kalmıştır.¹⁹⁴ Ancak herhangi bir engel olmadığı halde 1924 Anayasası döneminin 1923–1945 kesitinde iki kısa süreli deneme dışında hiçbir parti kurulamamıştır. Böylece 1908'de başlayan çok partili yaşama ara verilmiştir. Çok partili yaşam 1945'ten sonra yeniden başladığında, Meşrutiyet Döneminin sorunlarından biri yine Türk siyasetinde kendisini göstermeye başlamıştır: İktidarın muhalefete tahammülsüzlüğü.¹⁹⁵

Siyasal katılmanın can damarlarından olan seçim işlemlerinde, Meşrutiyet Dönemindeki iki dereceli sistem 1946'ya kadar korunmuştur. Meclis-i Mebusanda dönem dönem bazı mebuslarca gündeme getirilen tek dereceli sisteme geçilmesi önerisi, her defasında halkın seçim uygulamalarında tecrübesiz olduğu iddiasıyla reddedilmişti. Tek dereceli sisteme geçilmesi isteği birçok kez Cumhuriyet Döneminde de dile getirilmiş, ama

¹⁹¹ Sağlam – Soysal, a.g.m., s. 26.

¹⁹² Bkz.: 70 ve 77. maddeler: Erdem, a.g.m., s. 37-38; Kili – Gözübüyük, a.g.m., s. 135-136.

¹⁹³ Soysal, a.g.e., s. 49.

¹⁹⁴ Dernek kurma özgürlüğünü 1924 Anayasası'nın 70. Madde'siyle tanıyan Cumhuriyet rejimi 3 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu küçük bir değişiklik ve eklemeye 1938'e kadar korumuştur. Bu kanun 28 Haziran 1938 tarihli yeni Cemiyetler Kanunu ile ilga edilmiştir. Partiler de dernek statüsünde algılandığı ve yapılarının farklılığına rağmen ayrı varlıklar olarak değerlendirilmediği için 1945'te çok partili yaşama geçiş süreci ve sonrasındaki parti faaliyetleri bu kanun kapsamında değerlendirilmiştir. Bkz.: Tunaya, a.g.e., s. 547-548.

¹⁹⁵ Bkz.: Sencer, a.g.e., s. 112-113.

Meşrutiyet Dönemindeki gerekçenin aynısı ileri sürülerek yine reddedilmiştir.¹⁹⁶ İki dereceli sistemde ısrar edilmesinin nedenlerinden biri, ikinci seçmenleri denetlemenin kolaylığı sayesinde sonuçlara müdahale imkânı tanınması olmuştur. İkinci neden ise Mustafa Kemal Atatürk'ün aşağıdaki sözlerinden anlaşılacağı üzere, kitlelerin siyasal bilinç açısından beklenen seviyeye ulaşamadığı düşüncesidir:

Uysal ve Asyay itikatlara bağlı, sinsi ve sindirici hurafeler, köstekleyici yanlış itikatlar ile inhisarcı kuvvetlerin tesirine sürüklenebilecek yığınlarda iyi inkılaplar için plebisit yapılamaz... Esasında millet iradesiyle milleti temsil edenler münevverler olacaktır... Bugün iki kere sekiz onaltıdır. Bunu on kişi böyle dese ve yüz kişi de on diye ısrar etse yüz kişinin dediğini mi kabul edeceğiz.¹⁹⁷

Bu bakış açısı, iki dereceli seçim sistemini esas alan ve 1877'de hazırlanan İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun, bazı değişikliklerle 1942'ye kadar yürürlükte kalmasında etkili olmuştur. Değişikliklerin en önemlileri 3 Nisan 1923'te birinci ve ikinci seçmen olabilmek veya mebus seçilebilmek için vergi şartının kaldırılması, 1934'te seçim kanununda ve Anayasa'da yapılan değişiklikle kadınlara da seçme ve seçilme hakları verilmesidir.¹⁹⁸ Ancak Meşrutiyet Döneminin ordu-siyaset ayırımı çabalarında, 1912'de askerlere getirilen oy kullanma yasağı 1961'e kadar sürmüştür.¹⁹⁹ Bu uygulamaya ek olarak 19 Aralık 1923'te çıkarılan bir kanunla ordu mensuplarının mebusluğa adaylıklarını koyabilmeleri, görevlerinden istifa veya emekliliklerini istemeleri koşuluna bağlanarak 1912'de başlayan askerleri siyasal sürecin dışında tutma gayretleri başka bir uygulamayla tamamlanmıştır.²⁰⁰ 14 Aralık 1942 tarihli Mebus Seçimi Kanunu'yla 1877 İntihab-ı

¹⁹⁶ Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset – Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin yay., Ankara, 1996, s. 120-124.

¹⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 111'den aktaran: Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme – Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 72.

¹⁹⁸ Erdem, *a.g.e.*, s. 158, 166; *Seçim Mevzuatı...*, *a.g.e.*, s. 28, 33.

¹⁹⁹ Hanioglu, ; "Osmanlı İmparatorluğunda Temsil...", *a.g.m.*, s. 63.

²⁰⁰ Erdem, *a.g.e.*, s. 159.

Mebusan Kanunu, ekleri ve değişiklikleri kaldırılmakla beraber iki dereceli sistem aynen devam etmiştir.²⁰¹ 1946 ve sonrasında yapılan seçimler, 5 Haziran 1946 tarihli yeni seçim kanununa uygun olarak tek dereceli olmuştur.²⁰²

1923'teki seçim kanunu değişikliği görüşülürken “kanunun icrasına TBMM yetkilidir” teklifi yerine “Kanunun icrasına icra vekilleri memurdur” hükmü kabul edilmiştir. Ayrıca Meşrutiyet Döneminin de en büyük eksikliklerinden olan bağımsız bir seçim kurulunun ve yargı denetiminin yokluğu 1950'ye kadar sürmüştür. Bu nedenle yürütmenin seçimlere müdahalesi, yargı denetiminde geçen ilk seçimlerin yapıldığı 1950'ye kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti gibi ARMHC/CHP'ye muhalif örgütlerin programlarında seçim güvenliği ve tek dereceli seçim talepleri her zaman yer almıştır.²⁰³

Karar yeter sayısını belirleyen ve TBMM'nin sürekli toplanıklığını sağlayan 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 4. Maddesinde memuriyetle mebusluğun bir kişide toplanamayacağı belirtilmişse de, hükümetin ve meclisin onayı alınmak koşuluyla elçiler ve kolordu komutanları bundan istisna tutulmuştur. Nisab-ı Müzakere Kanunu II. TBMM Döneminde de yürürlükte olduğundan seçilen askerlerin görevlerine devam etmelerine olanak tanımıştır. 3 Nisan 1923'te İntihab-ı Mebusan Kanunu'ndaki değişiklikler, bu durumu yasallaştıran başka bir düzenleme olmuştur. Bu kanunun 3. maddesi açıklıkla seçimlerde aday olabilmeye konusunda ordu mensuplarını istifa koşulundan ayırık tutmuş ve bu hükme dayanarak II. TBMM'ye askeri görevde bulunan 11 mebus seçilme olanağı elde etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın özel koşullarından kaynaklanan bu durumu sona erdirmenin ilk adımı 19 Aralık 1923 tarihli kanunla atılmıştır. Bu kanunun ikinci maddesi gereğince I. ve II. TBMM'deki asker mebusların askerlikten gelen kazanılmış haklarının mebuslukları süresince saklı tutulacağı, ancak seçim döneminin tamamlanması veya tamamlanmadan istifaları halinde mebus olmadan önceki sicillerine göre işlem yapılacağı karara bağlanmıştır. Kanunun üçüncü maddesi de Nisab-ı Müzakere Kanunu çerçevesinde mebusluk görevleri devam eden asker mebusların askerlik görevlerini uhdelerinde taşıdıkları sürece meclis müzakerelerine katılmalarını yasaklamıştır. Bunların istifa ettirilmemelerinin nedeni seçilirken askerlik vazifelerinin devam ettiği ve seçmenlerin bunu bilerek oy verdikleri; bu nedenle istifa etmelerinin talep edilemeyeceği yönünde ileri sürülen görüşler olabilir. Buna uygun olarak; kanunun kabulünden sonra asker mebusların görevde buldukları sürece meclisten izinli sayılacaklarına dair bir karar da alınmıştır. Ancak 1924 yılının sonlarına doğru iktidar bloğu içindeki çatlak nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, mebus komutanlardan mebusluk görevlerinden istifalarını isteyecektir. Fevzi Paşa gibi bu talebe olumlu cevap verenlerin yanında Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa gibi tersine davranarak askerlikten istifa edip TBMM çalışmalara katılanlar da olmuştur. Ordu görevlerinden istifa edip TBMM'ye katılan paşaların bundan sonraki tasarrufları TCF'nin kuruluşunu beraberinde getirecektir. Bkz.: Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş yay., İstanbul, 1999, s. 183-191.

²⁰¹ Bkz. 1942 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun 18. Maddesi: Erdem, *a.g.e.*, s. 177; *Seçim Mevzuatı*, *a.g.e.*, s. 39.

²⁰² Bkz. 1946 tarihli İntihab- Mebusan Kanunu'nun 24. Maddesi: Erdem, *a.g.e.*, s. 177; *Seçim Mevzuatı...*, *a.g.e.*, s. 11.

²⁰³ Öz, *a.g.e.*, s. 124.

İki dereceli sistem ve mebus adaylarının belirlenmesinde izlenen yöntem sonucunda tek parti döneminde seçimler, belirlenmiş adaya oy vererek onaylamak, rejimin meşruiyetini sağlamaktan öte anlam taşımamıştır.²⁰⁴ İTC'nin Merkez-i Umumisinin mebus adaylarını belirlemedeki etkinliğine benzer bir durum CHP'de de görülmüştür. Seçim zamanında adaylar Parti Başkanlık Divanınca belirlendikten sonra Genel Başkanın onayıyla kesinleşmektedir.²⁰⁵ Bu uygulama; tek parti döneminde mebusların “seçilmiş”ten çok “atanmış” olduğu yorumlarına da kaynaklık etmiştir.²⁰⁶

1946'da uzunca bir aradan sonra Türkiye'de ilk defa çok partili seçim yapıldı. Bu, aynı zamanda Türkiye'deki ilk tek dereceli seçimdi. Sonucunda CHP'nin elde ettiği çoğunluğu, demokratik olmayan yöntemlerle sağladığı iddiaları DP tarafından çokça dile getirildi. Bu iddialara CHP'den hiçbir yanıt gelmemesi DP'nin iddialarının güçlü bir kanıya dönüşmesine neden oldu. Türk siyasal yaşamında bağımsız bir seçim kurulunun denetiminde geçen ve yargı güvencesinin olduğu, partilerin eşit şartlar altında girdiği ilk seçimler 1950'de yapıldı ve DP'nin iktidara gelmesiyle sonuçlandı. Muhalefetteyken CHP'nin çeşitli engellemelerine maruz kalan DP, 1924 Anayasası'nın yürütmenin fiili üstünlüğüne yol açan sistemi sayesinde elde ettiği gücü önceki iktidarlar gibi muhaliflerini sindirmede kullandı. Böylece Meşrutiyetten bu yana süregelen klasik iktidar partisi rolünü eksiksiz yerine getirdi.²⁰⁷

Özetlenmeye çalışılan düzenleme ve uygulamalardan edinilen izlenim Türk siyasal yaşamında 1876'da başlayan parlamentolu sistemin bir türlü parlamenter sisteme dönüşemediğidir. 1909'daki anayasa değişikliklerini fazla demokratik bulan İttihatçılar,

²⁰⁴ Tekeli, a.g.m., s. 1081.

²⁰⁵ Türkiye'de siyasal partilerin aday belirleme yöntemleri hakkında bkz: Oya Araslı, *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekilliği Adaylığı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1972, s. 148-175.

²⁰⁶ Mustafa Peköz, *Türkiye'de Sistem Partileri – 1923'ten 2004'e, C. 1: CHP'nin İdeolojik Politik Tarihi*, Gün yay., İstanbul, 2004, s. 93-101.

²⁰⁷ 1923-1957 arası seçimler hakkında bkz.: Sezen, a.g.e., s. 232-245; Çavdar, a.g.e., s. 70-98; Armağan, a.g.e., s. 164-177.

bunları daha sonra yaptıkları başka düzenlemelerle ortadan kaldırmıştır. Geçiş döneminin özelliklerini taşıyan 1921 ve yeni rejimin 1924 Anayasası kâğıt üzerinde meclis üstünlüğünü öngörmüşse de uygulamada yürütmenin belirleyiciliği hem CHP'nin tek parti iktidarında hem de DP Döneminde sürmüştür. Meşrutiyet'in siyasi hak ve özgürlükleri sağlamadaki eksiklikleri, dolaylı temsile yol açan seçim kanunu ve iki dereceli sistem tek parti döneminin karakteristik özelliği olmaya devam etmiştir. Türkiye'de 1876'dan itibaren parlamento kurumunda meydana gelen en radikal değişim, son Mebusan Meclisinden itibaren etnik/dinsel grupların temsil edildiği bir mekân olmaktan çıkmış olmasıdır. Bu durum, ulus-devlet hedeflerine uygun olduğu için yeni iktidar kadrosunca da devam ettirilmiştir. Cumhuriyetin kurulması ve Padişahın atadıklarından oluşan Ayan Meclisinin tasfiyesi diğer kopuş noktaları olarak belirlemiştir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi; bu değişiklikler de sarsıcı ve kanlı olmayan yumuşak bir geçiş süreciyle tamamlanmıştır.

II. BÖLÜM: MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÜYELERİ

OMM'den TBMM'ye yumuşak geçiş kurumsal ve hukuksal benzerlikleri oluşturduğu gibi temsilde ve temsilcilerin yapısında da bir ölçüde devamlılık sağlamıştır. Son OMM bu yumuşak geçişin ara elamanı olmuş; temsil coğrafyası ve yeni dönemin üye yapısı belirginleşmeye başlamıştır. Bu geçiş sürecinde TBMM'nin millî niteliğine uygun olarak OMM'nin Müslüman ve ayrılıkçı olmayan unsurları, yeni mecliste de yer alabilmişlerdir. Bu çerçevede OMM'nin bir veya birkaç dönemine katılan oldukça çok sayıda mebus TBMM'de de bulunmuştur. Bu süreklilik son OMM ile ilk TBMM arasındaki doğrudan geçişle sınırlı değildir. Sonraki TBMM'lerde de OMM'nin bir veya birkaç döneminde bulunan ve yeniden seçilen mebuslar vardır. OMM kökenli mebusların TBMM'de de sürdürdükleri parlamenterlik yaşamları, doğal olarak yeniden seçilme yetkinlikleriyle mümkün olmuştur. Ancak son OMM üyelerinin I. TBMM'ye seçimsiz, doğrudan katılmaları istisnadır.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1919 tarihli bildirisinde İstanbul'dan Ankara'ya gelebilen mebusların da yeni Meclisin çalışmalarında yer alacağını belirtmişti.²⁰⁸ Bu, son OMM üyelerinin mebusluk statüsünün devam ettiğini gösteriyordu. Son OMM üyelerinin I. TBMM'ye doğrudan geçiş hakkı TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihli oturumunda aldığı 1 sayılı “Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu kerre intihap edilen azalarla İstanbul Meclisi Meb’usanından iltihak eden azalardan müteşekkil bulunması...” kararıyla yinelenmiştir.²⁰⁹ Bu karara rağmen son OMM üyelerinin I. TBMM'ye doğrudan katılmaları, 9 Mayıs 1920 tarihli gizli celsede tartışmalara konu olmuştur. Tartışmalar o tarihe kadar TBMM'ye katılmayanlarla ilgilidir. Celalettin Arif Bey ve altı arkadaşı bu toplantıda, İstanbul'un

²⁰⁸ Atatürk, *a.g.e.*, s. 216.

²⁰⁹ *Düster*, 3. Tertip, C. 1, s. 1.

işgali üzerine yapılan davete rağmen Ankara'ya gelmeyen mebusların bundan böyle Meclisin ancak üçte iki çoğunluğuyla kabul edilmesini öngören bir kanun teklifi vermiştir.²¹⁰ Bunun üzerine söz alan ve İstanbul Meclisi üyelerinin TBMM'ye katılımlarının durdurulmasını isteyen Muhittin Baha Bey (Bursa), Mustafa Kemal Paşa (Ankara) gibi isimlerin konuşmalarından teklifin neden verildiği de anlaşılmaktadır: O tarihe kadar Ankara'ya gelmeyenler İngiliz yandaşı olmayı seçmiştir. İstanbul Hükümeti ve İngilizler bunlardan bazılarını TBMM'ye sokarak Meclis çalışmalarını karıştırabilir, mebuslar arasında fesat çıkarabilirdi. Yeni gelenler, o tarihe kadar neden TBMM'ye katılmadıkları konusunda üyeleri ikna etmek zorundaydı.²¹¹ Teklifin üzerine söz alan Refik Şevket (Saruhan), Hakkı Hami (Sinop) ve Hüseyin Avni (Erzurum) gibi kişiler, verilen teklife göre mebusların kabul edilmeme seçeneğinin de olduğunu, buna kimsenin hakkı olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Bunlara göre bir mebusun Meclise kabul edilmemesi, azledilmesi söz konusu olamazdı. Kişinin bu statüsünü kaybetmesi ancak kanunda açıkça yazılı sebeplere dayanabilirdi. Eğer bunlar içersinde vatana ihanet edenler varsa veya edecekler olursa bunun için çıkarılmış bir kanun vardı ve bu çerçevede yargılanıp cezalandırılabilirlerdi.²¹²

---

²¹⁰ *TBMM GCZ, C. I, s. 12.*

²¹¹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre: "...Bugüne kadar henüz Meclis-i Âliye dahil olmamış ve fakat mebus sıfatını taşıyan bir takım adamlar İngilizlerin parasiyle milletin içerisine girip ifsadata memur edilmişlerdir ve bunlardan bir çokları Meclis-i Milliye değil vatanın şurasına burasına gidip masum milletimizi ifsadata memur edilmişlerdir. Binaenaleyh bunlar sellamehüselâam gelip burada oturabilecekler mi? İçimize gelip oturduktan sonra mahpushaneye götürmek ister miyiz? [...] Mebus sıfatını haiz olarak gelen zat buraya dahil olur. Buraya dahil olduktan sonra mukadderat-ı millet ve memleketi eline alacaktır." *TBMM GCZ, C. I, s. 15.*

²¹² Önergeye karşı söz alan Refik Şevket Bey şöyle diyordu: "Efendiler, biz İstanbul'a giden mebusları intihap eden müvekillerin vekilleriyiz. O müvekiller hem bizlere hem onlara itimat bahşetmiştir. Onların mazhar-ı itimadı olan vekilleri diğer vekillerin azletmeye salâhiyet-i esasisi yoktur. Takyit etmeye hakkı yoktur. Biz onları azletmeye kalkarsak kendi müvekillerimizi azletmiş oluruz. Dünyanın neresinde görülmüştür ki bu böyle olsun. Sâniyen, en esaslı mesele bir sülusan ekseriyet-i âra olursa kabul olunacak. Demek ki; iki şık var. Ya kabul olunacak veya olunmayacak. Olunmamasının esbabı gösterilecek. Bir mebusun mebusluktan iskatı için muayyen şerait vardır. Bu günün şartı da hiyanettir. [...] Binaenaleyh bir mebusun müddeti hitam bulmadan veya bir cürüm veya cinayet ika etmeden mebusluktan iskat edilemez. [...] Bir hiyanet meselesi mevzu bahis olursa zaten yaptığımız kanun o kadar şamdildir ki bu mevzu bahis bile olamaz. [...] Yalnız elverir ki herkesin masuniyeti esas kavanin-i şeriye ve esasiyemiz mevcut iken öyle bir iki adamın sözüyle, iğvaatle, ne bir mebusu ve ne de bir ferdi kurban etmeyelim. [...] İstanbul'dan çıkan mebus eğer maddi surette hiyanet-i vataniye töhmetini haiz ise mebusluğun şerefi tamamen mahfuz tutulmak şartıyla onun şahsını kanunun önüne sevk ederiz.... Kendisinin en şedit surette tecziyesini oradan talep ederiz. Fakat millet tarafından tevki edilmiş

Sonuç olarak İstanbul Meclisi üyelerinin mebusluk statülerinin devamına karar verilmiştir. Bunların TBMM'ye katılmalarında izlenecek yöntem olarak, Celalettin Arif ve arkadaşlarının üçte iki oy çoğunluğunu sağlama şartına itibar edilmemiş, Celal Bey'in (Saruhan) daha kolaylaştırıcı teklifi kabul edilmiştir. Buna göre İstanbul'dan gelecek mebuslar, İcra Heyetiyle görüştüktan sonra yine bu Heyetçe Meclise takdim edilerek göreve başlayacaktı.²¹³ Bu şekilde hem güvenlik sorunu aşılmış, hem de mebus hak ve ayrıcalıklarından oluşan hukuk korunmuştur. Daha sonra 27 Ekim 1920 tarihli TBMM birleşiminde, İstanbul'dan gelecek yeni üyelerin kabul edilmeyeceği muhalif seslere rağmen kararlaştırılmıştır.²¹⁴ Dolayısıyla Nisan 1920'den Ekim 1920'ye değin Son OMM'nin birçok üyesi TBMM'ye doğrudan katılabilmektedir.

II.1. Sayılarla Meclis-i Mebusan Kökenli Üyeler

OMM ve TBMM'nin yapısına ilişkin kaynak ve inceleme eserlerden anlaşıldığına göre, Osmanlı mebuslarından TBMM'nin değişik dönemlerinde temsilci seçilen 173 kişi bulunmaktadır.²¹⁵

---

adamı nasıl olur da siz buraya yanınıza kabul etmezsiniz." *TBMM GCZ, C. 1*, s. 13-15. Önergeye karşı diğer konuşmalar için bkz.: aynı yer, s. 17, 19.

²¹³ *TBMM GCZ, C. 1*, s. 19.

²¹⁴ Bkz. *TBMM ZC, Devre: I, C. 5*, s. 206; "İstanbul Meclis-i Mebusan Azaları Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" *Düster, 3. Tertip, C. 1*, s. 108.

²¹⁵ Mebusan kökenli üyelerin OMM ve TBMM'deki dönemlerinin tespitinde yararlanılan eserler: Demir, *a.g.e.*, s. 353-384; İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920 – 1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877 – 1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara, 1998, s. 203 – 220; *TPT, I. ve II. Meşrutiyet, C. 2: Ayân ve Mebûsân Üyelerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1998, s. 20-73; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 345-351; *İlk Meclis (Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri) Anketi*, Haz.: Cihangir Gündoğdu, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara, 2004; *TPT, Milli Mücadele ve T. B. M. M. I. Dönem 1919 – 1923, C. 3: I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1994; *TPT TBMM – II. Dönem 1923 – 1927, C. 3: II. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kâzım Öztürk, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995; *TPT, TBMM III. Dönem 1927-1931, C. 3: III. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu; Kâzım Öztürk, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1995; *TPT TBMM IV. Dönem (1931-1935), C. 2: IV. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1996; *TPT, TBMM V. Dönem (1935-1939), C. 2: V. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş, TBMM Vakfı yay., Ankara, 2004; *TPT, TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939 – 15 Ocak 1943), C. 1*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; İsmet Binark, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s.

OMM kökenli mebusların sayıca en fazla olduğu dönem TBMM I. Dönemidir. Son OMM'den I. TBMM'ye doğrudan geçişle ilgili bu duruma rağmen; sonraki dönemlerde tekrar seçilme oranları ve buna bağlı olarak sayısal ağırlıkları 1950'ye kadar dikkat çekici düzeydedir. Süreklilik gösterenler Tablo-4'te görüleceği üzere son OMM üyeleriyle sınırlı değildir. OMM'nin değişik dönemlerinde bulunmuş 173 mebus farklı tarihlerde en az bir veya birkaç dönem TBMM'ye seçilmiştir.

Bunların TBMM'deki sayısal durumlarının yorumlanmasına geçilmeden önce Meşrutiyet Dönemindeki toplam mebus sayısı içerisindeki ağırlıklarına ve OMM deneyimlerine değinmekte yarar vardır: Bu 173 mebusun 165'i Türk, 5'i Kürt, 2'si Çerkez, 1'i Arnavut'tur. Türk, Kürt ve Çerkezlerin Meşrutiyet Dönemindeki temsilci sayıları sırasıyla 473, 17 ve 2'dir.²¹⁶ Arnavut temsilci göz ardı edildiğinde Osmanlı parlamentosunun Türk, Kürt ve Çerkez mebuslarının % 35'inin TBMM'nin değişik dönemlerinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

66, 139; *TPT, TBMM IX. Dönem (1950-1954), C. 7: IX. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kâzım Öztürk, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1998; *TPT, TBMM X. Dönem (1954-1957), C. 2: X. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Kâzım Öztürk, TBMM Vakfı yay., Ankara, 2000; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1973*, Haz.: Kazım Öztürk, Önder Matbaası, Ankara, 1973; İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul, 1945; *Resimli Türk ve Dünya Meşhurları Ansiklopedisi*, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1962; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10*, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 2683-2705.

Son OMM'ye seçildiği halde katılmayıp doğrudan TBMM'ye geçen ve önceki OMM'lerin de hiçbirine seçilmedikleri için 173 kişilik listeye alınmayanlar: Resul Bey (TBMM I, II Bitlis), Hakkı Behiç Bey (TBMM I Denizli), Mustafa Kemal Paşa (son OMM'ye Erzurum'dan seçilmiştir. Ancak I. TBMM için yapılan seçimlerde de aday olarak Ankara Mebusu olmuştur: TBMM I, II, III, IV, V Ankara), Mustafa Fevzi Efendi (TBMM I Malatya), Hasan Hüsnü Bey (TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX Trabzon), Refet Paşa (TBMM I İzmir, II, VI, VIII İstanbul). Bkz.: *TPT, I. ve II. Meşrutiyet, C. 2*, s. 65-73; Demir, *a.g.e.*, s. 353-384; *TPT, I. TBMM, C. 3*; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 344; Karaca, *a.g.e.*, s. 292.

Ayrıca 1919'da gayr-ı resmi olarak seçilen Kars, Ardahan, Batum ve Oltu mebusları da, OMM'ye hiç katılmadıkları ve önceki Meşrutiyet Meclislerinin de hiçbirine seçilmedikleri için 173 kişilik listeye alınmamıştır.

Son OMM'ye seçildiği halde katılmayan buna karşın öncekilerde buldukları için OMM kökenli sayılanlar: Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi, Pirinççizade Feyzi (Pirinççioğlu) Bey, Zülfü (Tiğrel) Bey.

²¹⁶ Meşrutiyet Meclislerindeki mebusların etnik kökenlerine dair veriler için bkz. Demir, *a.g.e.*, s. 334, 355-384.

OMM Deneyimi	TBMM DÖNEMİ										
	I (1920-1923)	II (1923-1927)	III (1927-1931)	IV (1931-1935)	V (1935-1939)	VI (1939-1943)	VII (1943-1946)	VIII (1946-1950)	IX (1950-1954)	X (1954-1957)	XI (1957-1960)
I	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
II	1	1	1	-	2	-	-	-	-	-	-
III	7	12	13	12	12	8	6	2	1	-	-
IV	62	38	26	23	19	18	17	11	2	2	1
I, II	2	3	1	-	-	1	1	-	-	-	-
I, III	-	-	1	1	1	1	1	2	1	-	-
I, IV	4	3	1	1	1	1	1	1	-	-	-
II, III	4	13	7	5	6	6	7	2	-	-	-
II, IV	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
III, IV	3	7	5	4	4	2	2	1	-	-	-
I, II, III	1	8	2	4	5	5	5	3	1	-	-
I, II, IV	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
I, III, IV	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
II, III, IV	2	2	1	2	2	2	-	-	-	-	-
I, II, III, IV	5	6	3	1	2	1	-	-	-	-	-
OMM Kökenliler Toplam	103	93	61	53	54	45	40	22	5	2	1
TBMM Toplam Üye Sayısı	437	333	333	348	444	470	492	499	494	537	602

Tablo-4: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin TBMM’de Buldukları Dönemler²¹⁷

Aynı grupların Meşrutiyet Dönemindeki toplam temsilci sayısından 1920’de hayatta olmayanlar çıkarıldığında süreklilik gösterenlerin oranı daha da artar: Bu grupların OMM’lerdeki toplam 492 üyesinden 280’ninin ölüm tarihi belirlenebilmiştir. Türk, Kürt ve

²¹⁷ I. TBMM’nin üye sayısı İstanbul’dan gelenler ve yeni seçilenlerin toplamı olmak üzere 437’dir. Ancak bu sayı sabit değildir. Yeni seçilenlerden bazıları TBMM’ye katılmadan istifa etmiştir. Bazıları da katıldıktan sonra, memuriyetle mebusluğun aynı kişide toplanmasını yasaklayan 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu üzerine memuriyeti tercih ettiğinden vd. nedenlerden ayrılmıştır. Uzun süre izinsiz olarak toplantılara katılmayanlar müstafî sayılmış, katılmadan veya katıldıktan sonra vefat edenler de olmuştur. Böylece I. Dönemi tamamlayan mebus sayısı 337’ye düşmüştür; bkz.: TPT, *Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919 – 1923, C. 3, s. 9-14.*

I. TBMM çalışmaları katılan 103 OMM kökenli mebus arasında da çeşitli nedenlerle Dönemi tamamlayamayanlar vardır. 4 OMM kökenli mebus, değişik tarihlerde ve çeşitli nedenlerle istifa etmiş veya müstafî sayılmıştır. Nisab-ı Müzakere Kanunu’nun çıkarılması üzerine 10 OMM kökenli mebus da değişik tarihlerde istifa ederek memuriyete dönmüştür. Böylece 103 OMM kökenli mebusun I. Dönemi tamamlayanların sayısı 89’a düşmüştür.

I – X. TBMM’lerin üye sayısı için bkz. : Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, M. I. T. Press, Cambridge, 1965, s. 181; XI. TBMM’nin üye sayısı için bkz.: Rıfat Şahin, *XI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1957 – 1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 19.

Çerkez OMM üyelerinden 1920’de hayatta olmayan 35 kişi tespit edilmiştir. Bu tarihte hayatta olmayanlar çıkarıldığında TBMM’ye katılanların oranı % 38’e yükselmektedir. Bu oran Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinin siyasal seçkinleri arasındaki sürekliliği güçlü bir şekilde yeniden ortaya koymaktadır.²¹⁸ OMM’lerde buldukları dönemlerin I.’den IV.’ye kadar hepsini kapsamı, Cumhuriyetin siyaset laboratuvarından gelen bu 173 mebusun sürekliliğini daha ilginç kılmaktadır:

OMM’ye Seçildiği Dönemler	Mebus Sayısı
I	5
II	5
III	24
IV	79
I, II	4
I, III	2
I, IV	4
II, III	14
II, IV	3
III, IV	7
I, II, III	14
I, II, IV	3
I, III, IV	1
II, III, IV	2
I, II, III, IV	6
Toplam	173

Tablo-5: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Meclislerinde Görev Yaptıkları Dönemler²¹⁹

I. Dönem OMM’den 39, II.’den 51, III.’den 70 ve IV.’den 105 mebus en az bir dönem olmak üzere TBMM’de de bulunmuştur. Bunların toplamının 173’ü aşması, bazı mebusların OMM’de birkaç dönem görev yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo-5’te görüldüğü üzere OMM kökenlilerin 113’ü bir, 34’ü iki, 20’si üç ve 6’sı dört dönem Meşrutiyet Meclislerinde bulunmuştur. OMM’nin son dönemine yaklaştıkça artış gösteren

²¹⁸ Meclis-i Ayan İkinci Başkanlığı yapmış olan Abdurrahman Şeref Efendi de II. TBMM’ye İstanbul Mebusu seçilmiştir. Bkz.: *TPT, I. ve II. Meşrutiyet, C. 2, s. 6; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 385-386.*

²¹⁹ Bu tablodaki veriler, 215 nolu dipnotta anılan eserlerden Meşrutiyet Dönemiyle ilgili olanlardan yararlanılarak derlenmiştir.

OMM kökenlilerin sayılarındaki bu eğilimin nedeni biyolojik olabilir. Kronolojik olarak TBMM'ye yakın OMM dönemlerinden gelen üyelerin tekrar mebus seçilme şansının yüksek olduğu söylenebilir. Ama biyolojik koşulların ötesinde önemli siyasal etkenler de vardır. Örneğin ilk mebusluk deneyimini IV. OMM'de yaşayıp da sonradan I. TBMM'ye geçen 62 üyeden 58'i 1923 seçimlerinde hayattadır. Ancak bunlardan sadece 33'ü yeni dönemlerde seçilebilmiştir. Yaşlanma ve ölüm gerçeği OMM kökenlilerin TBMM'deki sayılarının giderek azalmasında şüphesiz daha belirleyicidir.

173 Osmanlı mebusunun 103'ü Meşrutiyetten Cumhuriyete geçişi ifade eden I. Dönemde bulunmuştur. İlk TBMM'nin yaklaşık dörtte birini Osmanlı parlamentosundan gelenler oluşturmuştur. Bunların 83'ü, son OMM'ye seçilip katılan ve I. TBMM'ye doğrudan geçenlerdir. Diğer 20 mebus ise ilk üç OMM'nin bir veya bir kaçında bulunup da son OMM'ye seçilmeyen, ama I. TBMM için yapılan seçimlerde meclise girmeyi başaranlardır. Son OMM'den I. TBMM'ye doğrudan katılan 83 üyeden de 21'i önceki Meşrutiyet Meclislerinin birine veya birkaçına seçilmiştir. Böylece ilk üç OMM'nin birinde veya birkaçında bulunanların I. TBMM'deki toplam sayısı 41 olmaktadır. Bu 41 kişi, yeni rejimin temellerinin atıldığı I. TBMM'de parlamenterlik deneyimi bakımından en kıdemli grubu oluşturmuştur.

I. TBMM'den sonra, tek parti meclislerinde OMM kökenli üyelerin sayısında (V. Dönem hariç), yumuşak seyir izleyen genel bir azalma eğilimi gözlemlenmektedir. Örneğin ARMHC'nin denetiminde geçen 1923 seçimleri sonucunda oluşan II. TBMM'de, OMM kökenlilerin sayılarında, I. TBMM'ye oranla çok büyük bir azalma olmamıştır; I. TBMM'de OMM kökenlilerin sayısı 103 iken II. Dönem'de 93'e düşmüştür. Tek parti döneminde OMM kökenlilerin sayılarında meydana gelen en şiddetli düşüş TBMM'nin II. ve III. Dönemleri arasında olmuştur: II.'de OMM kökenlilerin sayısı 93 iken III.'de 61'e

inmiştir; bu da % 33'lük bir azalma demektir. II. Dönemdeki TCF muhalefeti ve 1926'da Atatürk'e suikast girişiminden yargılananlar arasında mebusların da bulunması 1927 seçimlerinde CHP'yi aday belirlemede daha seçici davranmaya itmiş görünmektedir. Çok partili döneme geçiş sürecinde ise OMM kökenlilerin sayılarında meydana gelen düşüşler daha şiddetli olmuştur. Örneğin 1943 seçimlerinde Meclise girmeyi başaran OMM kökenlilerin sayısı 40 iken 1946 seçimlerinde 22'ye inmiştir; başka bir deyişle VII. ve VIII. Dönemler arasında OMM kökenlilerin sayısında % 45'lik bir düşüş gerçekleşmiştir. DP'nin iktidara geldiği 1950'de ise OMM kökenlilerin sayısal ağırlığı yok denecek noktaya inmiştir. TBMM'ye girmeyi başaran OMM kökenlilerin sayısı 1946 seçimlerinde 22 iken 1950 seçimlerinde % 78'lik bir gerilemeyle 5'e düşmüştür. Bu OMM kökenlilerin TBMM'deki sayılarında meydana gelen en büyük azalmadır. Oysa 1950 seçimleri yapılırken önceki TBMM'lerde bulunmuş OMM kökenlilerden 48'i hayattaydı ve biraz yaşlı olmaları dışında yeniden seçilmeleri için hiçbir engel yoktu.

Görüldüğü gibi Türkiye'de çok partili seçimlerin yeniden başlamasıyla OMM kökenlilerin sayılarında, tek parti dönemindekilere oranla daha şiddetli düşüşler gerçekleşmiştir. Tek parti dönemi boyunca seçilmeleri CHP'nin onayına bağlı OMM kökenliler, ileride değinileceği üzere 1946'dan sonra da partilerine büyük ölçüde bağlı kalmıştır. CHP isteseydi, kendi denetiminde geçen 1946 seçimlerinde de OMM kökenlilerin sayısını yüksek tutabilirdi. Oysa 1946'da, 1943 seçimlerine oranla OMM kökenlilerin sayılarındaki azalma, CHP'nin aday belirleme politikalarında değişikliğe gittiğini gösterir. Bilindiği gibi bu dönemde DP'nin geleneksel/dinsel değerlere gönderme yapan politikaları karşısında tutunmaya çalışan CHP'nin laiklik, devletçilik söylemlerinde bir yumuşama söz konusudur. Bu politika değişikliğiyle OMM kökenlilerin sayılarındaki

azalma arasındaki ilişki bu üyelerin siyasal tutumlarına bakıldığında daha açık görülebilmektedir.

II.2. Meclis-i Mebusan Kökenli Üyelerin Siyasal Tutumları

II.2.1. Meşrutiyet Dönemi

OMM kökenli üyelerin Meşrutiyet Dönemindeki siyasal tutumları çok sayıda kaynak ve incelemelerden izlenmeye çalışılmıştır. Ne var ki veriler arasında görüş birliği yoktur. Bu durumun hem araştırmaların yetersizliğinden hem de siyasal tutumların belirsizliğinden ve değişkenliğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, siyasal tutumu hakkında bilgi farklılığı olan mebusların konumlarının tespitinde büyük ölçüde, Meşrutiyet Dönemi seçimleri ve sonuçları üzerine yapılan en son kapsamlı çalışma olduğunu düşündüğümüz Demir'in eseri dikkate alınmıştır.²²⁰

²²⁰ Mebusların Meşrutiyet Dönemi siyasal tutumları hakkında bilgi farklılığı olanlar Ahmet-Rustow'un ve Demir'in OMM listeleridir. Adı geçen yazarlarca sunulan listelerdeki en belirgin farklılık, ilkinde "bağımsız" olarak anılan bir mebusun ikincisinde "İttihatçı" kabul edilmesidir. Demir'in ve Ahmad-Rustow'un listelerinde siyasal tutumları hakkında farklı bilgiler olan mebuslar konusunda Kansu'nun I. ve II. Dönem OMM üyeleri listelerinden de karşılaştırma yapılması yoluna gidilmiştir. Ancak, Kansu'nun bu listeleri hazırlarken, kendi deyimiyle "büyük ölçüde" Ahmad-Rustow listesinden yararlanmış olması Demir'le Ahmad-Rustow arasındaki farklılıkların aynısının Demir'le Kansu'nun listeleri arasında da sürmesine yol açmıştır (Kansu'nun Ahmad-Rustow listesinden çokça yararlandığı hakkında bkz.: Kansu, *1908...*, a.g.e., s. 375; Kansu, *Politics...*, a.g.e., s. 443). Dolayısıyla Kansu, aşağıda belirtilecek birkaç istisna dışında Ahmad-Rustow'un, mebusların Meşrutiyet Dönemi siyasal tutumları hakkında sunduğu bilgilere sadık kalmıştır. Ancak Ahmad ve Rustow'un ilk üç OMM'nin listesini sundukları makaleleri bu konuda ilk çalışma olma özelliğine sahiptir ve 1975'te yayınlanmıştır. Yazarların kendileri de sundukları listenin nihai olmadığını, eksikler olabileceğini söylemektedirler (bkz: Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 260). Örneğin, Ahmad ve Rustow'un "bağımsız", Demir'in ise "İttihatçı" olarak kodladığı OMM kökenli TBMM üyesi Ali Cenani Bey, yine Ahmad'ın bir başka çalışmasında İTC Meclis Başkan Yardımcısı olarak tanıtılmaktadır (bkz.: Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 276; Demir, a.g.e., s. 378; Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, a.g.e., s. 204). Ancak Kansu hem I. Dönem OMM üyeleri listesinde hem de II. Dönem OMM üyeleri listesinde aynı kişiyi "bağımsız" olarak tanıtmıştır (bkz.: Kansu, *1908...*, a.g.e., s. 427; *Politics...*, a.g.e., s.480). Üstelik Kansu, 2000'de yayınlanmış bir kitabında verdiği II. Dönem OMM üyelerinin listesinde her mebus için ayrı ayrı açtığı dipnotların hepsinde Ahmad-Rustow'un makalesini ve Demir'in o sıralarda yayınlanmamış doktora tezini birlikte referans göstermiştir (bkz.: Kansu, *Politics...*, a.g.e., s. 443-497; Kansu'nun yararlandığı doktora tezi: Fevzi Demir, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994. Bu tezin kitap olarak yayınlanmış hali için Bkz. Demir, a.g.e.). Ancak Kansu'nun, bu eserler arasındaki bilgi farklılıklarında neden çoğunlukla Ahmad-Rustow'un makalesini tercih ettiğine dair bir açıklamasına rastlanmamıştır.

Mebusların bilgilerinde farklılık olduğunda Demir'in listesinin dikkate alınmasının yukarıda değinilenlerin dışında bir nedeni daha vardır: Ahmad-Rustow ile Kansu'nun "bağımsız" ancak Demir'in "İttihatçı" olarak tanıttığı mebusların çoğu, İttihatçı baskısı altında geçen 1912 ve İTC'nin fiili tek-parti yönetiminde gerçekleşen 1914 seçimlerinde meclise girmeyi başarmış kişilerdir. Bu nedenlerle Ahmad-Rustow ve Kansu'nun listelerinde "bağımsız" olarak kodlanmış olup da Demir'in "İttihatçı" olarak tanıttığı 21 OMM kökenli mebusun siyasal

Osmanlı mebuslarının listelerini, TBMM'ye geçen üyelerin özgeçmişlerini içeren kaynak ve incelemelerden hareketle elde edilen Tablo-6 İttihatçılığın geçiş dönemindeki ağırlığını yansıtmaktadır.

TBMM'lerde görev yapan OMM kökenli 173 üyeden 111'i İttihatçı'dır. Bunlar, OMM'de de tekrar seçilme oranı en yüksek gruptur. İttihatçı OMM kökenlilerden 59'u Osmanlı parlamentosuna bir, 28'i iki, 18'i üç ve 6'sı da dört dönem seçilmiştir. Liberal 7 mebusun 4'ü bir, 2'si iki dönem OMM'de bulunabilmiştir. Üç dönem OMM'de bulunabilmiş Liberal mebus sayısı ise 1'dir.

---

tutumlarının belirlenmesinde Demir'in listesi dikkate alınmıştır. Ahmad-Rustow listesinde "Liberal" Demir'in listesinde ise "İttihatçı" olarak kodlanmış bir mebusun durumunda yine Demir'in listesindeki bilgi esas alınmıştır. Ahmad-Rustow'un ve Demir'in listesinde "İttihatçı" olarak geçen bir OMM kökenli mebus Kansu'nun II. OMM üyeleri listesinde "bağımsız" olarak tanıtılmış; ancak söz konusu kişi "İttihatçı" kabul edilmiştir. Ahmad-Rustow'da "bağımsız" denilmekle birlikte Demir ve Kansu'nun listelerinde "İttihatçı" görünen ve bu çalışmada da öyle kabul edilen 2 mebus da vardır.

Meşrutiyet Döneminde mebusların siyasal tercihlerini sıklıkla değiştirmeleri de tutumlarının belirlenmesinde zorluklar yaratmaktadır. OMM kökenliler arasında örnekleri az olmakla beraber siyasal tutumlarında geçici veya kalıcı değişikliklere yönelenlere değinmekte yarar vardır: Örneğin OMM kökenli TBMM üyelerinden Ahmet Ferit (Tek) Bey, I. Dönem OMM'de İTC'den ayrılarak Hizb-i Terakkinin, II. Dönemden sonra da Millî Meşrutiyet Fırkasının kuruculuğunu yapmıştır (bkz.: *TPT, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C. 3, s. 494-495). Ancak bu iki oluşum ideolojik düzlemde İTC'nin çok da uzağında değildir; Hizb-i Terakki, İTC içinde 1911'de oluşan ve Cemiyetin sağ kanadını oluşturduğu söylenen Hizb-i Cedide karşı sol düşünceyi temsil etmek amacıyla oluşturulmuş Meclis içi bir gruptur; İTC'nin programına Hizb-i Cedidden daha çok bağlı olduğu kabul edilmektedir. Millî Meşrutiyet Fırkası ise 23 Ağustos 1912'de kurulmuş ve 1914 seçimlerinden önce de son bulmuştur. Siyasî ve ekonomik açıdan Türkçü bir parti olarak İTC'nin dünya görüşünü yansıtmıştır. Hatta Milliyetçi yönü nedeniyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından eleştirilmiştir (bkz.: Tunaya, *Siyasi Partiler...*, a.g.e., s. 186-187, 358-361). Bu yüzden Ahmet Ferit Bey, "İttihatçı" sayılmıştır. İTC üyesi Cami (Baykut) Bey de Hizb-i Terakkinin ve Millî Meşrutiyet Fırkasının kuruculuğunu yapmıştır. Kansu'nun II. Dönem OMM üyeleri listesinde "bağımsız" saydığı Cami Bey'in özgeçmişi İTC ile ayrılığının geçici olmadığını göstermektedir. Mütareke Döneminde Millî Ahrar ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkalarının kuruculuğunu da yapan Cami Bey'in 1908-1920 arası değişken siyasal tutumu nedeniyle TBMM'ye katılmadan önceki son durumu "Liberal" görünmektedir (bkz.: Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul, 1952, s. 187'den aktaran; Kansu, *1908 Devrimi*, s. 445, 323 nolu dipnot; Kansu, *Politics...*, a.g.e., s. 497; *TPT, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, C. 3, s. 127-129; Demir, a.g.e., s. 384; Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 284. Mütareke Döneminde kurulan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası çizgisini izleyen Millî Ahrar ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkaları hakkında bilgi için bkz.: Tunaya, *Türkiye'de Siyasi...*, a.g.e., s. 424-428, 431-433). Bir başka OMM kökenli Süleyman Sudi (Acarbay) Bey de İTC'yle kısa süreli de olsa ayrılık yaşamış bir isimdir. Bir ara 1910'da Ahalî Fırkasının kurucuları arasında ismi görülen Sudi Bey İttihatçılığa dönmüş görünmektedir (Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 278; Demir, a.g.m., s. 372; Kansu, *1908...*, a.g.e., s. 421, 210 nolu dipnot; Kansu, *Politics...*, a.g.e., s. 475). Abdullah Faik (Çopuroğlu) Bey Ahmad-Rustow'un listesinde ve Kansu'nun I. Dönem OMM listesinde "bağımsız", Demir'in listesinde ise "Liberal" olarak tanıtılmıştır. Ancak Kansu'nun II. Dönem OMM üyeleri listesinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi olarak gösterildiği için bu mebusun I. Dönem OMM'ye bağımsız girdiği sonradan Ahrar / Hürriyet ve İtilaf Fırkası saflarına kaydığı kabul edilebilir. Bu da adı geçen kişinin "Liberal" olduğunu gösterir (bkz.: Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 272; Demir, a.g.e., s. 372; Kansu, *1908...*, a.g.e., s. 429; Kansu, *Politics...*, a.g.e., s. 481). Yine siyasete İTC saflarında başlayan ve sonraları yaman bir muhalife dönüşen Rıza Nur liberal saflarında değerlendirilmiştir.

OMM'ye Seçildiği Dönemler	İttihatçı	Liberal	Sosyalist	Bağımsız/ bilinmeyen	Toplam
I	2	-	-	3	5
II	5	-	-	-	5
III	23	-	-	1	24
IV	29	4	1	45	79
I, II	3	1	-	-	4
I, III	2	-	-	-	2
I, IV	2	1	-	1	4
II, III	13	-	-	1	14
II, IV	3	-	-	-	3
III, IV	5	-	-	2	7
I, II, III	14	-	-	-	14
I, II, IV	1	1	-	1	3
I, III, IV	1	-	-	-	1
II, III, IV	2	-	-	-	2
I, II, III, IV	6	-	-	-	6
Toplam	111	7	1	54	173

Tablo-6: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Döneminde Siyasal Tutumları ve Buna Göre Seçtikleri Dönemler²²¹

Siyasal tercihi bilinmeyen veya bağımsız olan 54 mebusun 45'i ilk defa son OMM'ye seçilenlerden oluşmaktadır. Bu durum, son Osmanlı meclisinin oluşturulması sırasında egemen olan parti tartışmalarından uzak isimler seçilmesi anlayışından kaynaklanmıştır. Bu seçimler sırasında İttihatçılarca desteklenen, ancak İttihatçı kimliğinden uzaklaşmak durumunda olan ARMHC'nin etkinliği nedeniyle yeni ve bağımsız isimler seçilebilmiştir. OMM kökenlilerin Meşrutiyet Dönemindeki siyasal

²²¹ Mebusların Meşrutiyet Dönemindeki siyasal tutumlarının belirlenmesinde yararlanılan eserler: Demir, *a.g.e.*, s. 355-384 arasındaki I – IV. Dönem OMM üyeleri listesi; Zürcher, *a.g.e.* dipnotlarında verilmiş birçok İttihatçı ismin özgeçmişi; Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, *a.g.e.*, s. 201-223 arasındaki özgeçmişler bölümü; Ahmad-Rustow, *a.g.m.*, s. 265-284 arasındaki I – III. Dönem OMM üyelerinin listesi; Kansu, *1908...*, *a.g.e.*, s. 375-459 arasındaki I. Dönem OMM üyeleri listesi; Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey: 1908-1913*, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000, s. 443-497 arasındaki II. Dönem OMM üyeleri listesi; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim yay., İstanbul, 1999, s. 481-514 arasındaki biyografiler bölümü.

Bu eserlerin dışında TPT'nin I., II., III., IV. ve V. TBMM'yle ilgili ciltleri ve *İlk Meclis Anketi*'ndeki bazı I. TBMM üyelerinin özgeçmişlerinden de yararlanılmıştır. Hakkında bilgi olmayan mebusların siyasal tutumlarının tespitinde veya diğer eserlerdeki bilgilerinin karşılaştırılmasında bu eserlerin sınırlı katkısı olmuştur. Sınırlılığın nedeni, sözü edilen kaynaklarda çoğu OMM kökenli üyenin Meşrutiyet, I. TBMM ve Cumhuriyet Dönemi siyasî tutumları hakkında bilgi olmamasıdır.

tutumlarına göre TBMM'ye seçildikleri toplam dönem sayıları İttihatçıların üstünlüklerini tekrar ortaya koymaktadır:

TBMM'ye Seçildiği Dönem Sayısı	Siyasal Tutumlar				Toplam
	İttihatçı	Liberal	Sosyalist	Bağımsız/ bilinmeyen	
1	38	5	1	30	74
2	21	2	-	6	28
3	11	-	-	9	21
4	13	-	-	2	15
5	6	-	-	2	8
6	10	-	-	2	12
7	5	-	-	3	8
8	6	-	-	-	6
9	-	-	-	-	-
10	-	-	-	-	-
11	1	-	-	-	1
Toplam	111	7	1	54	173

Tablo-7: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Meşrutiyet Dönemindeki Siyasal Tutumlarına Göre TBMM'ye Seçildikleri Toplam Dönem Sayısı²²²

İttihatçıların tekrar seçilme oranlarının yüksekliği, sayısal çokluklarından ve CHP'yle yakınlıklarından kaynaklanmaktadır. Liberal mebuslar Osmanlı parlamentosunda olduğu gibi TBMM'de de azdır. 7 Liberal mebusun tamamı I. TBMM'de bulunmuştur. Ancak bunların 6'sı da son OMM'den doğrudan katılanlardan oluşmaktadır. Sadece 1'i son OMM'de yer almayıp I. TBMM'ye seçimle girebilmiştir. Bu 7 Liberal mebusun 5'i, ilk TBMM dışında bir daha seçilememiştir. Yine II. TBMM'ye seçilebilen Meclis-i Mebusan kökenli 2 Liberal mebus da bir daha seçilemeyecektir. Tablo-7 Bağımsız/bilinmeyen'lerin TBMM'nin I.'den VIII. Dönemine yayıldığını göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi bunların çoğu da son OMM üyelerindedir.

²²² OMM kökenli mebusların TBMM'de seçildikleri dönem sayılarının tespitinde 215 nolu dipnotta anılan eserlerden yararlanılmıştır.

Hiç şüphe yok ki mebusların tekrar seçilmesi veya seçilmemesi meşrutiyet deneyiminin yanı sıra yeni dönemdeki etkinliklerine de bağlı olmuştur.

II.2.2. Millî Mücadele Dönemi

II.2.2.1. Mondros Ateşkesi'nden Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışına Kadar

OMM kökenlilerin çoğunun İttihatçı olması nedeniyle Millî Mücadele Dönemindeki siyasal faaliyetleri İttihatçılığın seyrine bağlı olmuştur.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türk siyasal yaşamında meydana gelen önemli değişikliklerden biri, İTC'nin iktidardan düşmesidir. Ancak, Cemiyetin kendini resmen feshi İttihatçılığın sonu olmamıştır. Tam tersine, III. Dönem OMM'de hâlâ çok büyük bir İttihatçı çoğunluğu vardı. Sivil ve askerî bürokrasi büyük ölçüde İttihatçılardan oluşuyordu. İTC vilayetlerde de hâlâ hâkim siyasal gücü ve savaş sonrası ortamda üyelerini ve örgütünü korumak ve eğer gerekirse, bir ulusal mücadelenin temellerini atmak için tedbirler almıştı. Yürütme erkini elinde bulunduramayacak olması, Mütareke Döneminde İTC için belki tek ciddi kayıptı. İktidarın geçici olarak Saraya ve HİF'e geçtiği bu süreçte İTC, liderlerinin ülkeyi terk etmesinden sonra, Kasım 1918'de yaptığı son kongresinde kendisini feshetmişti. Ancak bu fesih kararını alanlar, aynı kongrede İTC'nin devamı olarak Teceddüt Fırkası adıyla yeni bir parti kurmuşlardı.²²³ Teceddüt Fırkasının kuruluş sürecinde bulunan İttihatçıların büyük bir kısmına TBMM'de de rastlanacaktır. Örneğin Yunus Nadi (Abalıoğlu), İhsan (Sağlam), Faik (Kaltakkıran), İsmail (Canbolat), Galip Bahtiyar (Göker) Beyler, Reşit (Ronabar) Paşa ve Mustafa Feyzi (Sarhan) Efendi gibi İttihatçılar yeni dönemin de adamları

²²³ Zürcher, *İttihatçılık, a.g.e.*, s. 114-116; Tunaya, *a.g.e.*, s. 407-408.

olacaktır.²²⁴ Aynı şekilde İTC'den fesih öncesinde kopanlardan oluşan Hürriyetperver Avam Fırkasının kurucuları arasında Cumhuriyet Döneminde TBMM'de de bulunacak ve hatta Başbakanlık yapacak OMM kökenli bir mebus, İTC'nin eski Kâtib-i Umumisi Ali Fethi (Okyar) Bey bulunmaktadır. Son OMM'ye Erzurum Mebusu seçilecek olan Mustafa Kemal Paşa da, Aralık 1918'de İstanbul'a geldiğinde Ali Fethi'nin partisine katılmış, parasal yönden de destek olduğu partinin gazetesi *Minber*'e yazılar yazmıştır. Yine bu dönemde İttihatçıların birleşik bir siyasal cephe oluşturma girişimi olan Millî Kongrenin İdare Heyetinde OMM kökenli mebuslardan, İTC'nin eski Kâtib-i Umumi'si Mithat Şükrü (Bleda) Bey de görünmektedir.²²⁵

OMM kökenlilerin Mütareke Döneminde yer aldıkları bir başka oluşum da, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmeden önce temellerini attıkları söylenen Karakol Cemiyetidir.²²⁶ Bu örgütün Kurucu Başkanı, son OMM'de ve I. TBMM'de Sivas Mebusu olan Kara Vasıf (Karakol) Bey'dir. Cemiyetin on iki kişilik ana kadrosunda, Vasıf dışında, Ali (Çetinkaya), Dr. Adnan (Adıvar) Bey gibi başka OMM kökenliler de vardır.

İttihatçı OMM kökenlilerden bazıları, İttihatçılığın “teceddüt” sürecinde yer alırken bazıları da Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Millî Ahrar Fırkası gibi, HİF çizgisindeki liberal partilere yönelmişlerdi. Örneğin OMM kökenli TBMM üyelerinden Bekir Sami (Kunduh) ve Celalettin Arif Beyler, Millî Ahrar Fırkasının kurucularındandı. Aynı partinin kurucu kadrosundaki bir başka OMM kökenli Cami (Baykut) Bey, daha sonra Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkasının da yöneticilerinden biri olacaktı.

²²⁴ OMM kökenlilerin TBMM'nin açılışına kadarki siyasal faaliyetlerine dair bilgilere III. Bölüm'deki özgeçmişlerinde de kaynak belirtilerek yer verildiği için burada tekrara düşmemek için referans gösterilmesine gerek olmadığı düşünülmüştür.

²²⁵ Zürcher *a.g.e.*, s. 119, 123.

²²⁶ Bu cemiyet, Mütareke Dönemindeki direniş hareketlerinin örgütlenmesinde, direniş merkezlerine silah sağlanmasında vs. önemli rol oynamıştır. Üstlendiği önemli görevlerden biri de, işgal edilmiş yörelerdeki yetenekli kişileri işgal edilmemiş yerlere kaçırarak buradaki direniş hareketlerinin güçlendirilmesini sağlamaktır. Bu görevine uygun olarak, dağıtılan son OMM üyelerinin çoğunun Ankara'ya Karakol Cemiyeti tarafından getirildiği söylenmektedir; bkz.: Zürcher, *a.g.e.*, s. 130. Karakol Cemiyeti'nin kuruluşu, amaçları ve üyeleri hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Tunaya, *a.g.e.*, s. 520-523.

OMM kökenli mebusların bir kısmı İstanbul'daki siyasal faaliyetlerle uğraşırken bazıları da Anadolu'da Millî Mücadeleye aktif destek verme yoluna gitmişlerdi. Bir kısmı yöresindeki milis kuvvetlerin başında işgalcilerle doğrudan savaşıyor, kimileri verdiği vaazlarla, gazetesinde yazdığı yazılarla halkı Millî Mücadeleye davet ediyor, kimileri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kuruyor ya da yönetiyordu. Millî Mücadeleye ilişkin önemli kararların alındığı, yeni rejimin siyasî felsefesinin de büyük ölçüde şekillendiği üç durak olan Amasya, Erzurum ve Sivas'taki toplantı ve kongrelere, dikkate değer sayıda OMM kökenli mebus da katılmıştı. Hatta Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucunda oluşan on altı kişilik Heyet-i Temsiliyenin yedi üyesi OMM kökenliydi. Doğal olarak Millî Mücadelenin birçok aşamasında rol alan OMM kökenliler arasında İttihatçılar başı çekiyordu. Bu durum Zürcher'in İttihatçılığın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bitmediği, mensuplarının Millî Mücadelede yoğun bir şekilde yer aldığı tezini doğrular görünmektedir.²²⁷

Mütareke Döneminde çoğunluğu İttihatçı olan OMM kökenliler İstibdat Döneminde muhalif olmanın sıkıntılarının benzerlerini bu dönemde yaşamak zorunda kalmıştır. Bunlar arasında Abdülhamit Döneminde İttihatçılıkla suçlanıp tutuklananlar, sürgüne gönderilenler olduğu gibi, İTC'nin iktidarı döneminde, siyasî tutukluların alıkonulduğu ünlü Bekirağa Bölüğünde "misafir" edilen Rıza Nur gibi muhalifler de vardır. Türk siyasal yaşamında iktidarın, muhaliflerini sindirmede sıkça başvurduğu tutuklama, sürgün vb. yöntemler Mütareke Döneminde de sürmüştür. Saray'ın, Damat Ferit Hükümetlerinin ve Müttefiklerin hedefi haline gelen İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinde, Ermeni Tehcirindeki olaylarda sorumlulukları oldukları iddiasıyla vb.

²²⁷ Bkz.: Zürcher, *a.g.e.*; İttihatçıların Millî Mücadelede etkin olduğu görüşü için ayrıca bkz.: Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Afa yay., İstanbul, 1992, s. 53-55; *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000; s. 68 Tunaya, *a.g.e.*, s. 409-410; Tunçay, *a.g.e.*, s. 34; Ergil, *a.g.e.*, s. 88-93, 133-149; Öz, *a.g.e.*, s. 54, 35 nolu dipnot; Çavdar, *a.g.e.*, s. 20-23.

nedenlerle tutuklama ve kovuşturmalara uğramış, bazıları da Bekirağa Bölüğünde alıkonulmuştur.²²⁸ Bu siyasî eziyetlere uğrayıp, yolu Bekirağa Bölüğünden zorunlu olarak geçenlerin arasında OMM kökenliler de bulunmaktadır. Mütareke Döneminde tutuklama, sorgulama, kovuşturma evrelerini genellikle İngilizlerce, Malta'ya sürülme takip ediyordu. Çoğu zaman Malta'ya sürülmek, sorgulama ve yargılama olmaksızın yapılabiliyordu. Böyle bir ortamda Malta'ya sürülen yüzün üzerinde isim arasında yirmi dört OMM kökenli mebus da vardı.²²⁹

Görülüyor ki, Mütareke Döneminde OMM kökenli mebuslar Saray-HİF-İtilaf Devletleri bloğunun karşısında, Müdafaa-i Hukuk çizgisini takip etmiştir. Bu Osmanlı mebuslarının da yer aldığı Müdafaa-i Hukuk örgütleri, İstanbul'u zorlayarak 1919 seçimlerinin yapılmasını ve Aralık 1918'de feshedilen OMM'nin yeniden açılmasını da sağlamışlardı. Bu seçimler sırasında ne Teceddüt Fırkası ne de Hürriyetperver Avam Fırkası faaliyetliydi. Yine de İttihatçılar, ARMHC içindeki etkinlikleriyle, siyasal kimliklerini inkâr pahasına da olsa son OMM'de de çoğunluğu elde etmeyi başarmıştı.²³⁰ İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden iki gün sonra İngiliz askerlerinin Meclisi basmalarının ve bazı mebusları Malta'ya sürmelerinin önemli bir nedeni de İttihatçılıktı. Ne var ki bu sert uygulamalar da Osmanlı mebuslarının siyasal etkinliklerini sona erdirememiştir. Birçoğu TBMM'ye geçmiş, Malta'ya sürülenler de serbest kaldıkça Ankara'ya gelmiş ve parlamenterliklerini burada sürdürmüştür.

²²⁸ Mütareke Döneminde İttihatçıların yargılanmaları hakkında bkz.: Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyet...", a.g.m., s. 115-117.

²²⁹ Malta sürgünleri hakkında bkz.: Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi yay., İstanbul, 1985.

²³⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 117; Tunaya, *a.g.e.*, s. 409-410.

II.2.2.2. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Meclis-i Mebusan Kökenliler

Bu süreçten de anlaşılacağı üzere I. TBMM üyelerinin çoğu İkinci Meşrutiyet ortamından etkilenmiş, o mücadelelere katılmış, taraf tutmuş kimselerdi. Örneğin bu Mecliste bulunan OMM kökenli 103 üyenin 58'i eski İttihatçıydı. Ayrıca İTC muhalifi HİF'in kuruculuğunu yapmış Rıza Nur da OMM kökenli bir mebus olarak TBMM'de bulunmuştu. Kendisiyle aynı yolu izleyen 6 mebus daha Mecliste yer almıştı. Yine son Osmanlı Meclisinin sosyalist üyesi Numan (Ustalar) Efendi gibi isimlere de I. TBMM'de rastlanabiliyordu. Fakat yeni mecliste bu siyasal akımlardan hiçbirine yandaş olmamış kişiler de vardı. Çünkü Millî Mücadelenin her aşamasında olduğu gibi 23 Nisan 1920'de açılan I. TBMM'de de fırkacılık reddedilmiş, siyasal görüşleri ne olursa olsun bütün I. TBMM üyeleri fırkalar üstü kabul edilen ARMHC'nin üyesi sayılmıştı.²³¹ Ama ARMHC'nin türdeş olmadığı kısa bir süre içinde ortaya çıkacaktı. 1920 ortalarından itibaren Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi gibi kümeleşmeler oluşmuş, bu yılın sonlarına doğru komünist parti ve örgütler de görünmeye başlamıştır.²³² Fakat bu kümeleşmeler gevşek ve sabit değildi. Bu nedenle OMM kökenli mebusların bu grupların hangilerinde ve ne oranlarda yer aldığını eksiksiz belirlemek zordur.²³³ Üyeleri bilinen Halk Zümresi ve Tesanüt Grubu içinde üçer OMM kökenli mebus bulunmaktadır. Halk Zümresindeki OMM kökenlilerin tamamı, Tesanüt Grubundakilerin de birisi İttihatçıdır. Halk Zümresinin OMM kökenli üç mebusu aynı zamanda bu grubun bağlantılı olduğu komünist oluşumlarda da rol almıştır. Bu komünist

²³¹ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2003, ss. 57-80, s. 63; "Bağımsız Türkiye...", a.g.m., s. 87; Tunçay, *a.g.e.*, s. 41.

²³² Bkz.: Güneş, *a.g.e.*, s. 121-135; Tunaya, *a.g.e.*, s. 532-533; Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 158-259.

²³³ Meclis içindeki gruplardan sadece Halk Zümresinin ve Tesanüt Grubunun kimlerden oluştuğu belirlenebilmiştir. Bu isimlerin derlendiği yerler için bkz.: Güneş, *a.g.e.*, s. 121-135; Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 158.

oluşumlar içinde ayrıca iki İttihatçı OMM kökenli mebus da bulunmaktadır. OMM kökenlilerin resmî ve gizli olarak da bölünen²³⁴ sosyalist oluşumlardan resmî olanını tercih ettikleri anlaşılmaktadır. OMM kökenli mebuslar arasında doğal olarak anti-komünistler de bulunmaktaydı. Örneğin eski İttihatçı Hoca Raif (Dinç) Efendi bunlardan biriydi. Bu sıralarda Hoca Raif'in Erzurum'da kurduğu Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, komünizmi sert bir şekilde eleştiriyor ve saltanat-hilafet yanlısı bir tutum takınarak muhafazakârlık ediyordu.²³⁵ Ancak 1921'in ilk aylarında Hoca Raif'in muhalefet ettiği komünist örgütler ne de diğer gruplar faaldi.²³⁶ ARMHC'nin dağılması ve oluşan grupların belirsizliği Mustafa Kemal'i Meclis çalışmalarında dayanacağı yeni ve daha geniş çaplı bir oluşum yaratmaya yöneltmiştir. Mustafa Kemal, bu küçük kümeleşmelerin üyeleriyle teker teker veya toplu görüşerek yeni grubunun üyelerini belirlemeye çalışmıştır. Sonuç 10 Mayıs 1921'de Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulmasıdır. Dışlananlar ise 1922 Temmuz'unda İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurmuştur.²³⁷ Tablo-8'de görüleceği gibi bu yeni gruplaşmada Osmanlı mebusları çoğunlukla Birinci Gruba katılma eğilimi göstermiştir.

Birinci Grup kurulduğunda TBMM'nin başlangıçta 437 olan üye sayısı daha önce değinilen nedenlerden 355'e indiğinden, toplam OMM kökenlilerin sayısı da 90 olmuştur. Bu 90 OMM kökenli üyenin 59'u, Birinci Grubun en sadık 202 üyesi arasında yer almıştır. Birinci Grupla bir şekilde ilişkisi olan OMM kökenli 9 üye de bu sayıya eklendiğinde 90 Osmanlı mebusundan 68'inin iktidar grubuna kalıcı veya geçici destek verdiği ortaya çıkar. Kalan 22 OMM kökenli üyeden 16'sı da doğrudan İkinci Gruba

²³⁴ I. TBMM Dönemindeki komünist parti ve gruplar hakkında bilgi için bkz.: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi yay., Ankara, 1967, s. 70-98; Şengil, *a.g.e.*, s. 163-200.

²³⁵ Bkz.: Güneş, *a.g.e.*, s. 132-135; Ergil, *a.g.e.*, s. 200; Tunaya, *a.g.e.*, s. 533.

²³⁶ Tunçay, *Tek-parti...*, *a.g.e.*, s. 42.

²³⁷ Birinci ve İkinci Grupların doğuşu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup*, İletişim yay., İstanbul, 1995, s. 212-230.

destek vermiş, hatta bunlardan 6'sı grubun kurucu üyeliğini yapmıştır. İkinci Grubun kurucu üye sayısının 7 olduğu dikkate alınırsa Meclis içindeki muhalefeti örgütleyenlerin neredeyse tamamının OMM kökenliler arasından çıktığı anlaşılır.²³⁸

SİYASAL TUTUMLAR	TOPLAM ÜYE SAYISI	OMM KÖKENLİLER
Birinci Grup Üyeleri	202	59
Birinci Gruba Kayıtlı Olmakla Birlikte Bağımsız Hareket Edenler	35	5
Birinci Grup Kurulduğunda İçinde Yer Alan Sonra Ayrılıp Bağımsız Kalanlar	8	2
Birinci Gruptan Ayrılıp Bağımsız Kalmakla Birlikte İkinci Gruba Yakınlık Duyanlar	10	2
İkinci Grup Üyeleri	63	16
Birinci Grupla İlişkisi Olmayıp İkinci Gruba Yakınlık Duyan Bağımsızlar	16	4
Her İki Grupla da Hiç İlişkisi Olmayan Bağımsızlar	21	2
TOPLAM	355	90

Tablo-8: Birinci Grup-İkinci Grup Kutuplaşmasında Meclis-i Mebusan Kökenliler²³⁹

Birinci ve İkinci Gruplarda yer alan OMM kökenliler arasında yine İttihatçılar çoğunluktadır. TBMM'deki İttihatçılar gibi Liberaller de çoğunlukla Birinci Grupta yer almıştır. Meşrutiyet Döneminin zıt siyasî akımlarından gelen kişilerin önemli bir kısmı bu defa ittifak halinde görünmektedir. İttihatçıların sayıca dikkat çekici bir kısmı da İkinci Gruba yönelmiştir. Aynı siyasal gelenekten beslenen kişilerdeki bu farklı yönelimlerin

²³⁸ 1970 yılında hayatta olan I. TBMM üyelerinden bazılarıyla yapılan röportajlardan birinde Kılıç Ali, Malta'dan dönen son OMM üyelerinin katılmalarının ardından Mecliste gruplaşmaların başladığından söz etmektedir; bkz.: "Üyelerin Anılarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Temeli Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 31, Nisan 1970, ss. 6-30, s. 23.

²³⁹ Bu gruplaşmalarda OMM kökenlilerin yönelimlerinin tespitinde yalnızca, Ahmet Demirel'in konu üzerine yapılan en ayrıntılı çalışma özelliği taşıyan eserindeki listeler kullanılmıştır. Birinci ve İkinci Grupların üyelerinin kimlerden oluştuğu noktasında sadece Demirel'in sunduğu listelere bağlı kalınmasının en büyük nedeni diğer incelemelerde birbiriyle çelişen verilerin bulunmasıdır. Sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için tek incelemede sunulan listelere bağlı kalınmıştır. Bu grupların üye sayılarıyla ilgili tartışmalar için bkz.: Mete Tunçay, *a.g.e.*, s. 46, 41 nolu dipnot; Demirel, *a.g.e.*, s. 109-118.

Demirel'in sunduğu listelere bağlı kalınmasında bir diğer neden de yazarın anılan çalışmasını TBMM tutanaklarının ayrıntılı bir incelemesine dayandırmış olmasıdır. Böylece TBMM albümleri vs. kaynaklarla yetinmeyip dönemin Meclis tutanaklarını da kullanarak üyelerin gerçekte BG üyesi, İG üyesi ve bağımsızlar şeklinde özetlenemeyecek karmaşık eğilimlerini alt kategoriler de oluşturarak netleştirmiştir; bkz. Demirel, *a.g.e.*, s. 119-133.

temel nedeni yeni rejimin niteliğine ilişkin tartışmalardır. Ayrıca Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal'e taraftar veya muhalif olmak şeklinde somutlaşan liderlik tartışmaları da Osmanlı mebuslarının siyasal tercihlerinin farklılaşmasında belirleyici olmuştur. Bu tercihler bütün I. TBMM üyeleri gibi OMM kökenlilerin de sonraki dönemlerde tekrar seçilme veya seçilememe durumlarında önemli rol oynamıştır.

TBMM'de SİYASAL TUTUMLAR	MEŞRUTİYET DÖNEMİ TUTUMLARI				TOPLAM
	İttihatçı	Liberal	Sosyalist	Bağımsız/ bilinmeyen	
Birinci Grup Üyeleri	36	4	1	18	59
Birinci Grup'a Kayıtlı Olmakla Birlikte Bağımsız Hareket Edenler	2	-	-	3	5
Birinci Grup Kurulduğunda İçinde Yer Alan Sonra Ayrılıp Bağımsız Kalanlar	2	-	-	-	2
Birinci Grup'tan Ayrılıp Bağımsız Kalmakla Birlikte İkinci Grup'a Yakınlık Duyanlar	1	-	-	1	2
İkinci Grup Üyeleri	10	1	-	5	16
Birinci Grupla İlişkisi Olmayıp İkinci Grup'a Yakınlık Duyan Bağımsızlar	1	1	-	2	4
Her İki Grupla da Hiç İlişkisi Olmayan Bağımsızlar	-	1	-	1	2
TOPLAM	52	7	1	30	90

Tablo-9: Meşrutiyet Dönemi Siyasal Tutumlarına Göre Birinci Grup – İkinci Grup Kutuplaşmasında Meclis-i Mebusan Kökenliler²⁴⁰

Birinci Grup üyelerinden oluşan hükümetin, ARMHC'nin ve Mustafa Kemal'in kişisel denetiminde yapılan 1923 seçimlerinde, İkinci Grup tamamen tasfiye edilmiştir. 1923'te, Mustafa Kemal'in başkanlığındaki ARMHC'nin karşısına muhalif bir örgüt de

²⁴⁰ OMM kökenlilerin Meşrutiyet Dönemindeki siyasal tutumları daha önce 221 nolu dipnotta anılan eserlerden yararlanılarak belirlenmiş, Demirel'in adı geçen eserinde verdiği Birinci Grup ve İkinci Grup listeleriyle karşılaştırma yapılarak Tablo-9 elde edilmiştir.

çıkmadığından veya çıkamadığından iki istisna dışında iktidarın adayları seçilmiştir.²⁴¹ Bu seçimlerde II. TBMM'ye tekrar girebilen 125 I. TBMM üyesinden 114'ü Birinci Grup üyesi, 6'sı Birinci Grup öncesinde Meclisten ayrılan, 5'i de bağımsız kalanlardandı. Birinci Grup üyeleri sadece II. TBMM'ye değil, sonraki dönemlere de tekrar tekrar seçilmiştir. Ayrıca bu grubun II. TBMM'ye giremeyen 9 üyesi de değişik dönemlerde Meclise girmeyi başarmıştır. Buna karşılık İkinci Grup üyelerinden hiçbiri II. TBMM'ye girememiş, mensuplarından ancak 6'sı II. Dönemden sonraki TBMM'lere, yalnızca birer dönem olmak üzere seçilebilmiştir. I. TBMM'de bağımsız kalıp da II. Dönemde seçilemeyenlerden ancak 4'ü sonraki dönemlerde seçilme şansı bulmuştur.²⁴²

I. TBMM'deki OMM kökenli üyelerin siyasal tutumlarına göre tekrar seçilme durumları da yukarıda verilen rakamlarla uyumludur: Birinci Grup üyesi olup II. TBMM'ye de seçilen 114 mebusun 44'ü OMM kökenlidir. I. TBMM'de Birinci Grup üyesi olup da II. TBMM'ye giremeyen ama sonraki dönemlerde seçilen 9 mebusun da 3'ü OMM kökenlidir. Böylece Birinci Grup üyesi 59 OMM kökenli mebusun I. TBMM sonrası dönemlerde de meclise girmeyi başaranları sayısı 47 olmaktadır. İkinci Grup üyesi olup da II. TBMM'ye giremeyen ama sonrakilere seçilmeyi başaran 6 mebusun da 4'ü OMM kökenlidir ve bunlardan üçü İkinci Grubun İttihatçı üyeleridir. I. TBMM'deki bağımsız OMM kökenlilerden II. TBMM'ye veya sonrakilere seçilen hiç kimse yoktur.

Böylece yeni rejimin siyasal kadrosunun tamamını, içinde Osmanlı mebuslarının da yer aldığı Birinci Grup üyeleri ve II. TBMM'ye ARMHC çatısı altında yeni seçilenler oluşturmuştur. ARMHC'nin adını Eylül 1923'te Halk Fırkası olarak değiştirmesiyle II. TBMM'deki mebuslar doğrudan bu partinin üyesi olmuştur. Dolayısıyla

²⁴¹ II. TBMM'ye bağımsız seçilenler Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey ile Eskişehir Mebusu Emin (Sazak) Bey'dir. Bağımsızlardan Emin Bey sonradan Halk Fırkasına katılmış, OMM kökenli olan Zeki Bey bağımsız ve muhalif kalmaya devam etmiştir. Bkz.: Tunçay, *a.g.e.*, s. 57.

²⁴² Bkz.: Demirel, *a.g.e.*, s. 571-598.

bu tarihte mebus olan veya sonraki dönemlerde TBMM'ye giren Osmanlı mebuslarının siyasal yaşamlarıyla CHP'nin ideolojik ve örgütsel yaşamı arasında organik bir bağ vardır.

II.2.3. Cumhuriyet Dönemi

II.2.3.1. Cumhuriyet Halk Partisinde Meclis-i Mebusan Kökenliler

Modern Türkiye'nin yaratılmasında başrolü oynayan iki örgüt olan İTC ile CHP arasındaki süreklilikler, çoğu İttihatçılardan oluşan OMM kökenlilerin Cumhuriyet Dönemi tek parti Meclislerine girmelerini de kolaylaştırmıştır.

Her şeyden önce CHP örgütü, Mondros'tan sonra kendini fesheden İTC'nin devamıdır. Çünkü fesihden sonra İTC'nin taşra şubeleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin çekirdeğini oluşturmuştur.²⁴³ Bu Kuvva-yı Milliyeci örgütler Sivas'ta ARMHC adıyla birleştirilmiş; partileşme yolunda ilk adım atılmıştır. Millî Mücadele Döneminde fırkacılık reddedildiği için bu sıfat yerine İTC'nin Meşrutiyet Döneminde yaptığı gibi, daha mistik çağrışımı olan “cemiyet” nitelemesi bir süreliğine kullanılmıştır. Oysa İttihatçı jargonunda “cemiyet” zaten parti demektir.²⁴⁴ Dolayısıyla Eylül 1923'te Halk Fırkasının kuruluşu bir isim değişikliğinden ibarettir.²⁴⁵ Bu şekilde İTC'nin örgütsel mirasını devralan CHP onun siyasî ruhunu da barındırmıştır. Örneğin CHP de İTC gibi kitle örgütü olmayıp kapalı elit

²⁴³ Tunaya, *a.g.e.*, s. 409-410; Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, (Çev.: Ergun Aydınoglu), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2005, s. 51.

İttihatçılar “müdafaa” kavramını ilk kez Millî Mücadele Döneminde kullanmıyorlardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Balkan Savaşı sırasında kurulan “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti”yle isim ve amaç bakımından benzerliklere sahiptir. Balkan Savaşı sırasında kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin amacı bütün ülkeyi seferber etmek, hükümetin savaşı sürdürmesine yardımcı olmaktır. Başlıca faaliyetlerinden biri de halktan para toplamaktır (bkz.: Ahmad, *İttihat ve Terakki...*, *a.g.e.*, s. 155, 197; *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 39). Hatta Kurtuluş Savaşı sırasında Karakol Cemiyeti'nin yerini alan örgüt de “Müdafaa-i Milliye” (Mim Mim Grubu) adıyla kurulmuştur (bkz.: Eric Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, (Çev.: Gül Çağalı Güven), İletişim yay., İstanbul, 2003, s. 36.

²⁴⁴ Tunçay, *a.g.e.*, s. 42, 31 nolu dipnot.

²⁴⁵ Tesadüf olmakla beraber; I. TBMM'nin toplandığı binanın, o sırada tamamlanmamış olan İTC kulübü olması ilginçtir. I. TBMM'deki birçok İttihatçı mebus için böyle bir mekânsal süreklilik herhalde anlamlı olmuştur. Sonradan İkinci Meclis binası yapılıncaya İTC kulübü olarak düşünülen bu mekân bir süre CHP Genel Merkezi olarak da kullanılmıştır. DP, CHP'nin mal varlığına el koyunca, binayı İnkılâp Tarihi Müzesine çevirmiştir. Birinci Meclis binası hakkında bkz.: Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 15, 64-72; Yunus Nadi, *Ankara'nın...*, *a.g.e.*, s. 111; Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 13.

partileri modeline daha yakın olmuştur. Partinin örgütlenmesinde İttihatçı bilinçaltı o kadar etkilidir ki; Ali (Çetinkaya) Bey o dönemin günlük basınında çıkan bir demecinde eski Hürriyet ve İtilafçıların partiye üye olamayacaklarını söylemiştir.²⁴⁶

İTC ile CHP kadrolarının toplumsal kökenlerinde de süreklilik vardır: Büyük toprak sahiplerinin, paşaların çocuklarına da memurların ve tüccarların çocuklarına da her iki örgütte rastlanabilir. Ama bu örgütlerin kadrolarındaki isimleri birleştiren iki ortak özellik eğitim ve meslektir. Çoğu, Osmanlıdaki bürokrat ve subay yetiştiren okullardan mezun, genellikle bir yabancı dil bilen kişiler olup bazıları da Avrupa’da eğitim görmüştür. Meslekî köken olarak da asker veya sivil bürokratlar ağırlıktadır.²⁴⁷

Bunlara “İttihatçılıktan Kemalizme”²⁴⁸ aktarılan ideolojik süreklilikler de eklenince bu akımlar arasındaki sürekliliğin boyutları anlaşılır. Zürcher, bu süreklilikler dolayısıyla İTC ve CHP kadrolarının hepsini “Jön Türk” olarak nitelemektedir. Yaptığı “İttihatçı–Kemalist” ayırımı ise Jön Türklerin farklı dönemlerde iktidar olmuş gruplarını tanımlar. İttihatçı terimini 1918’e kadarki iktidar bloğunu, Kemalist deyimini ise bu tarihten sonrakileri anlatmak için kullanmaktadır. Ona göre İttihatçılarla Kemalistlerin iktidarları da benzer evrelerden geçmiştir: “Direniş evresi (1906–1908 ve 1919–1922), çoğulcu evre (1908–1912 ve 1922–1925) ve diktatörlük evresi (1913–1918 ve 1925–1945).”²⁴⁹

Bu süreçleri benzer şekilde yaşayan İTC ile CHP arasındaki sıkı bağlar, kadrolarındaki ortak isimlerin varlığıyla daha da güçlenmiştir. Çeşitli incelemelerde

²⁴⁶ 25 Haziran 1924 tarihli *Vakit*’ten aktaran: Tunçay, *a.g.e.*, s. 34, 13 nolu dipnot.

²⁴⁷ Zürcher, *Devrim ve Uluslaşma...*, *a.g.e.*, s. 50.

²⁴⁸ Siyasal ve sosyo-ekonomik alanlarda İttihatçı ve Kemalist politikalar arasındaki süreklilikler hakkında bkz.: Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*.

²⁴⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 49, 58; Zürcher, “The Otoman Legacy of the Turkish Republic: An Attempt at a New Periodization”, *Die Welt des Islams*New Ser., Bd. 32, Nr. 2. (1992), ss. 237-253, s. 241, 250. Zürcher, İttihatçılarla Kemalistler arasındaki bu sürekliliğe uygun olarak 1908 – 1950 arasını “Türk Tarihinde Jön Türk Dönemi” başlığı altında incelemiştir; bkz.: Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 5, 137.

Mustafa Kemal Atatürk,²⁵⁰ İsmet İnönü, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Ali Fethi Okyar, Recep Peker, Şükrü Kaya vb. on-on beş eski İttihatçı örneğine gönderme yapılmaktadır.²⁵¹ Elitin içindeki eliti ifade eden bu isimlerin yedi-sekiz katı kadar OMM kökenli İttihatçı mebus da uzun dönemler CHP'den TBMM'ye seçilmiştir.

Doğal olarak CHP'de kendilerine yer bulanlar, OMM kökenliler de dahil Millî Mücadeleden itibaren başlayan iktidar mücadelesinde Mustafa Kemal'in yanında yer alan, Zürcher'in deyiimiyle Jön Türklerin Kemalist kanadına girenlerdir. Yeni siyasal otoriteyi tanıyan OMM kökenliler CHP'den TBMM'ye uzun dönemler seçilmekle kalmamış, ülke yönetimini elinde bulunduran esas organ olan yürütmede de kendilerine yer bulabilmiştir. Yaklaşık otuz OMM kökenli mebus I. TBMM ve tek parti dönemi hükümetlerinde çeşitli bakanlıkların başına getirilmiş, aralarında Celal Bayar, Fethi Okyar, Şemsettin Günaltay gibi başbakanlık yapanlar da olmuştur.²⁵² Buna karşın Mustafa Kemal'in liderliğine ve partisine alternatif oluşturmaya çalışan İttihatçılar ise zamanla tasfiye edilmiştir ve bunların içerisinde de OMM kökenliler vardır. İkinci Grup örneğinde somut olarak görülen tasfiye edilmiş, II. TBMM'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılanlar için de geçerli olmuştur.

²⁵⁰ Mustafa Kemal'in İTC ile ilişkisi tartışmalı bir konudur. Zürcher, Mustafa Kemal'in 1908'in hemen öncesinde girdiği örgütten ayrıldığına dair hiçbir belgenin olmadığını söylemektedir. Ona göre Mustafa Kemal, anılarındaki şiddetli İTC eleştirilerine rağmen cemiyetten ayrıldığını hiçbir zaman iddia etmemiştir (bkz. Zürcher, *ittihatçılık...*, a.g.e. s. 88); Akşin de Mustafa Kemal ve İttihatçılıkla ilgili ilginç bir anekdot aktarmaktadır: Mütareke Dönemi salonlarının birinde Rahip Frew, İttihatçılığı reddetmesini istediğinde Mustafa Kemal bunu kabul etmemiş, İttihat ve Terakkinin yurtsever bir örgüt olduğu cevabını vermiştir (Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s. 9'da Akşin'nin yazdığı "Üçüncü Basıma Önsöz"den). Faik Reşit Unat da Mustafa Kemal'in İTC ile bağlarının güçlüğünü iddia etmektedir (bkz.: Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge", *Belleten*, C. 26, S. 102, Nisan 1962, ss. 339-349). Buna karşın Fethi Tevetoğlu Mustafa Kemal'in İTC ile bağlarının sıkı olmadığını ve Millî Mücadelede İttihatçıların sanıldığı kadar aktif olmadığını ileri sürmüştür (bkz.: "Atatürk – İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 15, Temmuz 1989, ss. 613-623.

²⁵¹ Bkz. Peköz, a.g.e., s. 29; Zürcher, a.g.e., s. 147.

²⁵² OMM kökenlilerden yürütmede de görev yapmış olanların buldukları bakanlık görevleri için III. Bölüm'deki özgeçmişler bölümüne bakılabilir.

II.2.3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında Yer Alanlar

Mustafa Kemal'in giderek tartışmasız hale gelen liderliği altında gerçekleştirilen 1923 seçimlerinde İkinci Grupta yoğunlaşmış muhalefet Meclis dışında bırakılmıştı. Ama sürmekte olan tartışmalar, biri hariç tüm üyeleri ARMHC/CHP'li olan II. TBMM'de de bu partiden istifa edenlerden oluşan bir muhalefet grubu doğurmuştur. CHP'den ayrılan bazı mebuslar 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak bu partiye ve uygulamalarına muhalefet etmiş, bazıları da bağımsız kalmayı tercih etmiştir.²⁵³

II. TBMM'de muhalefetin açığa çıkmaya başladığı sıralarda CHP'den istifa edip TCF'ye katılan mebus sayısı 28'dir. II. TBMM'ye bağımsız seçilen OMM kökenli Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in de katılımıyla TCF'nin üye sayısı 29 olmuştur. Bu sıralarda 15 mebus da CHP'den istifa etmiş, TCF'ye de katılmayarak bağımsız kalmıştır. Hem 29 TCF'li mebus arasında hem de CHP'den istifa edip bağımsız kalan 15 kişi arasında OMM kökenliler de vardır; II. TBMM'deki toplam sayıları 93 olan OMM kökenliden TCF'ye geçenlerin sayısı 10'dur. OMM kökenli olup da II. TBMM'de bulunmayan 4 kişi de partinin örgütlenmesinde görev almak vb. şekillerde muhalefete destek vermiştir: I. TBMM'de olup da II. Döneme seçilemeyen Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri) Beyler partinin İstanbul il örgütlenmesinde rol almış; Kara Vasıf (Karakol) Bey de Genel Sekreterliğini üstlenmiştir. TBMM'ye ilk defa IV. Dönemde girecek olan başka bir OMM kökenli Halil (Menteşe) Bey de II. TBMM Dönemindeki ara seçimlerde TCF'den adaylığını koymuşsa da parti kapatıldığı için seçilememiştir. Böylece Meclis içinde ve dışında TCF'yle ilişkisi olan OMM kökenlilerin sayısı 14 olmuştur. CHP'den istifa edip bağımsız kalan 15 mebustan da 5'i OMM kökenlidir:

²⁵³ II. TBMM'de TCF'nin doğuşuna yol açan tartışmalar hakkında bkz.: Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, a.g.e., s. 51-97; Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Sarmal yay., İstanbul, 1994, s. 53-171; Çakan, *II. Meclis...*, a.g.e., s. 393-405.

II. TBMM Döneminde Durumu	Adı	Meşrutiyet Döneminde Siyasal Tutumu	I. TBMM'de
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Katılanlar	Adnan (Adivar) Bey	İttihatçı	Birinci Grup
	Ahmet Muhtar (Çilli) Bey	Bağımsız/bilinmeyen	Yok
	Ahmet Şükrü Bey	İttihatçı	Yok
	Bekir Sami (Kunduh) Bey	Liberal	Birinci Grup
	Halet (Sağiroğlu) Bey	İttihatçı	Yok
	Halil (Menteşe) Bey	İttihatçı	Yok
	Hoca Kamil (Miras) Efendi	İttihatçı	Yok
	Hüseyin Avni (Ulaş) Bey	İttihatçı	İkinci Grup
	İsmail Hakkı (Canbolat) Bey	İttihatçı	Yok
	Kara Vasıf (Karakol) Bey	İttihatçı	İkinci Grup
	Osman Nuri (Özpay) Bey	Bağımsız/bilinmeyen	Birinci Grup
	Rauf (Orbay) Bey	İttihatçı	Birinci Grup
	Süleyman Necati (Güneri) Bey	İttihatçı	İkinci Grup
	Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey	Bağımsız/bilinmeyen	Yok
Bağımsız Kalanlar	Mehmet Vehbi (Bolak) Bey	İttihatçı	Birinci Grup
	Ömer Şevki Bey	İttihatçı	Yok
	Rahmi (Katoğlu) Bey	Bağımsız/bilinmeyen	Yok
	Hoca Raif (Dinç) Efendi	İttihatçı	Yok
	Pirinççizade Feyzi (Pirinççioğlu) Efendi	İttihatçı	Birinci Grup

Tablo-10: İkinci TBMM'de Muhalif Meclis-i Mebusan Kökenliler ve Önceki Siyasal Tutumları²⁵⁴

I. TBMM'de İkinci Grubun kurucularının çoğunun OMM kökenli olmasına benzer bir durum TCF'de de görülmüştür. OMM kökenli Adnan (Adivar) Bey ve Rauf (Orbay) Bey partinin "Reis-i Sani"leridir. Ayrıca İsmail Hakkı (Canbolat), Ahmet Şükrü, Ahmet Muhtar (Çilli), Hüseyin Avni (Ulaş), Süleyman Necati (Güneri) gibi OMM kökenliler partinin kurucu ve idareci kadrosunda yer almıştır.

II. Dönemde mebus iken CHP'den istifa edip TCF'ye katılan 9 OMM kökenliden 4'ü aynı zamanda I. TBMM'de de bulunmuştu ve hepsi Birinci Grup üyesiydi.

²⁵⁴ Tablonun oluşturulmasında önceden anılan eserlere ek olarak yararlanılanlar için bkz.: Zücher, *a.g.e.*, s.79-83; Çakan, *a.g.e.*, s. 406; Tunaya, *a.g.e.*, s. 606.

CHP'den istifa edip bağımsız kalan OMM kökenlilerden I. TBMM deneyimi olan 2 mebus da Birinci Grup üyesiydi. Eski İkinci Grup üyesi OMM kökenli TCF mensuplarının tamamı II. TBMM'ye seçilemeyen, partiyi dışardan destekleyen kişilerdir. TCF'de I. TBMM deneyimi olan OMM kökenlilerden 4'ünün Birinci Grup, 3'ünün İkinci Grup mensubu olması dikkat çekicidir. Kısa süre önce farklı gruplarda birbirleriyle mücadele eden kişiler bu defa aynı partide buluşmuştur. Sanayileşememiş ülkelerde bu tür siyasî buluşmaların yaşanması aslında şaşırtıcı değildir. Çünkü bu ülkelerde farklı siyasal partiler ve aralarındaki tartışmalar, kapitalistleşme sonucunda farklılaşan toplumsal çıkarları yansıtmaz. Daha çok toplumu dönüştürmeyi hedef edinen siyasal seçkinler arasındaki çekişmelerin, program farklılıklarının ürünüdür.²⁵⁵ Örneğin İTC, bölünerek Ahrar/Hürriyet ve İtilaf muhalefeti doğurmuştu. Benzer şekilde I. TBMM'deki mebusların hepsi ARMHC üyesi idi; ama yine bölünmeler yaşandı. II. TBMM'ye de seçilenlerin hepsi ARMHC/CHP üyesiydi; ama o da ikiye ayrıldı ve TCF muhalefeti ortaya çıktı.

Siyasal partilerin toplumsal dayanaklardan yoksunluğu silinip gitmelerini de kolaylaştırmaktadır. Bu kaybolmalar kendiliğinden olabileceği gibi iktidarın tasarrufu olarak vb. şekillerde de ortaya çıkabilmektedir. TCF örneğinde bunu somut olarak görmek mümkündür. 5 Haziran 1925 tarihli bir hükümet bildiriyle TCF'nin tüm şube ve merkezleri kapatılmıştır. Bildiriye göre bunun nedeni partinin irticaî faaliyetlerde bulunmasıydı. Doğrudan ilgili olmamakla beraber, parti örgütlerinin tasfiyesinin bir diğer nedeni de bildiriye göre: "...Vahideddin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil eydikleri merkezlerden ve memleket dahilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbabı fesattan vâsi bir şebekei irtica tesisine çalışılmak gibi teşebbüsat"²⁵⁶.

²⁵⁵ Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, (Çev.: Nalan Soyank), Doğu Batı yay., Ankara, 2006, s. 174-175.

²⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, Özel Basım, 1952, s. 621'den aktaran: Zürcher, *a.g.e.*, s. 131; aynı bildirinin içeriği hakkında ayrıca bkz. Tunçay, *a.g.e.*, s. 146-148.

Tüm örgütleri kapatılmakla beraber TCF feshedilmemiştir. Üyeleri 1925–1926 yasama yılında mecliste grup olarak işlerliklerini sürdürmüştür.²⁵⁷ Ancak Haziran 1926’da İzmir’de Mustafa Kemal’e yönelik suikast planlarının deşifresinden sonra gerçekleştirilen yargılamalar, aralarında TCF’lilerin de bulunduğu muhaliflerin (İttihatçı önderlerin, İkinci Grup üyelerinin vs.) tasfiyesine dönüşmüştür. Ankara İstiklal Mahkemesinin Haziran–Ağustos 1926’da yaptığı ve siyasî özelliği ağır basan İzmir ve Ankara’daki yargılamalarında birçok İttihatçı muhalif isim gibi 21 TCF üyesi de yargılanmış, bunlardan bazıları da çeşitli cezalara çarptırılmıştır.²⁵⁸ Yargılanan TCF’li olan ve olmayan İttihatçılar arasında OMM kökenliler de vardır: İzmir Suikastı nedeniyle tutuklanan yüzü aşkın kişinin on dördü OMM kökenlidir. Bu on dört OMM kökenliden onu TCF’ye meclis içinde ve dışında destek veren Bekir Sami (Kunduh), Ahmet Şükrü, İsmail Hakkı (Canbolat), Ahmet Muhtar (Çilli), Vasıf (Karakol), Süleyman Necati (Güneri), Hüseyin Cahit (Yalçın), Hüseyin Avni (Ulaş), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adivar)’dan oluşmaktadır; bu isimlerden son ikisi yurt dışında olduklarından haklarındaki tutuklama kararı gıyabi olmuştur. Bunların dışında Hafız Mehmet (Engin), Cemal (Mersinli), Salah (Cimcoz) ve Mithat Şükrü (Bleda) gibi II. TBMM’de bulunmayan ve TCF’yle ilişkisi olmayan dört İttihatçı OMM kökenli de tutuklanmıştı.

Ankara İstiklal Mahkemesinin İzmir ve Ankara’daki yargılamaları sonucunda toplam olarak yirmiye yakın idam gerçekleşmiştir. İdam edilenlerin altısı TCF’lidir. İdam edilen TCF’liler içerisindeki OMM kökenliler Ahmet Şükrü ve İsmail (Canbolat)’tır. Ne II. TBMM’de bulunan ne de TCF’yle ilişkisi olan İttihatçı OMM kökenli Hafız Mehmet de idam edilmiştir. OMM kökenli TCF üyesi Rauf (Orbay) da gıyabında on yıl kalebentlik

²⁵⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s. 132; Çakan, *a.g.e.*, s. 425-426.

²⁵⁸ İzmir Suikastı üzerine Ankara İstiklal Mahkemesinin yargılamaları ve kararları hakkında bkz.: Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, *a.g.e.* s. 132-133; *İttihatçılık... a.g.e.*, s. 216-237; Tunaya, “İkinci Meşrutiyet...”, s. 118-119; Tunçay, *a.g.e.*, s. 162-167.

cezasına çarptırılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesince yargılanan diğer TCF'li olan ve olmayan OMM kökenliler ise beraat etmiştir.

Altı üyesi idam edilen TCF'nin diğer 23 mebusundan hiçbiri III. Dönemde seçilememiş, 13'ünün de parlamenterlik hayatı II. TBMM'nin sona ermesiyle kesin olarak bitmiştir;²⁵⁹ bunlardan 5'i OMM kökenlidir. Kalan 10 TCF'li mebusan Mustafa Kemal'in sağlığında Meclise girebilenler Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele)'dir. II. TBMM üyesi olup da Mustafa Kemal'in sağlığında Meclise girmeyi başaran OMM kökenli TCF'li yoktur. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde TBMM'ye girebilen 8 TCF'li mebusan da 3'ü OMM kökenlidir. Bunlardan OMM kökenli TCF'li Halet (Sağiroğlu) ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra yurt dışından dönen OMM kökenli TCF üyesi Adnan (Adıvar) birer dönem seçilebilmiştir. Aldığı on yıllık kalebentlik cezası 1933'te kaldırılan ancak 1935'te yurda dönen Rauf (Orbay) da sadece VI. TBMM Döneminde (1939-1943) mebus seçilebilmiştir.

II. Dönemde seçilemeyen ama TCF'yi dışardan destekleyen Hüseyin Avni (Ulaş) ve Vasıf (Karakol) da parlamenterlik yaşamı tamamen sona eren OMM kökenlilerdir. I. TBMM üyesi olup da II. TBMM'ye seçilemeyen ve TCF'yi dışardan destekleyen Süleyman Necati (Güneri) ise yalnızca bir dönem, V. TBMM'ye girebilmiştir. TCF kurulduğu sırada henüz TBMM deneyimi olmayan OMM kökenli Halil (Menteşe) ise iki dönem Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı sırasında, iki dönem ise İnönü döneminde TBMM'ye seçilmiştir.

II. TBMM'de CHP'den istifa ederek bağımsız kalmayı tercih eden OMM kökenli beş mebusan; Mehmet Vehbi (Bolak), Ömer Şevki ve Pirinççizade Feyzi

---

²⁵⁹ TCF'li mebusların II. TBMM'den sonraki siyasî yaşamları hakkında özet bilgi için bkz.: Çakan, *a.g.e.*, s. 408-409; Tunçay, *a.g.e.*, s. 109.

(Pirinçcioğlu)'nin parlamento yaşamı bu dönemin sona ermesiyle birlikte tamamen bitmiştir.

TCF'yle ilişkisi olmayıp İzmir Suikasti nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesince yargılanan OMM kökenlilerden Hafız Mehmet (Engin) idam edilmişti. Beraat edenlerden Salah (Cimcoz) ve Mithat Şükrü (Bleda) hem Mustafa Kemal'in sağlığında hem de ölümünden sonra toplam dörder dönem seçilebilmiştir. Cemal (Mersinli) ise Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yalnızca bir dönem, VI. TBMM'ye seçilebilmiştir.²⁶⁰

Zürcher'e göre 1926 yargılamaları, sanıkların çoğunun İttihatçı olması nedeniyle İttihatçı–Kemalist çatışması gibi görünse de aslında devam eden Jön Türk hareketinin iç hesaplaşmasıydı. Gerçekten de yargılananların İttihatçı olmasına karşın o sırada CHP'nin yönetici kadrosunda ve bürokraside daha çok İttihatçı vardı.²⁶¹ Buna II. TBMM'deki OMM kökenli İttihatçı mebuslar da eklenirse Zürcher'in tespitinin doğru olduğu görülür. Çünkü II. TBMM'deki 10 OMM kökenli TCF'ye katılmış, 5'i de bağımsız kalmıştı. Ama bunların dışında II. TBMM üyesi 78 OMM kökenli, CHP'de kalmaya devam etmişti ve büyük bir kısmı İttihatçıydı. Ayrıca Ankara İstiklal Mahkemesinin Başkanı, OMM kökenli Ali (Çetinkaya) Bey'in kendisi de İttihatçıydı. Suikast planı gerekçe gösterilerek tutuklananlar; 1921'de Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmesi için çaba harcayanlar, İkinci Grup üyeleri, ARMHC'ye alternatif olarak İTC'yi canlandırmak amacıyla 1923'te bir kongre düzenleyenler ve TCF'lilerden oluşmaktaydı.²⁶² Mesele

²⁶⁰ İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra değişik nedenlerle Mustafa Kemal'e ve kendisine karşı düştikleri için yönetim dışında kalan isimleri yanına almayı, buna karşılık Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki karşıtlarını etkisiz duruma sokmayı amaçlıyordu. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı "çevre düzenlemesi" sayesinde bazı OMM kökenliler Meclise yeniden girebilmiştir. İnönü'nün bu uygulamaları ve "çevre düzenlemesi" hakkında bkz.: Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap Birinci Bölüm: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, Bilgi yay., İstanbul, 1999, s. 18-26.

²⁶¹ Zürcher, *İttihatçılık...*, a.g.e., s. 111, 237-238.

²⁶² Zürcher, a.g.e., s. 237.

ARMHC/CHP'nin ve yöneticilerinin yörüngesine katılıp katılmamakla ilgiliydi. Bu çizginin dışına çıkan ve aralarında OMM kökenlilerin de bulunduğu İttihatçılar yargılanmış ve idam, hapis cezalarına çarptırılmış, beraat edenlerin de çoğunun siyasi yaşamı son bulmuştur.

II.2.3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkasında Yer Alanlar

Ankara İstiklal Mahkemesinin yargılamaları muhalefetin tamamen bitirilmesiyle noktalanmıştır. Bu durum III. TBMM Döneminin 1930 yılında iktidarın, kendi muhalefetini yine kendi eliyle yaratmak zorunda kalmasından da anlaşılmıştır. Halkın devrimler konusunda nabzının yoklanması, 1929 ekonomik krizinin yarattığı tepkilerin tehlikesiz bir kanala yönlendirilmesi ve görünürde de olsa hükümete ve CHP'ye muhalefet etmesi amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur. Mustafa Kemal'in talebi üzerine Ali Fethi (Okyar) tarafından 12 Ağustos 1930'da kurulan SCF'nin isminden programına ve kimlerin katılacağına kadar her şeyiyle yine Mustafa Kemal ilgilenmiştir. Ancak SCF kendisine verilen görünürde muhalefet rolünü, kimsenin ummadığı bir toplumsal destekle karşılaşınca terk etmiş; bir süre sonra gerçekten muhalefet yapmaya başlamıştır. Yörüngesinde meydana gelen bu değişme nedeniyle SCF iktidarın baskısına uğramış, 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmek zorunda kalmıştır.²⁶³

Kendisinden SCF'ye geçmesi istenen 15 mebusun üçü ilk defa TBMM'ye seçilmişti. Ama 12 mebus II. TBMM'de de vardı. Bu 12 mebustan dördünün I. TBMM deneyimi de bulunmaktaydı. I. TBMM deneyimi olanların hepsi Birinci Grup üyesiydi. II. TBMM'de muhalefetin su yüzüne çıktığı sıralarda bu mebuslar yine CHP'den

²⁶³ SCF'nin kuruluşu, feshedilişi ve partiye kimlerin katıldığı hakkında bkz.: Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan yay., Basım Yeri Yok, 1982; Cemal Avcı, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)*, Ankara, 2000, s. 69-70.

kopmamışlardı.²⁶⁴ SCF'nin kurucusu ve Genel Başkanı OMM kökenli Ali Fethi (Okyar) ve CHP'den istifa ederek muhalif partiye katılan diğer 5 OMM kökenli mebus için de aynı değerlendirmeler geçerlidir. İstisna olarak I. ve II. TBMM'lerde bulunmakla birlikte III. Dönemde seçilemeyen, SCF'nin Balıkesir örgütünü kuran Mehmet Vehbi (Bolak)'den bahsedilebilir. Mehmet Vehbi Bey Birinci Grup üyesiydi; ama II. TBMM'de CHP'den istifa ederek bağımsız kalmayı tercih etmişti:

Adı	Önceki Dönemlerde Siyasal Tutumu			SCF'de İdari Görevi
	Meşrutiyet Döneminde	I. TBMM'de	II. TBMM'de	
Ağaoğlu Ahmet (Ağaoğlu) Bey	İttihatçı	Yok	CHP	Kurucu İdare Heyeti Üyesi
Ali Fethi (Okyar) Bey	İttihatçı	Birinci Grup	CHP	Kurucu Genel Başkan
Hasan Tahsin (Uzer) Bey	İttihatçı	Birinci Grup	CHP	Kurucu İdare Heyeti Üyesi
İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey	İttihatçı	Birinci Grup	CHP	İdare Heyeti Üyesi
Mehmet Emin (Yurdakul) Bey	İttihatçı	Yok	CHP	Kurucu İdare Heyeti Üyesi
Mehmet Talat (Sönmez) Bey	İttihatçı	Yok	CHP	Kurucu Üye
Mehmet Vehbi (Bolak) Bey	İttihatçı	Birinci Grup	Bağımsız	Balıkesir örgütü kurucusu

Tablo-11: Serbest Cumhuriyet Fırkasında Meclis-i Mebusan Kökenliler²⁶⁵

SCF'li mebuslar içerisinde I. TBMM deneyimi olanların tamamı OMM kökenlilerden oluşmaktadır. Bunlar Osmanlı Meclislerinde de yer aldıklarından muhalefetin en kıdemli isimleri olmuştur. Siyasî geçmişleri, bu mebusların iktidar katında güvenilir simalar olduğu fikrini uyandırsa da SCF muhalefetinin danışıklı olmaktan çıkması ve bazılarının parlamento yaşamının III. TBMM'nin ardından sona ermesi ilişkilerde bir yıpranmanın meydana geldiğini göstermektedir.

²⁶⁴ Bkz.: TPT'nin I., II. ve III. TBMM'yle ilgili ciltleri.

²⁶⁵ SCF'ye katılan isimler, Yetkin, *a.g.e.* ve Avcı, *a.g.e.*, s. 69-70'ten yararlanılarak belirlenmiş, aralarındaki OMM kökenliler tarafımızdan tespit edilmiştir. III. TBMM üyesi olmayan ve partiyi dışardan destekleyen Mehmet Vehbi (Bolak) Bey'in özgeçmişi için bkz.: III. Bölüm.

III. TBMM’de mebus iken SCF’ye giren 15 kişiden 6’sı bu dönemden sonra bir daha Meclise girememiştir. Parlamenterlik yaşamı III. Dönemden sonra biten bu 6 kişi arasında OMM kökenli Ahmet (Ağaoğlu) ve Mehmet Talat (Sönmez) Beyler de bulunmaktadır. SCF kapatıldıktan sonra CHP’ye dönmeyen bu iki OMM kökenli mebusun ve CHP’ye dönenlerden Hasan Tahsin (Uzer) gibi kişilerin Ağustos 1930’dan önce de iktidar grubu içerisinde muhalefet yapanlar olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Ali Fethi Bey ile partisinin kapatılmasından sonraki bir konuşmasında, SCF’nin kurulmasından önce bazı OMM kökenlilerin CHP’deki muhalefetlerinin izlerini bulmak mümkündür:

Siz bilmezsiniz. Bunların [SCF’ye katılanların] çoğu zaten İsmet Paşaya ve siyasetine aleyhtardır. Ben [SCF’ye kimlerin gireceği konusunda] rastgele teklifte bulunmadım. Ağaoğlu bana senelerce evvel aynı mevzu üzerinde rapor vermişti. Nuri [Conker] bile yapılan işleri beğenmez. Tahsin [Uzer] kaç kere “İttihad ve Terakki taşrayı bu kadar sıkıyordu. Meclis daha hürdü” demiştir. Sizin teşebbüsünüz onlar için nimet oldu.²⁶⁶

III. TBMM’ye de girememiş olan SCF’li OMM kökenli Mehmet Vehbi (Bolak) Bey bundan sonra da hiç seçilememiştir. SCF’li Ali Galip (Yenen) Bey III. TBMM’den sonra sadece bir dönem bağımsız olarak TBMM’ye girebilmiştir. Buna karşın aralarında 4 OMM kökenlinin de yer aldığı SCF’li 8 mebusun siyasî yaşamlarına CHP’de devam etmelerine izin verilmiş, III. TBMM’den sonra da seçilmeleri sağlanmıştır.²⁶⁷

II.2.3.4. Bağımsız Adaylık Uygulaması ve Meclis-i Mebusan Kökenliler

CHP yönetimi, denetim sorununu çözmek amacıyla kurulan SCF’nin istenilen sonucu vermemesi üzerine bazı seçim çevrelerinde eksik aday göstererek meclise

²⁶⁶ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz.: Cemal Kutay, Tercüman Tarih yay., İstanbul, 1980, s. 536-537’den aktaran: Tunçay, *a.g.e.*, s. 261.

²⁶⁷ SCF’li mebusların sonraki TBMM’lere yeniden seçilme durumlarıyla ilgili olarak 215 nolu dipnotta anılan ve doğrudan III. TBMM’yle ilgili ya da bu TBMM Dönemini kapsayan eserlerden yararlanılmıştır.

bağımsız girmek isteyenlere şans verme yoluna gitmiştir.²⁶⁸ Bu düşüncenin ilk olarak hayata geçirildiği 1931 seçimlerinde CHP, 22 seçim çevresinden 30 adaylık kontenjanı boş bırakarak bağımsızların seçilmesini istemiştir. Seçimlerin sonucunda boş bırakılan yerlerden ancak 20'si bağımsız adaylarca kazanılmış, kalan 10 kişilik kontenjan için tekrar seçim yapılarak CHP'li adaylar seçilmiştir. Aralarında 6 OMM kökeninin de bulunduğu 20 bağımsız mebusan 10'unun dönem içinde CHP'ye geçmesi bunların da seçilmelerinin Partinin desteğiyle mümkün olabildiğini göstermiştir. 2 mebusun da mazbatasını reddedildiği için dönem içerisinde bağımsız mebusların sayısı 8'e düşmüştür. Meclise bağımsız giren 6 OMM kökenli mebusan 2'si dönem içinde CHP'ye geçen 10 mebus arasına katılmış, 4'ü de Dönem sonuna kadar bağımsız kalan 8 kişilik grupta bulunmaya devam etmiştir:

İsmi	Meşrutiyet Dönemindeki Siyasal Tutumu	TBMM'de Önceden Bulunduğu Dönem	Önceki TBMM'lerde Siyasal Tutumu	IV. Dönem İçinde
Ali (Dikmen) Bey	Bağımsız/ bilinmeyen	-	-	CHP'ye katılmıştır.
Ali Münif (Yeğenağa) Bey	İttihatçı	III	CHP	CHP'ye dönmüştür.
Ali Haydar Bey	İttihatçı	-	-	Bağımsız kalmıştır.
Halil (Menteşe) Bey	İttihatçı	-	-	Bağımsız kalmıştır.
Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey	İttihatçı	I	İkinci Grup	Bağımsız kalmıştır.
Suat (Soyer) Bey	Bağımsız/ bilinmeyen	I	Birinci Grup	Bağımsız kalmıştır.

Tablo-12: Dördüncü TBMM'ye Bağımsız Seçilen Meclis-i Mebusan Kökenliler²⁶⁹

²⁶⁸ 1931, 1935 ve 1939 seçimlerinde TBMM'ye bağımsız seçilen mebusların tespitinde yararlanılan eserler: *TPT, TBMM IV. Dönem (1931 – 1935), C. 1*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; Fahri Çoker, TBMM Vakfı yay., Ankara, 1996, s. 8-43; *TBMM V. Dönem (1935 – 1939), C. 1*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; İhsan Güneş, TBMM Vakfı yay., Ankara, 2004, s. 18-40; *TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939 – 15 Ocak 1943), C. 1*, Haz.: TPT Araştırma Grubu; İsmet Binark, TBMM Vakfı yay., Ankara, 2004, s. 38-61; Öz, *a.g.e.*, s. 146-159; Reşat Ekrem Koçu, “Türkiye’de Seçimin Tarihi (1877-1950)”, *Tarih Dünyası*, Y. 1, S. 7, 15 Temmuz 1950, ss. 299-302, s. 209-301; Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih*, C. 11, S. 64, Nisan 1999, ss. 21-31, s. 26-29.

²⁶⁹ 1931, 1935 ve 1939’da bağımsız seçilen mebusların ve aralarında yer alan OMM kökenlilerin tespitinde 268 nolu dipnotta anılan eserlerden yararlanılmıştır.

Bağımsızların Meclisteki sayısal azlığı onlardan beklenen parlamento içi denetimin yine gerçekleşmemesine neden olmuştur. Bağımsız kalıp gerçekten muhalefet edenler de çok temkinli bir üslup kullanmıştır: Örneğin OMM kökenli bağımsızlardan Hüseyin Sırrı (Bellioğlu), Mecliste yaptığı bir konuşmada hükümetin yıllardan beri halkın şikâyetlerine kulak vermediği için “gayr-ı memnunlar peyda olduğu”nu, “hükümetin bundan sonra halkın efkârına lakayt kalmamasını” söyledikten sonra “Buna ehemmiyet verilmelidir. Hükümetten bunu istirham ediyorum. Sözlerimi hüsnüniyetime bağışlasınlar” demek zorunda kalmıştır.²⁷⁰ Ancak kullandıkları yumuşak üsluba rağmen bağımsız kalanların CHP tarafından hoş karşılanmadığı da bir gerçektir. Bunu tekrar seçilme veya seçilememe durumlarından da görmek mümkündür.

1931 seçimleri sonucunda IV. TBMM’ye bağımsız girip dönem içinde CHP’ye geçen 10 Mebustan 3’ü sonraki dönemlerde hiç seçilememesine karşın 7’si uzun dönemler TBMM’de bulunmaya devam etmiştir. Örneğin IV. TBMM’ye bağımsız girmekle birlikte dönem içinde CHP’ye geçen OMM kökenlilerden Ali (Dikmen) ve Ali Münif (Yeğenağa) V, VI, VII ve VIII. Dönemlerde de CHP’den seçilmiştir. Ancak dönem sonuna kadar bağımsız kalmayı tercih eden 8 mebustan 6’sı IV. Dönemden sonra bir daha seçilememiştir. Sonraki dönemlerde biri OMM kökenli Halil (Menteşe) Bey olmak üzere toplam iki bağımsız tekrar seçilebilmiştir. Bunların da seçilmelerinin yine CHP’nin onayı ve desteğiyle mümkün olduğu görülmüştür. Aynı şekilde seçilemeyenlerin durumu da yine CHP’nin isteği doğrultusundadır. Örneğin 1935 seçimlerinde Mustafa Kemal, OMM kökenlilerden Halil (Menteşe) ve Sırrı (Bellioğlu) Beylerin tekrar seçilmelerinin sağlanmasını istemesine rağmen Recep (Peker) ve İsmet (İnönü) buna karşı çıkmıştır. Recep Bey, “Halil Bey için bir diyeceğim yoktur; fakat Sırrı Bey geçen devre zarfında çok

---

²⁷⁰ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1931’den aktaran: Öz, *a.g.e.*, s. 150-151.

şiddetli tenkitlerde bulundu adeta muhalefet yaptı; birçok işlerde bizi güç duruma düşürdü...”²⁷¹ demiş ve İnönü de bu görüşleri onaylamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da desteklemekten vazgeçtiği Sırrı (Bellioğlu) Bey bir daha Meclise girememiştir.

1935 seçimlerinde CHP, bağımsızların seçilebilmesi için 16 seçim çevresinden birer adaylık kontenjanı boş bırakmıştır. Bu yerlerin tamamından bağımsızlar seçilebilmiştir. Bağımsız seçilen ve aralarında Halil (Menteşe) ve Mithat Şükrü (Bleda) gibi 2 OMM kökenlinin de bulunduğu 16 mebusun CHP'nin desteğiyle seçildiği, ikinci seçmenlerin oyunun tamamını veya tamamına yakını almalarından anlaşılmıştır. Örneğin OMM kökenli Halil (Menteşe) İzmir'deki 1157 ikinci seçmenin tamamının, Mithat Şükrü (Bleda) ise Sivas'ta 873'ünden 868'inin oyunu alarak seçilmiştir.²⁷² İkisi de İttihatçı olan bu OMM kökenlilerin ve diğer bağımsızların seçilmelerini CHP'ye borçlu olmalarından dolayı Meclis çalışmalarında muhalif bir çizgi izlemeleri zordur. Zaten sayısal varlıkları buna olanak tanımamıştır. Örneğin 1935 seçimleri sonucunda oluşan V. TBMM'de bağımsızların en dikkate değer muhalefeti altı okun Anayasaya girmesi konusunda olmuştur. Bağımsızlardan İzmir Mebusu OMM kökenli Halil (Menteşe) ile İstanbul Mebusu Refet (Bele), değişiklik teklifinin Mecliste görüşüldüğü sırada ilkelerden özellikle devletçiliğin Anayasaya girmesine karşı çıkarak “ileride liberalizmi kimse savunamayacak mı?” diye sormuştur. Ancak bağımsız mebusların bu karşı çıkışına rağmen teklif aynen yasalaşmıştır.²⁷³

Zaten CHP'nin desteğiyle seçilen V. TBMM'deki bağımsızların çoğu sonraki Meclislere de CHP'den veya yine bağımsız olarak girebilmiştir. V. TBMM'deki bağımsız

²⁷¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar, C. 1*, Yapı ve Kredi Bankası yay., İstanbul, 1973, s. 44'ten aktaran: Öz, *a.g.e.*, s. 151.

²⁷² *Ulus*, 9 Şubat 1935'ten aktaran: Öz, *a.g.e.*, s. 154.

²⁷³ *TBMM ZC, Devre: V, C. 16*, s. 81-84'ten aktaran: Öz, *a.g.e.*, s. 153.

OMM kökenlilerden Mithat Şükrü (Bleda) ile Halil (Menteşe) de bundan sonraki dönemlerde CHP'den seçilmiştir.

Bu şekilde çok anlamlı olmadığı görülen bağımsız mebusluk uygulaması, CHP'nin 1939 seçimlerinde boş bıraktığı adaylık sayısını 4'e düşürmesiyle iyice değer kaybetmiştir. 1939'da seçilen dört bağımsız mebusun tamamı 1935'te de Meclise girmiş olan 4 gayrimüslim mebustur ve aralarında OMM kökenli bulunmamaktadır. 1939 seçimleri, tek parti döneminde bağımsız adaylık için boş yer bırakılmasının uygulandığı son seçim olmuştur. Çünkü bu seçimlerden sonra CHP muhalefet edecek "müstakil"leri de doğrudan kendisi seçmeyi tercih etmiştir. Mart 1939'daki genel seçimlerden üç ay sonra yapılan V. Olağan Kurultayı'nda, CHP kendi milletvekilleri arasından yapay bir "Müstakil Grup" oluşturarak Meclis içinde bunlardan sınırlı bir muhalefet beklemiştir.²⁷⁴ Müstakil Gruba katılanların CHP'liliği devam ettiğinden aralarında OMM kökenli mebus olup olmadığı merak konusu olmaktan çıkmakta, varsa bile CHP'li olarak ele alınmalarından başka seçenek bulunmamaktadır. Ancak sayıları az da olsa, 1946'dan sonra CHP'nin yeni bir bölünme yaşamasıyla kurulan başka partilere yönelen OMM kökenliler de vardır.

II.2.3.5. 1946'dan Sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanından İzler

Büyük bir kısmı eski İttihatçılardan oluşan OMM kökenlilerin içerisinde tek parti dönemindeki muhalefet hareketlerine katılanlar olmakla beraber parlamenterlik yaşamları daha uzun olanlar CHP çatısından ayrılmayanlardır. OMM kökenlilerin CHP'liliği sadece tek parti olgusuyla açıklanamaz. Nitekim muhalif partilere katılanlar OMM kökenliler arasında CHP'ye bağlı kalanların sayıca çok altındadır. Dolayısıyla Demokrat Partinin güçlü bir aktör olarak Türk siyasal yaşamına katılmasına rağmen OMM

---

²⁷⁴ Turan, *a.g.e.*, s. 34-35.

kökenlilerin CHP'ye bağlılığı birkaç istisnaya devam etmiştir. Örneğin 1946 seçimlerinde TBMM'ye girebilen 22 OMM kökenli mebusun 19'u CHP'lidir. Celal (Bayar) Bey, kurucularından olduğu DP'den Meclise seçilmiştir. İlk defa 1946'da TBMM'ye girmesinden Kemalistlerle arasının çok hoş olmadığı izlenimini uyandıran İttihatçı OMM kökenlilerden Fuat Hulusi (Demirelli) DP'den seçilmiştir. Eski İttihatçılardan ve I. TBMM'den itibaren iktidar grubunun ve CHP'nin en sadık isimlerinden Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey 1946'da DP'den seçilen sonuncu istisnadır. Yusuf Kemal Bey, 1948'de DP'den de ayrılarak Millet Partisi'ni kuranların arasına katılmıştır.²⁷⁵

Görülüyor ki OMM kökenlilerin CHP'liliği 1950 seçimlerinde onlara bu defa şans getirmemiştir. DP'nin iktidara gelmesiyle sonuçlanan bu seçimlerde yalnızca 5 OMM kökenli mebus yeniden TBMM'nin kapısından girebilmiştir. Bunlardan ikisi de zaten DP'de olmanın avantajından yararlanan Celal (Bayar) ve Fuat Hulusi (Demirelli)'dir. Bir de 1946 seçimlerinde CHP'den seçilen Hamdullah Suphi (Tanrıöver), bu defa DP listesinden bağımsız seçilmiştir.²⁷⁶ Bu seçimlerde TBMM'ye CHP'den girebilen OMM kökenliler Hüseyin Cahit (Yalçın) ile Şemsettin (Günaltay) Beylerdir.²⁷⁷ 1954 ve 1957 seçimlerinin her ikisinde de Meclise girmeyi başaran tek OMM kökenli doğal olarak Celal (Bayar) Bey'dir. Celal Bey'in dışında yalnızca eski İttihatçı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 1954'te, yine DP listesinden bağımsız seçilebilmiştir.

Türkiye'nin çok partili yaşama geçişinden sonra parlamentoya girememekle birlikte siyasal faaliyetleri devam eden OMM kökenlilere de rastlanmaktadır. Örneğin

²⁷⁵ Fuat Hulusi (Demirelli) Bey'in siyasal durumu için bkz.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü...*, a.g.e. s. 236; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2689; *TPT, IX. TBMM, C. 7*, s. 515. 1946'da ve sonrasında TBMM'ye girmeyi başaranların hangi partiye mensup oldukları "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)" başlıklı listeden belirlenmiştir.

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in siyasal durumu için bkz.: *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 630; Tunaya, a.g.e., s. 712.

²⁷⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 109; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2702.

²⁷⁷ "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2692, 2704.

Meşrutiyet Döneminde İTC, I. TBMM’de İkinci Grup, Cumhuriyet Döneminde Terakkiperver Fırka mensuplarından Hüseyin Avni (Ulaş) Bey 1945’te de Millî Kalkınma Partisinin kurucularına katılmıştır.²⁷⁸ II. TBMM’nin CHP’li mebuslarından OMM kökenli Mehmet Vasfi (Nuhoglu) ise bu defa DP’nin Bolu Şubesi’ni kurmuş ve İl Başkanlığını yapmaya başlamıştır.²⁷⁹ Eski İttihatçılardan Mehmet Vehbi (Bolak) Bey I. TBMM’de Birinci Grup, II.’de CHP üyesiydi. Ancak 1930’da, Balıkesir’de örgütünü kurduğu Serbest Fırka muhalefetini en ciddiye alan isimlerden olduğu, 1946’da burada DP’nin de il teşkilatını kurduğunda ortaya çıkmıştır.²⁸⁰

Meşrutiyet Döneminde *Tanin*’in, aynı zamanda İttihatçıların başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, çok partili dönemde de mebus olmakla birlikte meclis dışında da aktiftir. 1925’te, daha TBMM’ye hiç girememişken yeniden çıkarmaya başladığı *Tanin*’de CHP’yi eleştirdiği için iki yıllığına Çorum’a sürülen Hüseyin Cahit 1950’lerde de DP ile karşı karşıya gelmiştir. 1948’de CHP’nin yayın organı *Ulus* gazetesinin başına getirilmiş, o da DP’yi şiddetle eleştiren yazılar yazmıştır. Ancak DP iktidara geldikten sonra, *Halkçı* gazetesinde DP’yi eleştiren başka bir yazısı yüzünden yirmi altı ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Bir süre cezaevinde yatan Hüseyin Cahit, daha sonra Cumhurbaşkanıca affedilmiştir.²⁸¹

DP iktidarını sona erdiren 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra eski İttihatçılardan Şemsettin (Günaltay) Bey’in CHP ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey’in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi temsilcisi olarak Kurucu Meclise katılmaları OMM kökenlilerin buldukları son siyasal faaliyet olmuştur. Gerçi Şemsettin (Günaltay) Bey Darbe sonrası

²⁷⁸ *İlk Meclis Anketi*, s. 155; Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler..., a.g.e.*, s. 639.

²⁷⁹ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 148-149.

²⁸⁰ Bkz: *TPT, I. T.B.M.M., C. 3*, s. 602-603; *İlk Meclis Anketi*, s. 240.

²⁸¹ *TPT, V. TBMM, C. 2*, s. 165-167; Zürcher, *Modernleşen Türkiye..., a.g.e.*, s. 495; <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=182>.

ilk seçimlerde İstanbul'dan senatör de seçilmiştir ama yaşam süresi katılmasına el vermemiştir.²⁸²

1960'a kadar TBMM'de varlıkları görülmekle, hatta 1960 sonrasında bile izlerine rastlanmakla beraber OMM kökenlilerin varlıklarının güçlü bir şekilde görüldüğü esas dönem 1920–1950 arasındadır. Bu tarihe kadar TBMM'ye girebilmiş veya başka siyasal faaliyetlerde bulunmuş OMM kökenlilerin durumu sadece parlamenterlik bazında değil daha geniş düzlemde bir zihniyetin sürekliliği olarak ele alınmalıdır. Süreklilik denildiğinde; Türkiye'yi yaratan ve modern zamanların parçası yapmak isteyenlerin program ve uygulamalarındaki benzerlikler anlaşılmalıdır. Sözü edilen hedefe ulaşmak isteyen kadroların sadece program ve uygulamalarının değil bunlarda görülen eksikliklerin de sürekliliği söz konusudur. Bu yüzden Kongar, Türkiye tarihinde başka bir döneme girildiği söylenen 1950–1960 arasını bile İttihat ve Terakki'yle ilişkilendirebilmiştir:

“İttihatçı” dönemin kötü gelenekleri 1950 yıllarında bile izlenebilir. Bu yıllarda yönetimi elinde bulunduran Demokrat Parti'nin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, bir eski “İttihatçı” olarak, “Menderes dönemi” ile “İttihat ve Terakki” dönemi arasındaki organik bağlantıyı sağlıyordu. Aslında olaya toplumsal açıdan bakıldığında, “İttihat ve Terakki” ile “Menderes dönemi” arasındaki köprü görevini 1923 – 1946 arası egemen olan tek parti düzeninin yaptığı görülür. Bir başka deyişle [...] Menderes döneminin temel nitelikleri, kendinden önceki tek parti yönetimini andırır. O tek parti yönetimi ise, kaçınılmaz olarak “İttihat ve Terakki”den etkilenmiştir.²⁸³

Kongar, bu değerlendirmelerini yakın dönemlere de yayarak Türkiye'nin siyasal yaşamında görülen askerî müdahaleleri bile, ordunun İttihat ve Terakki Döneminde

²⁸² Şemsettin Günaltay'ın siyasal yaşamı hakkında bkz.: *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 710; Zürcher, *a.g.e.*, s. 509-510; “Temsilciler Meclisi Üyeleri (6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10*, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 2724 – 2727, s. 2725; “Cumhuriyet Senatosu Üyeleri (15 Ekim 1961-12 Eylül 1980)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 10*, İletişim yay., İstanbul, 1983, ss. 2720 – 2726, s. 2722; *TPT, IX. TBMM, C. 7*, s.347, 1 nolu dipnot.

Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in Kurucu Meclis üyeliği için bkz.: *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 630; “Temsilciler Meclisi Üyeleri (6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961)”, s. 2724; *İlk Meclis Anketi*, s. 251; Demir, *a.g.e.*, s. 366.

²⁸³ Kongar, *a.g.e.*, s. 148.

geliştirdiği davranış biçimlerinin uzantıları sayar.²⁸⁴ Zürcher de aynı görüşleri dile getirmiş, yalnızca askerî değil sivil bürokrasinin de Jön Türk mirasının taşıyıcısı olduğunu ileri sürmüştür.²⁸⁵

II.3. Sınıfsal/Meslekî Süreklilikler

Meşrutiyet Dönemi siyasal seçkinlerinden Cumhuriyet Dönemindeki yeni iktidar ilişkilerine uyum gösterenlerin sürekliliği, siyasal tutumları dışında sınıfsal/meslekî durumlarıyla da ilişkilidir. Aşağıda, OMM kökenli mebusların sınıfsal/meslekî dağılımlarına göre tekrar seçilme şansları örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak OMM kökenlilerin sınıfsal/meslekî konumlarının tespitinde çifte mesleklik değerlendirme güçlüğü yaratabilmektedir. Örneğin üst düzey bir bürokrat aynı zamanda ticaretle de uğraşabilmiştir; bir toprak sahibi çeşitli memuriyetlerde de bulunabilmiş, ya da hukuk öğrenimi görmüş olabilmektedir. Bu durumda kişinin özgeçmişinden hareketle hangi yönünün ön planda olduğu belirlenmeye çalışılmıştır:

Sınıfsal/Meslekî Durumu	Mebus Sayısı
Sivil Bürokrat	50
Asker	28
Eğitimci	12
Doktor	2
Mühendis	4
Gazeteci-yazar	3
Hukukçu	23
Ulema, Hukukçu	4
Ulema	26
Toprak Sahibi	14
Tüccar	6
İşçi	1
Toplam	173

Tablo-13: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Sınıfsal/Meslekî Durumları²⁸⁶

²⁸⁴ Kongar, *a.g.e.*, s. 149.

²⁸⁵ Zürcher, *Devrim ve Uluslaşma...*, *a.g.e.*, s. 61.

Tabloda bürokrasi kökenli mebusların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Sivil ve asker bürokratlara eğitimciler, hukukçulardan hâkimlik, savcılık yapanlar, doktorlardan devlet hizmetinde çalışanlar da eklendiğinde bu gruptakilerin OMM kökenliler arasında ezici bir çoğunluğa sahip olduğu ortaya çıkar.

Bürokratların OMM kökenliler arasındaki ağırlığı Türkiye'nin siyasal ve toplumsal gelişimi açısından özgün bir olay değildir. Osmanlıdan bu yana bürokrasinin siyasal yaşamdaki güçlü konumu bilinen ve süregelen bir olgudur. Patrimonyal özellikleri olan bir devlet olarak Osmanlıda bürokrasinin önemi, padişahın iktidarını sürdürmede ve ülke yönetiminde temel dayanağı olmasından kaynaklanıyordu. Bürokrasi ayrıca, sistemin siyasî, ideolojik yeniden üretimini sağlıyordu.²⁸⁷ İdarî, askerî, adlî ve dinî kurumların personelinden oluşan bürokrasi mensuplarının diğer kritik ortak özelliği, artığa el koyma ilişkisi bakımından aynı tarafta olmaları ve vergi muafiyetleriydi. Bu özellikleri dikkate alınarak bir “sınıf”²⁸⁸ olarak da değerlendirilen bürokratlar Klasik Dönemde padişahın hizmetindeki “kul”lar olarak görülüyordu. Ancak Post-klasik Dönemde yönetim merkezinin Saraydan Bâb-ı Âliye kaymaya başlamasıyla bürokratlar, padişahın şahsından özerkleşmeye başlamıştır. Buna 18. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan laik okullarda aldıkları eğitim ve hukukîleşme-kurumsallaşma da eklenince; Tanzimat Döneminden itibaren kendilerini “padişah”ın değil “devlet”in hizmetlisi olarak görmeye başlamıştır. Bu kırılmaya rağmen bürokratların Klasik Dönemde kendilerine vehmettikleri üstünlük ve seçkinci tavırları şekil değiştirerek devam etmiştir. Bürokratların bu tavrı Klasik Dönemde mevcut siyasal ve toplumsal yapının aynen korunmasını ifade eden “daire-i adalet”in merkezindeki padişahın eli kolu olmalarından ileri geliyordu. Tanzimat Döneminde ise

---

²⁸⁶ OMM kökenlilerin sınıfsal/meslekî durumlarıyla ilgili veriler 215 nolu dipnotta yer verilen kaynak ve eserlerden derlenmiştir.

²⁸⁷ Heper, *Türk Kamu Bürokrasisi...*, a.g.e., s. 55-64.

²⁸⁸ Keyder, a.g.e., s. 28; Kongar, a.g.e., s. 26, 143.

“devleti kurtaracak” politikaları üretme ve uygulamalarından ötürü önemlerini korumuşlardı. Bu dönemde, aldıkları laik eğitimin de sonucunda seçkin tavrı güçlenen bürokratlar, ancak kendileri tarafından geliştirilen siyasetin kamu yararına olacağı düşüncesini devam ettirmiştir. Bu anlayışın Klasik Dönemden tek farkı, uygulanmak istenen siyasetin artık dinî olmaması; bürokrasinin laik kanadının ve bunların politikalarına direnmeyen hatta meşrulaştırma işlevi gören ulemeden bir kesiminin öne çıkmasıydı.²⁸⁹

Bürokrasinin hem politika üreticisi hem de uygulayıcısı olması, Osmanlının özgün ekonomik koşullarından kaynaklanmıştır. Özel mülkiyetin gecikmesi ve kapitalizmin gelişmemesi, sistemi değiştirmeye itecek güçlü burjuvazinin doğuşunu engellemiştir. Bunun sonucunda “bütün sınıflar adına”²⁹⁰ hareket eden bürokrasi, varlık sebebi olan devleti yine kendisi köklü değişikliklere uğratmak zorunda kalmıştır.²⁹¹ Böylece, devleti kurtarma ve eski gücüne kavuşturma projelerinden olan Meşrutiyet deneyimleri de, önceki Batılılaşma hareketleri gibi bürokrasideki bir kesimin çabalarıyla gerçekleşebilmiştir.²⁹² Cumhuriyete geçiş de yeni bir toplumsal ve ekonomik zorlamanın değil, yine asker ve sivil Osmanlı bürokratlarından bir grubun girişimleriyle mümkün olmuştur. Burjuvazinin devam eden cılızlığı, Cumhuriyet Döneminde de bürokrasinin üstünlüğünün, “bürokratik yönetim geleneği”nin canlılığına yol açmıştır.²⁹³ Bu dönemde bürokrasi, 18. yüzyıldan beri görülen modernleşme fikirlerinden ve uygulamalarından süzülüp gelen “altı ok”un uygulayıcısı ve savunucusu olarak sistem içinde konumlanmıştır

²⁸⁹ Heper, *Türkiye’de Devlet...*, a.g.e., s. 49-92; Keyder, a.g.e., s. 9-44, 73; Şerif Mardin, “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, (Çev.: Şeniz Gönen), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed.: Ali Yaşar Sarıbay – Ersin Kalaycıoğlu, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1986, ss. 109-135, s. 109-122.

²⁹⁰ Fuat Ercan, Özlem Tezcek, “Double Sided Analysis in The Knowledge Society: Class and Elite Theories”, Annual Meeting of the Canadian Political Science Association, June 1-3, 2006, www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Ercan-Tezcek.pdf, Erişim Tarihi 21 Mayıs 2008, s. 4.

²⁹¹ D. Ali Arslan, “Türkiye’de İktidarın Sosyolojik Anatomisi ve İktidar Seçkinleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1, 2004, ss. 1-25, s. 7.

²⁹² Heper, *Türk Kamu Bürokrasisi...*, a.g.e., s. 65-91; Keyder, a.g.e., s. 45-75.

²⁹³ Türk siyasal yaşamında bürokrasinin her zaman görülen ağırlığı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi yay., Ankara, 1974.

ve seçkin tavrında bir değişikliğe gitmemiştir. Çünkü bürokrasi, halkın eğitim ve kültür seviyesinin hâlâ istenilen seviyeye gelmediğini, onun için iyi olanın yine kendisinin belirlediği politika olduğunu düşünmektedir. Tek parti rejiminin uzun süre korunmasının sebebi, bu seçkin bakıştır.²⁹⁴

Türkiye'nin özgün koşullarının sonucu olarak bürokrasi, ya doğrudan siyasî seçkini oluşturmuş ya da farklı siyasal aktörlerin çıktığı dönemlerde yeni seçkinlerin ana gövdesini oluşturmuştur. Bu nedenle 18. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan ve pozitif bilimlerin okutulduğu “mektep”lerden yetişen asker ve sivil bürokratlar, geçici olarak iktidarlarını kaybettikleri DP Dönemine kadarki meclislerde en çok temsil edilen grup olmuştur. 1908–1920 arası I–IV. OMM’lerde sınıfsal/meslekî kökeni bilinenlerin içerisinde sivil ve askerî bürokrasiden gelen mebusların yüzdeler oranları sırasıyla: 30/5, 34/8, 36/6, 31/15’tir.²⁹⁵ Geçiş koşullarının belirli bir ittifakı gerektirmesi nedeniyle bürokratların I. TBMM’deki temsil oranları eşraf ve ulema lehine düşmüştür. Ama II. TBMM’den sonra yeniden bürokrat ağırlıklı Meclisler oluşturulmaya başlanmıştır. 1920–1950 arası I.–VIII. TBMM’lerde sivil ve askerî bürokrasiden gelen mebusların yüzdeler oranı şu şekildedir: 23/15, 25/20, 25/19, 20/16, 19/18, 18/16, 19/14, 14/11.²⁹⁶

Parlamentonun bu gelişim çizgisine uyumlu olarak OMM kökenlilerden TBMM’de süreklilik gösterenlerin 78 tanesinin yani % 45’inin bürokrasiden gelmesi sürekliliklerini kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Örneğin sivil bürokrasiden gelen Faik

²⁹⁴ Heper, *Türk Kamu Bürokrasisi...*, a.g.e., s. 57, 72, 97-99; *Türkiye’de Devlet...*, a.g.e., s. 95-123.

²⁹⁵ I, II ve III. Dönemlere ait meslek bilgileri Demir, a.g.e., s. 338’den alınmıştır. IV. Dönem’e ilişkin veriler ise Mihçı, a.g.t., s. 157’deki ve Kaya, a.g.t., s. 519-526’daki verilerden tespit edilmiştir. OMM’lerin yapısıyla ilgili değinilecek diğer veriler de aynı eserlerden derlenmiştir.

²⁹⁶ 1920 – 1950 arası I – VIII. TBMM’deki mebusların sınıfsal/meslekî kökenleriyle ilgili veriler Frey, a.g.e., s. 181’den alınmıştır. TBMM’lerin yapısıyla ilgili bundan sonraki veriler de aynı yerden aktarılmıştır. Türkiye’nin tek parti TBMM’lerinde sivil bürokratların ağırlığı ve asker kökenli üyelerin oranı hakkında benzer rakamlar için ayrıca bkz.: D. Ali Arslan, “Tek ve Çok Partili Dönemlerde Türk Siyasal Elitlerinin Toplumsal Profillerinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, 2005, ss. 53-66, s. 60.

(Kaltakkıran) Bey I. OMM'den başlayarak VI. TBMM'ye kadar on dönem üst üste mebus seçilebilmiştir. OMM kökenli mebuslardan Zülfü (Tiğrel) Bey'in de II, III ve IV. OMM'lere, I, II, IV, V ve VI. TBMM'lere seçilebilmesinde sınıfsal konumunun da rolü vardır. Göze batan örneklerden İsmet (Eker), Hasan Fehmi (Ataç) de ikişer dönem OMM deneyimine sahip olup I. TBMM'den itibaren kesintisiz olarak sekizer dönem seçilebilmiştir. OMM'de ikişer dönem bulunmuş olan Ali Münif (Yeğenağa) ve Münip (Boya) 1950'ye kadarki TBMM'lere altışar dönem seçilebilmiştir. İki dönemlik OMM deneyimi olan Hasan Refet (Canitez) ve Hafız Emin (İnankor) II. TBMM'den vefatlarına kadar kesintisiz altışar dönem mebus seçilmiştir. Askerî bürokrasiden gelen Ali Fethi (Okyar) Bey, OMM'ye iki dönem seçilmiş, 1943'te vefatına kadar TBMM'ye de altı dönem seçilmiştir. Asım (Sirel) Bey OMM'de iki, tek parti dönemi TBMM'lerinde dört dönem mebus olmuştur. OMM deneyimi bir dönemle sınırlı olan askerlerden; Ali (Çetinkaya) Bey, I. TBMM'den itibaren kesintisiz olarak yedi, Cevat Abbas (Gürer) beş dönem seçilmiştir. Bürokrasiden gelen OMM kökenliler arasında parlamento yaşamı bu örneklerin aksine kısa olanların genellikle muhalif hareketlere katılanlardan meydana geldiği özgeçmişleri incelendiğinde görülecektir.

Eğitimciler, bazı hukukçular ve doktorlar devlet hizmetinde olmalarından dolayı aynı zamanda bürokrasiden sayılmakla birlikte salt bürokrat vasıfları olmadığından bunları mühendisler ve gazetecilerle birlikte “meslek sahibi” grubunda değerlendirmek gerekir. Yüksek öğrenimlilerden oluşan ve toplumun gelişmişlik ölçütü olarak da değerlendirilebilecek bu meslek grupları da bürokratlar gibi toplumun aydın kesimini oluşturmuştur. İttihatçılar, seçkin tavırlarının doğası gereği meclislerde yüksek öğrenim görmüş, aydın kişilerin bulunmasını çok istemiştir. Ancak bu meslek gruplarına mensup kişileri mebus seçtirmekte geleneksel, yerel güç unsurlarını tamamen saf dışı

bırakamadıklarından çok başarılı olamamıştır.²⁹⁷ Yukarıda değinilen amaca ancak daha radikal bir değışimi hedefleyen Kemalistler büyük ölçüde ulaşabilmiştir. OMM'lerde bu meslek gruplarına mensup olanların toplam yüzdelik oranları sırasıyla 21, 16, 14 ve 18 iken; 1950'ye kadarki TBMM'lerde 25, 33, 37, 38, 40, 45, 48 ve 49'dur. Tıpkı OMM kökenliler arasında olduğu gibi TBMM'lerde de bu meslek grupları içerisinde temsil açısından en şanslı olan gruplar hukukçular ve eğitimciler olmuştur. Mühendisler ve gazeteciler çok düşük oranlarda Meclise girebilmiştir. İttihatçıların ve özellikle Kemalistlerin toplumu dönüştürme faaliyetlerinin aynı zamanda hukukî bir mesele olması hukukçuların temsil şansını her zaman yüksek tutmuştur. Bu yüzden hukukçu Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey OMM'de iki dönem bulunmanın dışında I. TBMM'den başlayarak kesintisiz olarak sekiz dönem daha seçilmiştir. İlk üç OMM'de bulunmuş olan hukukçu Ali Mehmet Münir (Çağıl) Bey II. TBMM'den başlayarak kesintisiz yedi dönem daha mebus seçilmiştir. III ve IV. OMM'lere seçilen hukukçu Asaf (Doras) Bey, II, III, IV ve V. TBMM'lerde de mebustur. Hukuk Profesörü Mustafa Şeref (Özkan) Bey, Meşrutiyet Döneminde sadece III. OMM'ye seçilebilmişken o da Asaf (Doras) Beyle aynı dönemlerde TBMM'de mebus olabilmıştır. Medrese öğreniminin yanında Batı hukuku da okumuş olan ve "Ulema, Hukukçu" kategorisinde ele alınanlardan Avukat Abdullah Azmi (Torun) Efendi, I. OMM'den II. TBMM'ye kadar üst üste altı dönem mebus seçilmiştir. Abdullah Azmi Efendi gibi eğitimiyle geleneksel ve modern olanı aynı anda taşıyan ve avukatlık yapmış olan Hasan Fehmi Efendi üç dönem OMM'de mebus seçilmiş, 1933'te vefatına kadar üç dönem de TBMM'de bulunmuştur.

Toplumu eğitilmesi gereken bir veri olarak değerlendiren Türk siyasi seçkinleri bu anlamda eğitimcilere de meclislerde her zaman yer vermiştir. Dar'ül-Fünûn Edebiyat

---

²⁹⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 78.

mezunu öğretmen Rasim (Başara) Bey, OMM'nin III. Dönemi dışında I. TBMM'den başlayarak aralıksız beş dönem mebus seçilmiştir. Ünlü İttihatçılardan Mithat Şükrü (Bleda)'nın üç dönem OMM'de, dört dönem de TBMM'de mebus olabilmesinde siyasal kimliği kadar olmasa da öğretmen yönünün de rolü olmalıdır. III. Dönem Osmanlı mebusu Öğretmen Rahmi (Katoğlu) Bey yaşamını yitirdiği 1934 yılına kadar II, III ve IV. TBMM'lere girmiştir. II ve III. OMM'lerde bulunmuş öğretmen Esperzade Mustafa Saffet (İspirli), eğer 1929'da vefat etmeseydi II ve III. TBMM'ler dışında da mebus olma ihtimali yüksekti.

Modern seçkinlerin yanında yerel/geleneksel seçkinleri oluşturan eşraf da OMM ve TBMM'de varlığı gözlemlenen bir unsurdur. İttihatçılar, toplumdaki tüm ayrıcalıkları sona erdirmek düşüncesine uygun olarak kırsal alandaki feodal ilişkilerin de karşısında yer almıştır. Ancak, emek darlığı gibi yapısal nedenler, toprak sahiplerinin gösterebileceği şiddetli bir tepki karşısında Meşrutiyet'in tehlikeye düşmesi ihtimali ve toprak sahiplerinin yörelerindeki sözü geçerliliği bu yönde adım atmalarına engel olmuştur.²⁹⁸ Hatta toprak sahipleri ve onlar gibi yerel eşraftan tüccarlar İTC'nin taşra örgütlenmelerinde yer almış, bir ittifak dahi kurulmuştur.²⁹⁹ Ayrıca İttihatçıların yerli burjuvazi yaratma projeleri, bu sınıflarla arasında doğan yakınlığı pekiştirmiştir.³⁰⁰ Böylece eşraftan sayılan toprak sahipleri ve tüccarlar I.'den IV. OMM'ye toplam % 17 ile 22 arasında değişen oranlarda temsil edilmiştir. Millî Mücadele Döneminde bağımsızlık ve ulusçuluk düşüncelerini gerçekleştirmek isteyen modern seçkinler ile gayrimüslim burjuvazinin ülkeden sürülmesiyle elde ettiği üstünlüğü kaybetmek istemeyen eşraf yine ittifak halinde

²⁹⁸ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 62-65, 190; Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 251-252, 256.

²⁹⁹ Emiroğlu, a.g.e., s. 234.

³⁰⁰ Ahmad, a.g.e., s. 69.

olmuştur.³⁰¹ Cumhuriyet Döneminde CHP de, benzer nedenlerle 1940'lara kadar toprak sahiplerinin ayrıcalıklı konumunu sona erdirmek yönünde bir girişimde bulunmamıştır. Devlete yabancılaşan köylüye ulaşmada da, yerel seçkini oluşturan toprak sahipleriyle ve onlarla birlikte tüccarlarla ittifakı devam ettirmiştir. Yerel seçkinlerle gerçekleştirilen bu ittifak, taşrada düzenin sürdürülmesi ve merkezî liderliğin çabalarını Batılılaşma programına yoğunlaştırabilmesi bakımından yararlı görülmüş; buna karşılık eşraf da kendi temel çıkarlarına ve yöresel iktidarlarına dokunmayan böyle bir programa karşı çıkma gereği duymamıştır. Bu yüzden tek parti dönemi TBMM'lerinde de, Meşrutiyet Meclislerinde olduğu gibi toprak sahiplerinin ve tüccarların bulundurulmasına özen gösterilmiştir.³⁰² Toprak sahipleri ve tüccarlar, I.'den VIII. TBMM'ye toplam olarak, en düşük % 13 en yüksek 22 oranında temsilci bulundurmıştır.

İTC ve CHP'nin ekonomi politikalarındaki sürekliliği OMM kökenlilerin şahsında daha somut olarak gözlemlemek mümkündür: Toprak sahibi Pirinççizade Feyzi (Pirinççioğlu) Bey I. OMM'den II. TBMM'ye kadar kesintisiz olarak altı dönem Diyarbakır'ı temsil etmiştir. Genç Türklerle, kendisinin de dahil olduğu toprak sahipleri arasındaki ilişkiyi sağlayanlardan Ali Cenani Bey I. OMM'den III. TBMM'ye kadar yedi dönem; önce Halep III. OMM'den itibaren Antep Mebusudur. Halil (Menteşe) Bey de hukuk öğrenimi görmesine rağmen toprak sahibi eşraf kimliğiyle ilk üç OMM'ye Mentese/Muğla, IV, V, VI ve VII. TBMM'ye İzmir Mebusu olarak girmiştir. Ankaralı toprak sahiplerinden Çayırılızade Mustafa Hilmi (Çayırılıoğlu) Efendi ve Erzincanlı Halet (Sağiroğlu) Bey, hem OMM'de hem de tek parti dönemi TBMM'lerinde ikişer dönem, Maraş yöresinden Şevketzade Abdülkadir (Emirmahmutoğlu) Efendi, OMM'de iki, tek

³⁰¹ Doğu Ergil, "Birinci Dünya Savaşından Sonra Toplumsal Farklılaşma ve Siyasal Temsil Sorunu", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Haz.: Siyasî İlimler Derneği, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, t.y., ss. 449-525, s. 459-465; Keyder, *a.g.e.*, s. 77-95; Ahmad, *a.g.e.*, s. 83.

³⁰² Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Hukuk Fakültesi yay., Ankara, 1975, s. 36-37; Turhan, *a.g.e.*, s. 109.

parti TBMM'lerinde dört dönem mebus olarak bulunmuştur. Tüccarlardan Nazif (Aktin) Bey III. OMM dışında, II.'den başlayarak kesintisiz olarak altı dönem TBMM'de bulunmuştur. OMM deneyimi bir dönemle sınırlı tüccarlardan Ragıp (Soysal) Bey ve Hacı Bekir (Sümer) Efendi TBMM'de üçer dönem, Halil Kazım (Hüsnü) Bey dört dönem mebus olmuştur.

Geleneksel seçkinlerin önemli ayaklarından biri olan ulema, OMM'deki varlığını toprak sahipleri ve tüccarlar gibi TBMM'de sürdürememiştir. Bu noktada İttihatçılarla Kemalistler arasında, zihniyet bakımından olmasa da uygulama becerisi açısından bir fark ortaya çıkmıştır. İttihatçılar da “terakkici” olmalarına rağmen OMM'lerde ulemanın sürekli bir ağırlığı olmuştur. Ulema, İttihatçıların yöre halkına aday benimsetmekte güçlük çektikleri noktalarda listelerine almak zorunda kaldıkları bir grup olmuştur. Bunların, ekonomik çıkarlarından ileri gelen feodal tutumlarının olmaması da bazen eşrafa tercih edilmelerini sağlayabiliyordu. Ayrıca bu grupta, İttihatçıları destekleyenlerin de varlığı söz konusu olunca³⁰³ OMM'lerde her zaman, ama giderek azaltılan oranlarda din adamına yer verilmiştir. I-IV. OMM'lerde ulemadan olan mebusların yüzdelik oranları; 25, 24, 22, 19'dur. Laiklik konusunda İttihatçılardan daha radikal davranan Kemalistler, I. TBMM'de % 17 olan din adamlarının oranını II. TBMM'de % 7'ye düşürmüştür. Sonraki dönemlerde bu oran % 1'lere kadar çekilmiştir. OMM kökenliler arasında ulemadan olanların da TBMM'de tekrar seçilme şansı en düşük grubu oluşturması bu gelişmelerle uyumludur. Buna rağmen, yöresel gücü olan, ya da Frederick W. Frey'in deyimiyle “acı fakat etkileyici laiklik dozunu daha lezzetli hale getiren ve ‘tanrısız bir rejimin’ tahmin edilen suçlamalarını hafifletmeye yarayan bir evcil hocalar grubu” Mecliste kendine yer bulabilmiştir.³⁰⁴ Örneğin: OMM kökenlilerden Hoca

³⁰³ Demir, *a.g.e.*, s. 79.

³⁰⁴ Frey, *a.g.e.*, s. 126.

Raif (Dinç) Efendi, II ve III. OMM dışında TBMM'nin II, V, VI, VII ve VIII. Dönemlerinde de Erzurum Mebusudur. OMM'nin dört döneminin tamamında Muş temsilcisi olan Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi, I ve II. TBMM'de Muş, III.'de Bitlis, V.'de Artvin Mebusu seçilmiştir. Ubeydullah (Hatipoğlu) Efendi, ilk üç OMM'de ve TBMM'nin IV. ve V. Dönemlerinde mebus olarak bulunmuştur. Birkaç benzer örnek dışındaki ulema OMM kökenlilerden 20'sinin TBMM deneyimi ise bir dönemle sınırlı kalmıştır. Zaten bunlardan on tanesi de son OMM'den I. TBMM'ye doğrudan geçenlerden oluşmaktadır.

II.4. Mekteplilik ve Medreselilik

OMM kökenliler arasında bürokrat ve meslek sahiplerinin ağırlığı bunların çoğunun yüksek öğrenim görmüş olduğu bilgisini de içerir. Ancak geleneksel seçkinlerden eşraf ve ulemanın da OMM kökenliler arasındaki varlığı, medreseli ve ilk, orta düzeyde öğrenim seviyesinde olanların da Tablo-14'e yansımaya yol açmıştır.

Daha önce değinilen nedenlerden dolayı OMM'de, yüksek düzeyde öğrenim gören mebusların oranı İttihatçıların istediği miktarlarda olamamıştır. OMM'de mebusluk yapanlardan % 42'sinin öğrenim durumu bilinmektedir. Öğrenim durumu bilinenlerden % 43'ü yüksek, 17'si orta, 6'sı lise düzeyinde, 7'si de özel öğrenim görmüştür. Buna karşılık medrese öğrenimi görenlerin ortalaması % 28'dir. Bu rakamlar, mektepli–medreseli çatışmasının OMM'ye yansıdığını ve İttihatçıların medreselileri her dönem azaltmakla beraber durumu tam anlamıyla mekteplilerin lehine çeviremediğini göstermektedir. Oysa yüksek öğrenimlilerin % 42 olduğu I. TBMM'den sonra CHP'nin tek başına, mutlak çoğunlukla iktidar olduğu II–VIII. TBMM'lerde yüksek öğrenimlilerin genel ortalaması % 73'tür.

Öğrenim Durumu	Mebus Sayısı
Mülkiye	31
Harbiye	20
Bahriye	3
Askerî Tıbbiye	5
Mülkî Tıbbiye	2
Yüksek Öğretmen Okulu	4
Ziraat Yüksekokulu	2
Hukuk	28
İktisat	1
Edebiyat	1
Pedagoji	1
Mühendislik	4
Sultanî	2
İdadî	10
Rüştiye	17
İptidaî	1
Medrese, Hukuk	4
Rüştiye, Medrese	6
Medrese-hukuk	2
İlahiyat	1
Medrese	22
Özel	4
Bilinmeyen	2
Toplam	173

Tablo-14: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Öğrenim Durumları³⁰⁵

Diğer düzeydeki öğrenimlilerin oranı II. TBMM'den itibaren yüksek öğrenimlilerin lehine, istisnalar hariç genel bir düşüş göstermiştir. Ancak ilk, orta, lise veya özel öğrenimlilerin oranları genel olarak düşürülmekle beraber hiç birisi medreseliler kadar şanssız olmamıştır; Medreselilerin I. TBMM'de % 18 olan oranı en şiddetli düşüşü yaşadığı II. TBMM'de % 8 olmuş ve düşüşün devam ettiği sonraki dönemlerde doğal olarak ulemanın düştüğü % 1'lere kadar inmiştir.³⁰⁶ Bu oranlar mektepli–medreseli ikiliğinin Kemalistlerce kesin olarak çözüldüğünü göstermektedir. Fakat siyasî seçkinler

³⁰⁵ OMM kökenlilerin öğrenim durumlarına ilişkin veriler 215 nolu dipnotta anılan kaynak ve eserlerden derlenmiştir.

³⁰⁶ TBMM'lerdeki mebusların öğrenim durumlarıyla ilgili veriler Ahmet Taner Kışlalı, "Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Haz.: Siyasî İlimler Derneği, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara, t.y., ss. 163-186, s. 166'dan aktarılmıştır.

arasındaki bölünmenin çözülmesi siyasî seçkinler – kitle ikiliğini ortadan kaldırmamıştır.³⁰⁷ Ekonomik yönden olduğu gibi eğitim bakımından da geri düzeyde bulunan ezici bir çoğunluk Cumhuriyet'in de karşı karşıya bulunduğu önemli bir sorundu. Bu sorunu çözecek olanların da yüksek öğrenimliler olacağı düşüncesi bütün az gelişmiş ülkelerde gözlemlenen bir durumdur. Dolayısıyla Cumhuriyet Döneminde bir kişinin siyasî seçkinler arasına katılabilmesinin temel ölçütü, eğer yerel bağları kuvvetli değilse resmî veya entelektüel statüye sahip olmasıydı.³⁰⁸

OMM kökenli mebuslar bu anlamda, muhalefet etmedikleri sürece TBMM'de kendilerine yer bulmakta zorlanmamıştır. Çünkü bu mebusların % 60'ını oluşturan 102 tanesi yüksek öğrenim görmüştür. Yüksek öğrenim görenlerin içerisinde iki hatta üç okul bitirenler, yurt dışında öğrenim görenler de vardır. Yüksek öğrenimliler arasında Mülkiyeliler çoğunluğu oluşturmaktadır. OMM'nin dört döneminde Mülkiyeli mebusların toplamı 61'dir ve bunlardan 31'i TBMM'de en az bir dönem bulunmuştur. OMM'deki Mülkiyeli sayısının tekrar tekrar seçilen bir mebusun her seçilişinde ayrı bir kişi olarak hesaplanarak elde edildiği düşünülürse TBMM'de de süreklilik gösteren Mülkiyelilerin oranının % 50'den fazla olma ihtimali vardır. Aynı şey diğer öğrenim grupları için de geçerlidir. Örneğin OMM'nin dört dönemindeki toplam Harbiyeli sayısı 36'dır ve bunların 20 tanesi en az bir dönem olmak üzere TBMM'de de varlık göstermiştir. OMM mebuslarından yalnızca 6'sı askerî tıp okumuştur ve 5'i TBMM'de de varlık göstermiştir. Ziraat veya öğretmenlik yüksekokullarında okuyan toplam 10 OMM mebusundan 6'sı, hukuk okuyan 57'sinden 32'si, mühendislik okuyan 10'undan 4'ü TBMM'de en az bir dönem olmak üzere bulunmuştur. Oysa ortaokul veya lise düzeyinde öğrenim gören 100

³⁰⁷ Turhan, *a.g.e.*, s. 116.

³⁰⁸ Bülent Daver, "Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasi Elit (Seçkinler)", *AÜSBF Dergisi* C. 20, S. 2, Haziran 1965, ss. 517-535, s. 529-530; Yücekök, *Türkiye'de Parlamento...*, *a.g.e.*, s. 179; Frey, *a.g.e.*, s. 115.

OMM mebusundan yalnızca 30'u, medreseli 109'undan 30'u, sadece özel öğrenim gören 31'inden 4'ü TBMM'de en az bir dönem olmak üzere süreklilik gösterebilmiştir.

TBMM'de tekrar seçilme şansı en yüksek olanlar yüksek öğrenim görenlerdir. 1920–1957 arası mebusları inceleyen Frey, yüksek öğrenim gören mebusların % 65'inin birden fazla dönem mebusluk yaptığını saptamıştır.³⁰⁹ Daha önce sınıfsal/meslekî durumlarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere OMM kökenliler arasında da TBMM'de tekrar seçilme açısından en şanslı grup yüksek öğrenimlilerdir. Ancak orta veya lise düzeyindekilerin de bu anlamda onlardan geri kalır yanı yoktur. Rüştiye, sultanî, idadî mezunu veya özel öğrenim görenlerin çoğunun toprak sahibi, tüccar veya bir şekilde bürokraside yer edinmiş kişilerden olması bunların da tekrar seçilme sıklığını açıklar. TBMM'de bulunulan dönem açısından medreseliler son sırada yer almaktadır.

II.5. Yerellikler

OMM kökenli mebuslarla ilgili buraya kadar sunulan bilgileri onların yerel bağlarıyla da desteklemek uygun olacaktır. OMM kökenlilerin çoğunluğu bugünkü Türkiye sınırlarında doğmuştur. Ancak aralarında bu sınırların dışında doğan 22 mebus da vardır. Bunların 13'ü Balkanlarda, 3'ü Kafkasya'da, 2'si Arap eyaletlerinde, 3'ü Ege adalarında, 1'i de Kıbrıs'ta doğmuştur. Ayrıca, Türkiye sınırlarında doğmuş olmakla birlikte ailesi göç yoluyla buraya gelmiş 4 OMM kökenli de vardır. Bunlardan üçünün ailesi Kafkasya'dan, birinin de Balkanlardan Türkiye'ye gelip yerleşmiştir.

Türkiye sınırları dışında doğmuş olan mebuslar OMM kökenlilerin % 13'ünü oluşturmaktadır. Bu oran tüm TBMM üyeleri arasında Türkiye'de veya dışında doğmuş

---

³⁰⁹ Frey, *a.g.e.*, s. 51.

olanların rakamlarıyla benzerdir: 1920–1957 arası Meclisleri inceleyen Frey, TBMM’deki tüm milletvekillerinin % 89’unun bugünkü Türkiye sınırlarında; diğerlerinin Balkanlarda, Kafkasya’da veya Arap eyaletlerinde doğduğunu saptamıştır.³¹⁰

Türkiye’de doğanlar arasında, Tablo–15’te³¹¹ görüleceği üzere Marmara, Akdeniz ve Ege doğumluların toplamda belirli bir ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Marmara–Ege–Akdeniz doğumlular arasında ise Marmaralı ve Egeliler ağırlıktadır. Marmaralılar arasında İstanbul doğumlular 19 kişi ile çoğunluktadır. Tek seçim çevresi bazında değerlendirildiğinde de en çok İstanbul doğumlu mebus vardır. Tek bölge bazında ise Orta Anadolu doğumlu mebuslar ön plandadır.

Doğduğu Bölge		Mebus Sayısı
Türkiye Sınırlarında	Marmara – Ege – Akdeniz	58
	Karadeniz	27
	Orta Anadolu	37
	Doğu – Güneydoğu Anadolu	29
Türkiye Dışında	Balkanlar	13
	Kafkasya	3
	Arap Eyaletleri	2
	Ege – Akdeniz Adaları	4
Toplam		173

Tablo–15: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Doğum Yerleri³¹²

Tek parti dönemi TBMM’lerinde doğduğu yeri temsil etme anlamında yöresellik/lokalite oldukça düşük oranlardadır. I. TBMM’deki % 62’lik yöresellik oranı sonraki dönemlerde giderek düşmüş, 1935’teki Mecliste % 34’e kadar gerilemiştir. Bu durum, mebusların merkezden belirlenmesinin ve bürokrasiden gelenlerin egemenliğinin

³¹⁰ Frey, *a.g.e.*, s. 130-131.

³¹¹ Doğum yerlerini gösteren tabloda Türkiye ile ilgili bölümlerde “Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 10, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 2671-2682, s. 2676’deki kategoriler izlenmiştir.

³¹² OMM kökenlilerin doğum yeri bilgileri 215 nolu dipnotta anılan kaynak ve eserlerden derlenmiştir.

sonucudur. Ancak İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında yöresellik, tekrar artmaya başlamış, % 50'nin üstüne çıkmıştır. Doğduğu yer ile temsil ettiği yerin aynı olması ancak DP'nin Türk siyasal yaşamına katılmasıyla TBMM'nin ilk dönemine yakın oranları bulacak ve iktidara gelişiyle % 66'yla en tepe noktasına çıkacaktır.³¹³ Oysa OMM kökenliler, hem OMM'de hem de yöresellik oranlarının düştüğü tek parti dönemi TBMM'lerinde büyük ölçüde doğdukları yerleri temsil etmiştir. Ancak Marmara–Ege–Akdeniz doğumlu OMM kökenlilerin önemli bir kısmı doğdukları seçim çevrelerinden farklı yerleri temsil etmiştir. Bunlardan 36 tanesi OMM'de, doğdukları yerleri temsil ederken diğerleri Türkiye sınırlarındaki farklı bölgeleri ve dışında kalan çevreleri temsil etmiştir. Doğduğu yeri değil farklı seçim çevrelerini temsil eden OMM kökenlilerin neredeyse tamamı Ege veya Marmaralıdır. Seçim çevrelerinin tek tek değerlendirilmesi halinde doğduğu yerden farklı bir çevreyi temsil edenler arasında İstanbul doğumlu mebusların çoğunlukta olduğu görülür. Bu üç bölgede doğmuş olup da OMM'de, Türkiye sınırları dışında kalan yerleri temsil edenlerin de tamamı İstanbulludur. İstanbul doğumlulardan Cami (Baykut) Bey OMM'de iki dönem Fizan, Ali (Cenani) Bey iki dönem Halep, Fuat Hulusi (Demirelli) Bey bir dönem Trablusşam, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey bir dönem Musul mebusluğu yapmıştır. Bunların tamamı, doğal olarak ilk üç OMM'de temsil edilen çevrelerdi.

Türkiye sınırları dışında doğan 22 mebustan 12'si ilk mebusluk deneyimini son OMM'ye girerek yaşadığı için bunların Anadolu dışında bir yeri temsil olanakları zaten olmamıştır. İlk üç OMM'nin birinde veya birkaçında bulunan diğer 10 mebustan 4'ü OMM'de Türkiye sınırları dışındaki çevreleri, diğerleri, içindeki çevreleri temsil etmiştir.

---

³¹³ Frey, *a.g.e.*, s. 92, 188-189.

Karadenizli, Orta ve Doğu–Güneydoğu Anadolu mebusların neredeyse tamamı OMM’de, doğdukları bölgelerin seçim çevrelerini temsil etmiştir. TBMM’de de Ege ve Marmaralı (en çok da İstanbullu) mebusların önemli bir kısmı doğum yerlerinden farklı bölgelerdeki çevreleri temsil etmiştir ve seçim çevreleri OMM’dekiyle büyük ölçüde aynı kalmıştır. OMM’de büyük oranda doğdukları yerleri temsil eden Karadenizli, Orta ve Doğu–Güneydoğu Anadolu mebusların seçim çevrelerinde TBMM’de de neredeyse hiç değişiklik olmamıştır. Gerçi son OMM’den I. TBMM’ye geçişlerde zaten böyle bir değişiklik söz konusu olamazdı. Ama sonraki dönemlerde de; hem IV. OMM hem önceki Meşrutiyet Meclislerinde bulunmuş olanlar için seçim çevresinin aynılığı sürmüştür.³¹⁴

Temsil Ettiği Bölge	OMM’de	TBMM’de
Marmara–Ege–Akdeniz	45	49
Karadeniz	30	33
Orta Anadolu	55	53
Doğu–Güneydoğu Anadolu	35	38
Balkanlar	3	-
Arap Eyaletleri	5	-
Toplam	173	173

Tablo–16: Meclis-i Mebusan Kökenlilerin Temsil Ettikleri Bölgeler³¹⁵

II.6. İhtiyar “Genç Türkler”

Yaşlılarda tutucu eğilimlerin gelişmesine karşılık, gençler çoğunlukla değişikliklerden yanadır. Konunun bireysel enerji ve uyum yeteneğiyle ilişkisinin yanında yaşlılar açısından yıllar boyu süren bir çabanın ürünlerini yitirme korkusu ile de bağlantısı

³¹⁴ Sayıları çok olmamakla birlikte; OMM’de veya TBMM’de birden fazla seçim çevresini temsil eden mebuslar bulunmaktadır. Bu durumda en çok temsil ettiği seçim çevresi dikkate alınmıştır. Temsil ettiği seçim çevrelerinin sayısı eşitse doğduğu yer esas alınmıştır. Eğer temsil ettiği birden fazla seçim çevresinden herhangi birinde doğmamışsa ve sayıları eşitse ilk seçildiği yer temsil ettiği bölgeden sayılmıştır.

³¹⁵ OMM kökenlilerin seçim çevrelerine dair bilgiler 215 nolu dipnotta anılan kaynak ve eserlerden derlenmiştir.

vardır. Asıl önemli olan, kuşaksal tutum farklılıklarının siyasal davranışlara yansımalarıdır.³¹⁶ Avrupa’da 19. yüzyılda feodaliteye karşı mücadele eden liberal-köktenci hareketler “genç” adıyla anılıyordu. Örneğin 1831’de Mazzini tarafından kurulan ve İtalya’nın cumhuriyet yönetimi altında birleştirilmesini hedefleyen örgütün adı “Genç İtalya” idi. Aynı şekilde Osmanlı’nın meşrutiyete geçişini sağlamak isteyen Avrupa’daki Osmanlı aydınları da “Genç Osmanlılar”, “Genç Türkler” gibi isimlerle anılmıştır.³¹⁷

Osmanlı’nın meşrutiyetle yönetilmesi için çabalayan kuşakların “genç”liği kurdukları meclislere de yansımıştı. Örneğin 1908’de açılan ilk OMM’de mebusların yaş ortalaması 33.33 gibi dinamik bir yapıdaydı. Ancak Genç Türkler Meşrutiyetin ilanı ile iktidar olmuşlar ve onlar da giderek muhafazakârlaşmaya, yaşlanmaya başlamışlardı. II. OMM’de 37.33 olan yaş ortalaması III.’de 45’e çıkmıştı.³¹⁸ Bu durum mebusların yenilenme oranlarıyla ilgiliydi; Meşrutiyet meclislerinde görev yapan 758 mebusun 229’u birden fazla dönem görev yapmıştı.³¹⁹ Meclislerin yenilenme oranlarının azlığıyla ilgili bu artışın aksine, çoğu üyesi ilk kez seçilenlerden oluşan IV. OMM’de kısmî bir düşüşle yaş ortalaması 44.07’ye inmiştir. Meclisin yenilenmesine rağmen beklenenden daha az bir düşüşün gerçekleşmiş olması, Genç Türklerin yine kendilerinden olan ama kamuoyunda sivrilmemiş, yıpranmamış isimleri seçtirmeleriydi. Buna rağmen, Genç Türkler kuşağı Millî Mücadele Döneminde Saraya bağlı asker ve sivil bürokratlara oranla hâlâ genç idi. Örneğin Millî Mücadeleye katılan ve aralarında İttihatçıların da yer aldığı paşaların 1920 itibarıyla yaş ortalaması 40 iken İstanbul Hükümetine bağlı olanlarınki 44’tü. Ankara’daki

³¹⁶ Kışlalı, a.g.m., s. 172.

³¹⁷ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 19.

³¹⁸ İlk üç meclise ait yaş hesaplamaları Demir, *a.g.e.*, s. 391’den aktarılmıştır. IV. Meclis’in yaş ortalaması ise Demir’in aynı eserinde s. 354-384’te verdiği mebus listesinden ve çalışmamızın III. Bölüm’ünden yararlanılarak hesaplanmıştır.

³¹⁹ Hesaplamalar Demir’in I - IV. Dönem Meclis-i Mebusan üyelerinin tam listesinden hareketle yapılmıştır; bkz.: Demir, *a.g.e.*, ss. 353 – 384.

bakanların yaş ortalaması 39 iken İstanbul'dakilerin 56'ydı.³²⁰ Fakat geçiş döneminin atlatılmasından sonra bu defa Cumhuriyet Döneminin siyasî seçkinleri yaşlanmaya başlamıştır. I. TBMM'de 43 olan yaş ortalaması gerçekleştirilen tasfiye nedeniyle II.'de 43.2'yi geçmemiş, fakat III.'de 46.2 olmuş ve diğer dönemlerde devam eden düzenli artışlarla VII.'de 54'ü bulmuştu. Frey, 1923–1946 arası II.–VII. Meclislerin yaklaşık % 60'ının değişmediğini açıklamaktadır.³²¹ VIII.'de DP'nin zorlamasıyla yaşanan kısmî yenilenmeyle 52.8'e düşen yaş ortalaması bu partinin 1950'de başlayan iktidarıyla daha da inmeye devam etmiştir.³²²

Durum böyle olunca Meşrutiyetten Cumhuriyete süreklilik gösteren ve çoğunluğu “Genç Türkler”den olan OMM kökenliler de yaşlanmış, hatta TBMM'de en yaşlı grubu oluşturmuşlardır. 1908'de ilk kez mebus seçildiğinde 30 yaşında olan İttihatçı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, TBMM'nin yaş ortalamasının en yüksek olduğu VII. Dönemde, yani dokuzuncu kez mebus seçildiği 1943'te 65 yaşına girmişti. I. OMM'ye seçildiğinde 38 yaşında olan İttihatçı Ali Mehmet Münir (Çağıl) onuncu kez, CHP'den de yedinci kez, mebus seçildiği 1946'da 76 yaşındaydı. DP'nin çoğunluğu elinde bulundurduğu ve yaş ortalamasının 47.8 olduğu 1950 meclisinde Meşrutiyetten bu yana sekizinci kez mebus olan CHP'li Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey 75 yaşındaydı ve Meclisin en yaşlı üyesiydi.³²³ Tek tek örnekler dışında, genel bir bakış da OMM kökenli İttihatçı mebusların TBMM'de her zaman en yaşlı grubu oluşturduğunu gösterecektir: Örneğin TBMM'nin yaşlanmaya başladığı III. TBMM'deki İttihatçı OMM kökenlilerin yaş ortalaması 50.17 ile bu meclisin genel ortalamasının 4 yaş üstündedir. En yaşlı tek parti

³²⁰ Dankwart A. Rustow, “The Army of the Founding of the Turkish Republic” *WP*, C. XI, s. 257'den aktaran: Steinhaus, *a.g.e.*, s. 82.

³²¹ Frey, *a.g.e.*, s. 214.

³²² Bkz.: *a.g.e.*, s. 214; Yücekök, *Türkiye'de Parlamento...*, *a.g.e.*, s. 184; Kışlalı, *a.g.m.*, s. 173-174. Arslan, *a.g.m.*, s. 59.

³²³ *TPT*, IX. TBMM, C. 7, s. X, 1 nolu dipnot.

Meclisi olan VII. Dönemde 54 olan genel yaş ortalaması bu meclisteki İttihatçı OMM kökenliler için 64.76'dır. DP'nin iktidara geldiği 1950'deki Meclisin 47.8 genel yaş ortalamasına karşılık aynı dönemde seçilen beş İttihatçı OMM kökenlinin ortalaması 69.4'tür.³²⁴

Meşrutiyetin genç ama Cumhuriyetin giderek yaşlanan siyasî seçkinlerinden OMM kökenlilerin siyasî yaşamları, sosyal arka planları vb. özellikleri buraya kadar özetlenmeye çalışıldı. Ancak bu genel bakışa sığdırılmayan ayrıntılar da vardır. Bunlara da, OMM kökenlilerin tek tek tanıtılmaya çalışıldığı üçüncü bölümde yer verilmiştir.

---

³²⁴ OMM kökenli mebusların yaş durumlarıyla ilgili veriler 215 nolu dipnotta anılan kaynak ve eserlerden derlenmiştir.

III. BÖLÜM: MECLİS-İ MEBUSAN KÖKENLİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ÜYELERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ

Bu bölümde bütün OMM kökenli mebuslar hakkında kimlik, öğrenim durumu, mesleği, yasama meclislerinde bulunduğu dönem, seçim bölgesi gibi standart bilgilere yer verilmiştir. Milletvekillerinin ayrıntılı ve eşit özgeçmiş bilgisi yerine sınırlı kaynaklardan ulaşılabilen bilgilerden konuyla ilgili olanlar eklenmiştir. Milletvekillerinin siyasi tutumlarına ilişkin verilerin dışındaki bilgiler çoğunlukla özgeçmişlerinin bulunduğu eserlerden derlenmiştir. Milletvekillerinin Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerine ait siyasi tutumlarının tespitinde yararlanılan eserler ikinci bölümde belirtildiği için yinelenmemiştir.

Üyelerin siyasi tutumlarına ilişkin buraya kadar kullanılanların dışında aşağıdaki kısaltmalardan yararlanılmıştır:

BĞM: OMM’lerde bağımsız veya siyasi tutumu bilinmeyen.

BĞM1: Birinci TBMM’de bağımsız.

1) Abdullah Azmi (Torun) Efendi (1869–1937)

(OMM I, II, III Kütahya, IV Eskişehir; TBMM I, II Eskişehir)

Eskişehir’de doğdu. 1901’de İstanbul Fatih Medresesinden müderrislik icazeti aldı. Ayrıca İstanbul Hukuk Mektebi mezunu. Çeşitli mahkeme üyeliklerinde bulunmuştur.³²⁵ 11 Mayıs 1922–5 Kasım 1922 arası Şer’iye ve Evkaf Vekilliği yapmıştır.³²⁶ İTC-BG-CHP.

³²⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 408; İlk Meclis Anketi, s. 163; Orhan Bayrak, *Büyük Nutuk’ta Kim Kimdir?*, Milenyum yay., İstanbul, 2004, s. 20.

³²⁶ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2703; *Türkiye’nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920 – 15 Nisan 1973)*, Haz.: Cafer Demiral, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 174; Türker Sanal, *Türkiye’nin Hükümetleri (Muvakkat Encümen’den 55. Hükümete)*, Sim Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara, 1997, s. 335.

2) Abdullah Faik (Çopuroğlu) Efendi (1857–1939)

(OMM I, II Adana; TBMM I Adana)

Adana'nın Karaisalı ilçesi Aşağı Yirikler köyünde doğdu. Medrese mezunu; müderris, müftü. Millî Mücadele Döneminde Adana'daki direniş hareketinde yer aldı ve burada kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başkanlığına seçildi.³²⁷ HİF-BĞM1.

3) Abdurrahman Rahmi (Katoğlu) Bey (1878–1934)

(OMM III Sivas; TBMM II, III, IV Sivas)

Sivas'ta doğdu. Yüksek Öğretmen Okulu mezunu; öğretmen. Ayrıca çeşitli okullarda müdür yardımcılığı, müdürlük yaptı.³²⁸ BĞM-CHP (II. TBMM'de CHP'den istifa edip bağımsız kalmıştır; ama sonraki Dönemlerde yine CHP'den seçilmiştir).³²⁹

4) Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey (1881–1955)

(OMM IV İstanbul; TBMM I, II, VIII İstanbul)

Gelibolu'da doğdu. Tıbbiye-i Mülkiye mezunu; doktor. Tıp Fakültesinde ders verdi. Mütareke Döneminin ünlü örgütlerinden Karakol Cemiyetinin kurucu ve idarecilerindendir.³³⁰ I. TBMM Döneminde Yeşil Ordunun Genel Merkez Üyeliğinde bulunmuş³³¹, Halk Zümresi ve (resmî) Türkiye Komünist Fırkasında yer almıştır.³³² Aynı dönemde Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekilliği yapmıştır.³³³ Kurucuları arasında yer aldığı TCF'nin kapatılmasından sonra 30 Ocak 1926'da mebusluktan çekilerek İngiltere'ye gitmiş, İzmir Suikasti girişiminde rolü olduğu gerekçesiyle Ankara İstiklal Mahkemesince

³²⁷ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 43; İlk Meclis Anketi, s. 28.

³²⁸ Özgeçmişi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: TPT, II. TBMM, C. 3, s. 707-708.

³²⁹ Bkz.: II. Bölüm'ün ilgili kısımları.

³³⁰ Tunaya, a.g.e., s. 520.

³³¹ Tunçay, Türkiye'de Sol..., a.g.e., s. 77; Goloğlu, a.g.e., s. 265; Güneş, a.g.e., s. 109; Ergil, a.g.e., s. 360.

³³² Ufuk Özcan, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Milli Mücadelenin Anlamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 1991, s. 77; Goloğlu, a.g.e., s. 275.

³³³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 492; Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 153; Sanal, a.g.e., s. 277.

gıyabî olarak yargılanmıştır. Beraatine karar verilmesine rağmen 1939'a kadar yurda dönmemiştir.³³⁴ İTC-BG-CHP-TCF (İkinci Başkanı)-CHP.

5) Ağaoğlu Ahmet (Ağaoğlu) Bey (1869–1939)

(OMM III Karahisar-ı Sahip/Afyon; TBMM II, III Kars)

Karabağ Şuşa şehrinde doğdu; ailesinin bir Türkmen aşireti olduğu, Erzurum'dan Kafkasya'ya göç ettiği bilinmektedir. Paris Hukuk Fakültesi ve College de France tarih mezunu; profesör, yazar. Türkçülük akımının önde gelen temsilcilerindedir. Mütareke Döneminde Malta'ya sürülen isimlerden biri olup 1921'de Ankara'ya dönmüştür. Cumhuriyet Döneminde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarlığını da yapan Ağaoğlu, SCF'nin kurucu ve idarecilerindedir. Parti kapatıldıktan sonra, çoğu üyesinin aksine CHP'ye dönmeyerek muhalefetini sürdürmüş, Dar'ül-fünûn Hukuk profesörlüğüne atanmıştır. 1933 üniversite reformuyla kadro dışı bırakılmış, vefatına dek yazar olarak çalışmalarını yürütmüştür.³³⁵ Çocuklarından Tezer Taşkıran önce CHP'den daha sonra bağımsız olarak VII. Dönem Kastamonu, VIII. ve IX. Dönem Kars Mebusluğu yapmıştır.³³⁶ Bir diğer çocuğu Samet Ağaoğlu IX, X ve XI. Dönemde DP'den Manisa Mebusu seçilmiştir.³³⁷ İTC-CHP-SCF (İdare Heyeti Üyesi).

6) Ahmet Ferit (Tek) Bey (1877–1971)

(OMM I Kütahya, IV İstanbul; TBMM I İstanbul, II Kütahya)

Bursa'da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu. II. Abdülhamit Döneminde uğradığı soruşturmalar nedeniyle kaçtığı Paris'te Siyasal Bilgiler Okulunu da bitirmiş, askerlik

³³⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 492; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 387; *İlk Meclis Anketi*, s. 205; Zürcher, *İttihatçılık, a.g.e.*, s. 221-222, 231.

³³⁵ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim yay., İstanbul, 1994, s. 7-16; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 474; Şimşir, *a.g.e.*, s. 418.

³³⁶ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 473; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2702.

³³⁷ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 473; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2683.

görevinin dışında gazetecilik ve elçilik yapmıştır.³³⁸ I. OMM'de İTC'den ayrılarak Hizb-i Terakkinin kurucuları arasında yer almış ve Millî Meşrutiyet Fırkasını kurmuştur. 21 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa Kabinesinde Nafia Nazırı olmuştur. 17 Temmuz 1920–16 Mayıs 1921'de Maliye Vekilliği yapmış, İsmet İnönü'nün ilk Cumhuriyet kabinesinde ve 6 Mart 1924'teki ikinci kabinesinde Dahiliye Vekili olarak atanmış³³⁹ 1925'ten 1943'e kadar sırasıyla Londra, Varşova, Tokyo büyükelçilikleri görevinde bulunmuştur.³⁴⁰ İTC-Millî Meşrutiyet Fırkası-BG-CHP.

7) Ahmet Hilmi (Kalaç) Bey (1888–1966)

(OMM IV Kayseri; TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII Kayseri)

Kayseri'nin Kocasinan ilçesinde doğdu. Mülkiye mezunu; kaymakam. Kayseri delegesi olarak Sivas Kongresi'ne katılmış, Kayseri'ye döndükten sonra burada arkadaşlarıyla birlikte Müdafaa-i Hukuk örgütünü kurmuştur.³⁴¹ BĞM-BG-CHP.

8) Ahmet İffet (Mercimekoğlu) Bey (1885–1960)

(OMM IV Ertuğrul/Bilecik; TBMM II Ertuğrul/Bilecik)

Bilecik'te doğdu. Özel öğrenim gördü; toprak sahibi, tüccar. Millî Mücadele Döneminde Bilecik'teki Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinde yer almıştır. Ermeni Tehciri sırasında meydana gelen olaylarda sorumluluğu olduğu iddiasıyla Bursa'da kurulan Tehcir Divan-ı Harbine verilmiş ve yirmi beş gün süren sorgulamasından sonra serbest bırakılmıştır.³⁴² İTC-CHP.

³³⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 494-495; İlk Meclis Anketi, s. 200.*

³³⁹ *Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 173; Sanal, a.g.e., s. 333; Bayrak, a.g.e., s. 96.*

³⁴⁰ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 495; İlk Meclis Anketi, s. 200.*

³⁴¹ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 634; İlk Meclis Anketi, s. 252.*

³⁴² Özgeçmiş hakkında daha fazla bilgi için bkz.: *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 288-289.*

9) Ahmet Muhittin (Birgen) Bey (1885–1951)

(OMM III Çorum; TBMM VI Mardin)

İstanbul’da doğdu. Yüksek Öğretmen Okulu mezunu; öğretmen, gazeteci-yazar.³⁴³ Hüseyin Cahit Yalçın’ın 1908’de kendisini aldığı *Tanin* gazetesinin 1914’ten 1919’a kadar başyazarlığını yapmış, öte yandan *Halka Doğru* dergisinde kooperatifçiliği savunan makaleleri yayınlanmıştır. Mütareke Döneminde İttihatçıların tutuklanmaya başlanması üzerine İstanbul’dan Anadolu’ya geçmiştir. TBMM’de “Halkçılık” tartışmalarının yoğunlaştığı Eylül–Ekim 1920’de *Anadolu’da Yeni Gün* gazetesinde “Meslekî Temsil”i savunan yazılar da yazmıştır. 1920–1921 arası da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesin başyazarlığını yapmış olan Muhittin Birgen, aynı sırada yürüttüğü Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü görevinden 1921’de istifa ederek, tanıdıklarına ait bir firmanın işlerini takip etmek üzere Tiflis’e gitmiş, oradan, 1922’de Azerbaycan’a geçerek buradaki eğitim reformuna müşavir olarak katkıda bulunmuştur. 1924’te yurda döndüğünde öğretmenlik mesleğine ve çıkardığı *Meslek* dergisi, *Halk* gazetesiyile yayıncılık, yazarlık hayatına devam etmiştir. 1926’da İzmir’e giderek İncir Müstahsilleri Kooperatifi Müdürlüğü, Millî Aydın Bankasının Yönetim Kurulu Başkanlığını yapmıştır (1926–1934). Bu görevleri sırasında *Türk Kooperatifçisi* adıyla bir dergi yayınlamıştır. (1930–1933). 1934’te bu görevlerden ayrılarak *Son Posta* gazetesinde başyazarlığa başladı. 1939’da seçildiği Mardin Mebusluğundan, üst üste devamsızlığı ve encümen toplantılarına katılmaması nedeniyle 1941’de düşürüldü.³⁴⁴ İTC-CHP.

³⁴³ *TPT, VI. TBMM, C. 1*, s. 77, 91, 94, 137; *TBMM Albümü*, s. 184; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2687.

³⁴⁴ Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki’de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?, C.1*, Haz.: Zeki Arıkan, Kitap yay., İstanbul, 2006, s. 9-43; Zeki Arıkan, *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen (1885-1951)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2007, s. 1-70.

10) Ahmet Muhtar Bey (1870–1934)

(OMM IV İstanbul; TBMM I, II İstanbul, IV Kastamonu)

Çanakkale’de doğdu. Mülkiye mezunu; elçi.³⁴⁵ BĞM-BG-CHP.

11) Ahmet Muhtar (Çilli) Bey (1871–1958)

(OMM IV Trabzon; TBMM II Trabzon)

Rize’nin Pazar ilçesinin Sivrikale köyünde doğdu. Yüksek Mühendis Okulu mezunu; Nafia Nezareti Müsteşarı. Çeşitli demiryolu yapımı projelerinde mühendis, başmühendis olarak görevlendirilmiştir. 16 Ekim 1923’te Nafia Vekilliğine seçildi. Cumhuriyetin ilanından sonra, 12 Kasım 1923’te aynı vekâletin başına getirildi ve 28 Ocak 1924’e kadar bu görevi yürüttü.³⁴⁶ 1926 İzmir Suikasti girişimi ile ilgili görülerek tutuklandı, Ankara İstiklâl Mahkemesince yapılan yargılamasında beraatine karar verildi.³⁴⁷ BĞM-CHP-TCF (Kurucu ve İdare Heyeti Üyesi).

12) Ahmet Münir (Erhan) Bey (1880 – 1958)

(OMM IV Bursa; TBMM III, VII, VIII Bursa)

Bursa’da doğdu. Mülkiye mezunu; mülkiye müfettişi. Çeşitli yurt dışı temsilciliklerinde başkâtip ve maslahatgüzar olarak da görev yapmıştır.³⁴⁸ BĞM-CHP.

13) Ahmet Remzi (Akgöztürk) Efendi (1871–1938)

(OMM IV – TBMM I Kayseri)

Kayseri’de doğdu. Medrese mezunu; müftü, müderris. Millî Mücadele Döneminde Kayseri’de Müdafaa-i Hukuk örgütünün kurulması çalışmalarına katılmıştır. Şeyhülislam Dürrizade Abdullah’ın fetvasına karşılık olarak Rıfat (Börekçi) Efendi’nin başkanlığındaki heyetin hazırladığı fetvaya imza atan isimlerden biridir. I. TBMM

³⁴⁵ Özgeçmişi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 497-498; İlk Meclis Anketi, s. 202, Bayrak, a.g.e., s. 34.*

³⁴⁶ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 755; Türkiye’nin 42 Hükümeti, s. 158; Sanal, a.g.e., s. 290.*

³⁴⁷ *Zürcher, a.g.e., s. 222.*

³⁴⁸ Özgeçmişi için bkz.: *TPT, III. TBMM, C. 3, s. 152.*

Döneminde Kayseri Müftülüğüne atandığı için mebusluğu sona ermiş, devrimler aleyhinde faaliyette bulunduğundan 1925'te Kayseri Müftülüğü görevinden de alınmıştır.³⁴⁹ BĞM.

14) Ahmet (Alfred) Rüstem Bey (1862–1935)

(OMM IV – TBMM I Ankara)

Midilli'de doğdu. 1854'te Osmanlı hizmetine giren ve Sadettin Nihat Paşa adını alan Polonyalı Blinski'nin oğludur. Avusturya Lemberg Siyasal Bilgiler Okulu mezunu. 1882'de Osmanlı devlet hizmetine girerek çeşitli elçiliklerde kâtip, başkâtip ve müsteşar olarak görev yaptıktan sonra 1911'de Karadağ (Çetine) Elçisi oldu. Balkan Savaşı'na gönüllü er olarak katıldı. 1914'te Washington Elçiliğine atandı. Millî Mücadele Döneminde Sivas Kongresi'nde bulundu ve Heyet-i Temsiliye danışman üyeliğine seçildi. Ankara Mebusluğundan 8 Eylül 1920'de istifa etti.³⁵⁰ BĞM.

15) Ahmet Rıfat (Çalık'a) Bey (1885–1963)

(OMM II, IV Kayseri; TBMM I Kayseri)

Kayseri'de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; savcı, avukat. 1914'ten sonra bir süre Kayseri Belediye Başkanlığı yaptı. 16 Ağustos 1922'de Adliye Vekilliğine seçildi ve Dönem sonuna kadar bu görevi yürüttü. I. TBMM'nin çalışmalarının sona ermesi üzerine Kayseri'ye gelerek yeniden belediye başkanı oldu. 1927'de belediye başkanlığından ayrılarak avukatlık yaptı.³⁵¹ İTC-İG (Kurucu Üye).

16) Ahmet Rüştü (Çolakoğlu) Bey (1869–1937)

(OMM III Kastamonu; TBMM I Kastamonu)

Kastamonu'nun İnebolu ilçesine bağlı Karacaköy'de doğdu. Hendese-i Mülkiye mezunu; mühendis, idareci. III. OMM'nin feshi üzerine 21 Aralık 1918'de İstanbul'dan ayrılarak memleketine dönmüş ve Millî Mücadeleye katılmıştır. I. TBMM'de Kastamonu

³⁴⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 639-640.

³⁵⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 72-73.

³⁵¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 641-642; İlk Meclis Anketi, s. 256.

Mebusu iken önerilen Samsun Reji Başmüdürlüğünü kabul etmesi üzerine mebusluktan istifasını bildirmiş, bu isteği 22 Kasım 1920 tarihli TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiştir.³⁵² İTC.

17) Ahmet Şükrü Bey (1875–1926)

(OMM III Kastamonu; TBMM II İzmit/Kocaeli)

Kastamonu’da doğdu. Yüksek Öğretmen Okulu mezunu; öğretmen, mutasarrıf. 1912’de Maarif Nazırlığına atandı. Mütareke Döneminde Malta’ya sürülen isimlerden biridir.³⁵³ İzmir Suikasti girişimiyle ilgili görülerek Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı. 12 Temmuz 1926’da idam edildi.³⁵⁴ İTC-CHP-TCF (İdare Heyeti Üyesi).

18) Ali (Çetinkaya) Bey (1877–1949)

(OMM IV Karahisar-1 Sahip/Afyon; TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII Karahisar-1 Sahip/Afyon)

Afyon’da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli yarbay. İTC’nin ünlü fedailerindendir. Millî Mücadele Döneminde Ege yöresindeki direnişin örgütlenmesinde rol aldı.³⁵⁵ Mütareke Dönemi örgütlerinden Karakol Cemiyetinin kurucu ve idarecilerindendir.³⁵⁶ IV. OMM’nin feshi üzerine Ankara’ya hareket etmek üzereyken İngilizlerce yakalanarak Malta’ya sürüldü.³⁵⁷ 25 Ekim 1921’de Ankara Hükümetinin girişimiyle serbest bırakılınca 14 Kasım’da Ankara’ya geldi ve TBMM Genel Kuruluna Karahisar-1 Sahip Mebusu olarak takdim edildi. 7 Mart 1925’te Ankara İstiklâl Mahkemesi

³⁵² *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 619.*

³⁵³ *Şimşir, a.g.e., s. 418.*

³⁵⁴ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 528; Zürcher, a.g.e., s. 222, 230, 237.*

³⁵⁵ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 565.*

³⁵⁶ *Tunaya, a.g.e., s. 520.*

³⁵⁷ *Şimşir, a.g.e., s. 420.*

Başkanlığına seçilmiş,³⁵⁸ 16 Şubat 1934–3 Nisan 1939 arası Nafia Vekilliği, 3 Nisan 1939–2 Kasım 1940 arası Muhabere ve Münakale Vekilliği yapmıştır.³⁵⁹ İTC-BG-CHP.

19) Ali Cenani Bey (1872–1934)

(OMM I, II Halep, III, IV Ayıntab/Gaziantep; TBMM I, II, III Ayıntab/Gaziantep)

İstanbul’da doğdu. Rüştüye mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; toprak sahibi. Mektepli İttihatçılarla Anadolu eşrafi arasındaki ilişkiyi kuranlardan biri olarak kabul edilmektedir.³⁶⁰ Abdülhamit aleyhinde faaliyette bulunduğu gerekçesiyle Ağustos 1907’de yakalanarak dört ay tutuklu kaldı.³⁶¹ Mütareke Döneminde de, Ermeni Tehciri sırasında meydana gelen olaylarda sorumluluğu olduğu iddiasıyla 30 Mayıs 1920’de İngilizlerce tutuklanmış, 13 Temmuz 1920’de Malta’ya sürülmüştür. 25 Ekim 1921’de serbest bırakılınca Ankara’ya gelmiş ve 14 Kasım 1921’de TBMM Genel Kuruluna Antep Mebusu olarak takdim edilmiştir. II ve III. TBMM’de Ticaret Vekilliği yapmıştır.³⁶² Ailesi CENANİ soyadını alan³⁶³ Ali Cenani’nin oğlu, IV. TBMM’de Gaziantep Mebusluğu yapmıştır.³⁶⁴ İTC-BG-CHP.

20) Ali (Dikmen) Bey (1875–1959)

(OMM IV İzmit/Kocaeli; TBMM IV, V, VI, VII, VIII İzmit/Kocaeli)

Batum’da doğdu. İdadî mezunu; öğretmen, toprak sahibi.³⁶⁵ BĞM-CHP – IV. TBMM’ye bağımsız seçilmiş, Dönem içinde CHP’ye geçmiştir.

³⁵⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 566; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 33-34; Zürcher, a.g.e., s. 220; Tunçay, Tek-parti..., a.g.e., s. 162.

³⁵⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 566; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 34; TPT, IV. TBMM, C. 2, s. 12; Türkiye’nin 42 Hükümeti, s. 159; Sanal, a.g.e., s. 292. Özgeçmişi hakkında benzer bilgiler için bkz. İlk Meclis Anketi, s. 223.

³⁶⁰ Ahmad, İttihat ve Terakki..., a.g.e., s. 204.

³⁶¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 426.

³⁶² Türkiye’nin 42 Hükümeti, s. 154; Sanal, a.g.e., s. 290.

³⁶³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 427; İlk Meclis Anketi, s. 171.

³⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s. 204. Ahmad, Ali Cenani’nin oğlunun adını vermediği gibi IV. TBMM üyelerinden aynı soyadına sahip bir mebusa rastlanmamıştır.

³⁶⁵ TPT, IV. TBMM, C. 2, s. 365-366.

21) Ali Fethi (Okyar) Bey (1881–1943)

(OMM II Manastır, III İstanbul; TBMM I, II İstanbul, III Gümüşhane, V, VI, VII Bolu)

Halen Yugoslavya sınırları içerisinde olan Pirlepe’de doğdu. Harp Akademisi mezunu; emekli kurmay yarbay, elçi. Kasım 1918’de, İTC’nin devamı sayılan örgütlerden Hürriyetperver Avam Fırkasını kurdu.³⁶⁶ 10 Mart 1919’da tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. Ardından, 2 Haziran 1919’da Malta’ya sürüldü. 30 Mayıs 1921’de Ankara Hükümetinin girişimiyle (diğer 32 kişiyle birlikte) serbest bırakıldı ve 8 Ağustos 1921’de Ankara’ya geldi. 15 Ağustos’ta boş olan İstanbul Mebusluğuna seçilerek TBMM’ye katıldı.³⁶⁷ Meşrutiyet Döneminde bakanlık yapmış olan Okyar, Cumhuriyet Döneminde de bakanlık, Başbakanlık, TBMM Başkanlığı, elçilik gibi görevlerde bulunmuştur.³⁶⁸ İTC-BG-CHP-SCF (Kurucu Genel Başkanı)-CHP.

22) Ali Fuat (Bucak) Bey (1876–1941)

(OMM IV Urfa/Şanlıurfa; TBMM II Urfa/Şanlıurfa)

Siverek’te doğdu. Rüştüye mezunu; toprak sahibi. Siverek Mahkemesi üyeliğinde bulunmuş, 1906’da Urfa Belediye Başkanlığına getirilmiştir.³⁶⁹ BĞM-CHP.

23) Ali Haydar Bey (1876–1933)

(OMM III Konya; TBMM IV Konya)

Konya’da doğdu. Ziraat Yüksek Okulu mezunu; ziraat müdürü. Ailesi AKSOY soyadını almıştır.³⁷⁰ İTC – IV. TBMM’de bağımsız.

³⁶⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 406.

³⁶⁷ *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar’ın Anıları*, Haz.: Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2006, arka kapak yazısı; *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 502-504; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 485.

³⁶⁸ Bulunduğu bakanlık görevleri için bkz.: *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 168; Sanal, *a.g.e.*, s. 319.

³⁶⁹ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 770.

³⁷⁰ *TPT, IV. TBMM, C. 2*, s. 378-379.

24) Ali Mehmet Münir (Çağıl) Bey (1870–1954)

(OMM I, II, III Çorum; TBMM II, III, IV, V, VI, VII, VIII Çorum)

İskilip’te doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; mahkeme başkanı, avukat.³⁷¹ İTC-CHP.

25) Ali Münif (Yeğenağa) Bey (1874–1951)

(OMM I Adana, III Halep; TBMM III Mersin, IV, V, VI, VII, VIII Adana/Seyhan)

Adana’da doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Mülkiyede okurken, Tıbbiyede kurulan İttihad-ı Osmanî Cemiyetinin taraftarlarına katılmış, Abdülhamit Döneminde İttihatçı faaliyetlerinden ötürü iki ay hapis yatmıştır. 1908’de Köprülü Kaymakamı iken Rumeli’de Meşrutiyet’in ilanını isteyen ayaklanmalara katılmış, bu taleple Saraya ilk telgrafi çeken o olmuştur.³⁷² 22 Ocak 1916’dan Ekim 1918’e kadar Talat Paşa Kabinesinde Nafia Nazırı olarak bulundu. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından ve Meclis-i Mebusanın feshinden sonra İngilizlerce tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne kapatıldı, birkaç ay sonra Malta’ya sürüldü.³⁷³ Yirmi üç ay sürgünde kaldıktan sonra Adana’ya dönerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başkanlığını yürüttü. Ekim 1922–Ekim 1925 tarihleri arasında Adana Belediye Başkanlığı yaptı. Oğlu Turgut Yeğenağa CHP’den XI. Dönem Adana Mebusu seçilmiş³⁷⁴ ve 1981 Danışma Meclisi Adana üyeliğinde bulunmuştur. İTC-CHP – IV. TBMM’ye bağımsız seçilmiş, Dönem içinde tekrar CHP’ye geçmiştir.

³⁷¹ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 216-217.*

³⁷² *Ali Münif Bey’in Hatıraları*, Haz.: Taha Toros, İsis yay., İstanbul, 1996, s. 1-41; Nazım H. Polat, “Çukurovalı İki Adaş: Münif Beyler”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/sem3/polat.pdf>, Erişim Tarihi: 06 Şubat 2007.

³⁷³ *TPT, III. TBMM, C. 3, s. 494; Şimşir, a.g.e., s. 418.*

³⁷⁴ *TPT, TBMM – III. Dönem, C. 3, s. 493; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2705; “Danışma Meclisi Üyeleri (15 Ekim 1981-6 Aralık 1983)”, s. 2729.*

26) Ali Rıza (Ataışık) Efendi (1865–1942)

(OMM IV – TBMM I Silifke/İçel)

Antalya'nın İbradı ilçesinde doğdu. Medrese mezunu. Sırasıyla Mut Kadı Naipliği, Mahkeme Başkâtipliği, Hassa Kadılığı ve Mut Belediye Başkanlığı, Adana İl Genel Meclisi Daimi Encümen Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda tarım ve ticaretle uğraşmıştır. 31 Ocak 1920–20 Temmuz 1922 arasında Konya İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmıştır. Parlamento yaşamı I. TBMM ile sona ermekle beraber Mut'ta CHP Mutemedi ve İlçe Başkanı olarak politika yapmaya devam etmiştir.³⁷⁵ BĞM – BG (Gruba kayıtlı olmakla birlikte bağımsız hareket etmiştir) – CHP.

27) Ali Rıza Bey (1871–1926)

(OMM I, II, III, IV Kırşehir; TBMM II Kırşehir)

Nevşehir'in Avanos ilçesinde doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; hâkim, öğretmen. Ailesi BENLİAĞA soyadını almıştır.³⁷⁶ İTC-CHP.

28) Ali Şefik (Bekman) Bey (1886–1968)

(OMM IV Trabzon; TBMM II, III Trabzon)

Trabzon'da doğdu. Mülkiye mezunu. Ayrıca Paris Siyasal Bilimler Okulunda maliye ve iktisat bölümlerini bitirmiştir. İaşe Nezareti ve Maliye Nezareti (sonradan Maliye Vekaleti)nde çeşitli kademelerde görev yapmış, Mülkiyede, Maliye Meslek Okulunda ve Hukuk Fakültesinde ders vermiştir.³⁷⁷ BĞM-CHP.

29) Ali Şükrü Bey (1884–1923)

(OMM IV – TBMM I Trabzon)

Trabzon'un Şarlı bucağında (şimdiki Beşikdüzü ilçesinde) doğdu. Bahriye Mektebi mezunu; müstafî yüzbaşı. Meşrutiyet Döneminde İTC'ye muhalifliğiyle

³⁷⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 483; İlk Meclis Anketi, s. 194.

³⁷⁶ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 517-518.

³⁷⁷ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 751-753.

tanınmıştır. Mart 1923'te Köşk Muhafız Müfrezesi komutanlarından Topal Osman tarafından öldürülmüştür. Ailesi DORUKER soyadını almıştır.³⁷⁸ HİF-İG.

30) Asım (Sirel) Bey (1876–1943)

(OMM III Amasya; TBMM I, III, IV, V Amasya)

Amasya'nın Merzifon ilçesinde doğdu. Askerî Tıbbiye mezunu; askeri tıp doktoru, inşaat müteahhiti, tüccar. III. OMM'nin feshi üzerine Amasya'ya dönerek buradaki Müdafaa-i Hukuk hareketine katıldı.³⁷⁹ Kızlarından Ubeyde Elli XI. Dönemde CHP'den Ankara Mebusu seçilmiştir.³⁸⁰ İTC-BG-CHP.

31) Atullah Bey (1865–1931)

(OMM IV Niğde; TBMM I, II, III Niğde)

Nevşehir'de doğdu. Mülkiye mezunu; mutasarrıf. 21 Nisan 1921'de seçildiği Dahiliye Vekilliği görevini sağlık durumu nedeniyle istifa ettiği 30 Haziran 1921'e kadar sürdürmüştür. Ailesi ATAY soyadını almıştır.³⁸¹ BĞM-BG-CHP.

32) Atıf (Kamçıl) Bey (1882–1947)

(OMM I, II Biga/Kale-yi Sultaniye/Çanakkale, III Ankara; TBMM VI, VII Çanakkale)

Çanakkale'de doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli subay.³⁸² Rumeli'de 3 Temmuz 1908'de isyan eden İttihatçı subaylardan Niyazi Bey'in hareketini bastırmakla görevli Arnavut Şemsi Paşa'yı öldürmüştür.³⁸³ İTC-CHP.

³⁷⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 924; İlk Meclis Anketi, s. 364; Demir, a.g.e., s. 376.

³⁷⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 59-60; İlk Meclis Anketi, s. 36.

³⁸⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 60; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2690; Demir, a.g.e., s. 371.

³⁸¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 810; İlk Meclis Anketi, s. 320.

³⁸² TPT, VI. TBMM, C. 1, s. 81, 90, 95, 112, 136, 139; TBMM Albümü, s. 173; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2694.

³⁸³ Akşin, a.g.e., s. 75.

33) Avnizâde Talat (Özüdoğru) Bey (1880–1939)

(OMM II, III Canik/Samsun; TBMM II Canik/Samsun)

Samsun’da doğdu. Harbiye mezunu; binbaşı.³⁸⁴ İTC-CHP.

34) Bekir Sami Bey (1867–1933)

(OMM IV Amasya; TBMM I Amasya, II Tokat)

Kuzey Kafkasya’daki Osetya’da doğdu. Rus ordusunda general iken Türkiye’ye göç ederek Osmanlı Devletinin hizmetine giren Kunduh Musa Paşa’nın oğludur.³⁸⁵ Paris Siyasal Bilgiler Okulu mezunu; vali, diplomat. Çeşitli ülkelerde konsolosluk görevinin dışında Cebeligarbi ve Halep valiliklerinde bulundu. Millî Ahrar Fırkasının kurucularındandır.³⁸⁶ Erzurum Kongresi’ne katılmadığı halde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Üyeliğine seçildi³⁸⁷, Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısı üzerine Sivas Kongresi’ne katıldı. I. TBMM Döneminde oluşturulan ilk İcra Vekilleri Heyetine 3 Mayıs 1920’de Hariciye Vekili seçildi. Mayıs 1920’de Moskova’ya gönderilen heyette yer almasının yanı sıra Şubat 1920’de Londra Konferansı’na katılan heyetin başkanlığını yaptı. Londra Konferansı’ndan sonra, 8 Mayıs 1921’de Hariciye Vekilliğinden istifa etti.³⁸⁸ II. TBMM Döneminde kurulan TCF’ye katıldı. 17 Haziran 1926’da Mustafa Kemal Paşa’ya suikast girişimi ile ilgili görülerek tutuklandı ve İzmir’de Ankara İstiklâl Mahkemesince yapılan yargılamasından sonra beraatine karar verildi.³⁸⁹ Ailesi KUNDUH soyadını almıştır. Millî Ahrar Fırkası-BG-CHP-TCF.

³⁸⁴ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 185-186.

³⁸⁵ Bayrak, *a.g.e.*, s. 57.

³⁸⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 61.

³⁸⁷ *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Haz.: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1975, s. IX, X; Tunaya, *a.g.e.*, s. 509;

³⁸⁸ *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 166; Sanal, *a.g.e.*, s. 314.

³⁸⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 62; *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 745; Zürcher, *İttihatçılık.., a.g.e.*, s. 222; *Modernleşen Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 488-489; *İlk Meclis Anketi*, s. 35.

35) Bekir Sıtkı (Ocak) Bey (1881–1936)

(OMM IV – TBMM I Siverek)

Diyarbakır'da doğdu. Medrese mezunu, ayrıca özel öğrenim görmüştür; müderris, nakibüleşraf.³⁹⁰ İTC-BG.

36) Cami (Baykut) Bey (1877–1949)

(OMM I, II Fizan, IV Aydın; TBMM I Aydın)

İstanbul'da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; yüzbaşı. Harbiyeden mezun olduğu yıl olan 1897'de Trablusgarp Fırkası emrine verildi. Burada İTC'nin Trablusgarp Şubesini kurdu. İTC'nin sol kanadını oluşturan Hizb-i Terakkinin ve Millî Meşrutiyet Fırkasının kurucularındandır. Millî Mücadele Döneminde İzmir Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalıştı ve Redd-i İlhak Cemiyetinin kurulmasında etkili oldu. Sulh ve Selamet ve Millî Ahrar Fırkalarının da kurucuları arasında yer aldı. Millî Ahrar Fırkasının Genel Sekreteri olarak 26 Mayıs 1919'daki Saltanat Şurasına katıldı. 1920'de açılan son OMM'de Felah-ı Vatan Grubunun başkanlığına getirildi. I. TBMM'de Aydın Mebusu iken 4 Eylül 1920'de mebusluk hakkı korunarak Ankara Hükümetinin Roma Temsilciliğine atandı. 26 Aralık 1921'de bu göreve Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey'in atanması üzerine geri çağırılmasına rağmen Meclisteki görevine dönmemiş, bu nedenle 21 Ekim 1922 tarihli TBMM Genel Kurul toplantısında müstafi sayılmıştır.³⁹¹ İTC-BĞM-Millî Meşrutiyet Fırkası-Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası-Millî Ahrar Fırkası-BG.

³⁹⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 901-902; İlk Meclis Anketi, s. 357.

³⁹¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 127-129; Bayrak, a.g.e., s. 59.

37) Cavit Paşa (1871–1932)

(OMM IV Canik/Samsun; TBMM II Canik/Samsun)

Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli tümgeneral.³⁹² BĞM-CHP.

38) Celalettin Arif Bey (1875–1930)

(OMM IV – TBMM I Erzurum)

İstanbul'da doğdu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkâtipliğini yapan hâkim Mehmet Arif Bey'in oğludur. Paris Hukuk Fakültesi ve Paris Siyasal Bilimler Okulu mezunu; avukat, öğretim üyesi, profesör. İTC karşıtı Millî Ahrar Fırkasının kurucularındandır. 1914'te İstanbul Barosu Başkanlığına seçilmiştir. Mondros Mütarekesinden sonra Sıkıyönetim Mahkemesine verilen kabine üyelerinin savunmalarını üstlendi. 26 Mayıs 1919'da Padişah Vahdettin'in başkanlığında toplanan Saltanat Şurasına baro temsilcisi olarak katıldı. Son OMM'de Felah-ı Vatan Grubunun başkanlığına, 4 Mart 1920'de de OMM Başkanlığına, I. TBMM'de, yeni oluşturulan bir makam olan TBMM İkinci Başkanlığına seçilmiştir. 3 Mayıs 1920'de Adliye Vekilliğine getirilmiş ve 24 Ocak 1921'e kadar bu görevi sürdürmüştür.³⁹³ 26 Aralık 1921'de Roma Temsilciliğine atanmış, 27 Haziran 1923'te bu görevden ayrılmasına rağmen yurda dönmemiştir.³⁹⁴ Millî Ahrar Fırkası-BĞM1 (I. TBMM'nin bağımsızlarındandır; ama İkinci Grubu desteklemiştir)

39) Celal Nuri (İleri) Bey (1882–1938)

(OMM IV Gelibolu; TBMM I, II Gelibolu, III, IV Tekirdağ)

Çanakkale'nin Gelibolu ilçesinde doğdu. II. Meşrutiyet Ayan Meclisi üyesi Mustafa Nuri Bey'in oğludur. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu olup bu alanda doktora da

³⁹² TPT, II. TBMM, C. 3, s. 183-184.

³⁹³ Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 158; Sanal, a.g.e., s. 290.

³⁹⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 388-390; İlk Meclis Anketi, s. 154; Haluk Selvi, Büyük Millet Meclisi'nde Celâleddin Arif Bey (1875 – 1930), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum Üniversitesi, Erzurum, 1994, s. II.

yapmıştır; gazeteci-yazar. Mütareke'den sonra Damat Ferit'in iktidara gelmesiyle bir süre sınır dışı edildi. Yurda döndükten sonra 27 Mart 1920'de, aralarında Süleyman Nazif, Ebuzziya Velid ve Ahmet Emin Bey gibi gazetecilerin de yer aldığı beş kişi ile birlikte Malta'ya sürüldü. Ankara Hükümetinin girişimleri sonucunda serbest bırakılan elli dokuz kişilik grup arasında 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya vardı ve 26 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM Genel Kuruluna Gelibolu Mebusu olarak takdim edildi.³⁹⁵ İTC-BG-CHP.

40) Cemal (Mersinli) Paşa (1875–1941)

(OMM IV Isparta; TBMM I Isparta, VI İçel)

Mersin'de doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli tümgeneral. 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa Kabinesinde Harbiye Nazırlığı yaptı. 15 Mart 1920'de İngilizler tarafından tutuklanarak asker ve sivil tanınmış yüz elli kişi arasında 18 Mart'ta Malta'ya sürüldü. 25 Ekim 1921'de iki gemi ile Malta'dan gönderilen sürgünler arasında 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya geldi. 29 Aralık 1921'de TBMM Genel Kuruluna Isparta Mebusu olarak takdim edildi. 1926'da Atatürk'e yönelik suikast girişimi ile ilgili görülerek İzmir'de Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı, 13 Temmuz 1926'da beraat etti.³⁹⁶ İTC-İG-CHP.

41) Çayırılızâde Mustafa Hilmi Efendi (1867–1929)

(OMM III, IV Ankara; TBMM I, II Ankara)

Ankara Beypazarı'nda doğdu. Özel öğrenim görmüştür. Tüccar, toprak sahibi. Ailesi ÇAYIRLIOĞLU soyadını almıştır.³⁹⁷ BĞM-BG-CHP.

³⁹⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 435-436; İlk Meclis Anketi, s. 176; Şimşir, a.g.e., s. 419.

³⁹⁶ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 472-474; İlk Meclis Anketi, s. 188; Bayrak, a.g.e., s. 65-66; Şimşir, a.g.e., s. 41.

³⁹⁷ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 81.

42) Çelebizâde Mehmed Seyyid Bey (1866–1925)

(OMM I, II, III İzmir; TBMM II İzmir)

İzmir’de doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; avukat, profesör. II. TBMM Döneminde Adliye Vekilliği yapmıştır. Müderrisliğe devam etmek isteği nedeniyle Nisan 1924’te mebusluktan istifa etmiştir.³⁹⁸ İTC-CHP.

43) Emin (Geveci) Bey (1889–1934)

(OMM IV Canik/Samsun; TBMM I, IV Canik/Samsun)

Samsun’un Bafra ilçesinde doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; avukat, savcı. Millî Mücadele Döneminde Samsun’da Müdafaa-i Hukuk örgütünü kurarak başkanlığını üstlendi. I. TBMM Döneminde 22 Eylül 1920’de Sivas, 3 Ağustos 1921’de Samsun İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. 25 Kasım 1922’de, mebus seçilebilmek için Türkiye’nin o günkü sınırları halkından olmak veya bir seçim çevresinde en az beş sene oturmuş olmak koşulunu öngören kanun önerisini Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey ve Mersin Mebusu Selahattin (Köseoğlu) Bey ile birlikte Meclis Başkanlığına verdi. Ancak önerge anayasa komisyonunca dikkate alınmadı.³⁹⁹ BĞM-İG (Kurucu Üye)-CHP.

44) Esperzâde Mustafa Saffet Efendi (1866–1929)

(OMM II, III Mamuret’el-aziz/Elazığ; TBMM II, III Mamuret’el-aziz/Elazığ)

Harput’ta doğdu. Öğretmen, mektupçu.⁴⁰⁰ İTC-CHP.

45) Fazıl Berki (Tümtürk) Bey (1881–1940)

(OMM III Kângırı/Çankırı; TBMM III Malatya)

Kastamonu’nun Daday ilçesine bağlı Karaköy’de doğdu. Askerî Tıbbiye mezunu; askerî doktor. Ayrıca OMM’deki mebusluğu sırasında Hukuk Mektebine devam ederek 1919’da diplomasını aldı. 1918’de OMM’nin feshinden sonra Damat Ferit Paşa

³⁹⁸ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 446.

³⁹⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 241-242; İlk Meclis Anketi, s. 94.

⁴⁰⁰ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 270-271.

Hükümetince yakalanarak dört ay süre ile Bekirağa Bölüğüne kapatıldı. Daha sonra Malta'ya sürüldü.⁴⁰¹ İki buçuk yıla yakın Malta sürgünlüğünden sonra döndüğü memleketi Kastamonu'da dokuz ay Belediye Başkanlığı, on bir ay kadar da Adana Bölgesi CHP Mutemetliği ve Müfettişliğinde bulundu.⁴⁰² İTC-CHP.

46) Fuat Hulusi (Demirelli) Bey (1876–1955)

(OMM I Trablusşam, III Antalya; TBMM VIII, IX İstanbul)

İstanbul'da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; savcı, Yargıtay Daire Başkanı.⁴⁰³

IX. Dönemde DP Grup Başkanvekilliği görevinde bulunmuştur. İTC-DP.

47) Galip Bahtiyar (Göker) Bey (1881–1945)

(OMM IV Edirne; TBMM VI, VII İstanbul)

İstanbul'da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; yönetici; İstanbul İl Genel Meclisi Üyesi, Ticaret ve Sanayi Odası Müdürü.⁴⁰⁴ İTC'nin devamı olan Teceddüt Fırkasının kurucu ve idarecilerindendir.⁴⁰⁵ İTC-CHP.

48) Hacı Ahmet Mahir Efendi (1860–1925)

(OMM I, II, III Kastamonu; TBMM II Kastamonu)

Kastamonu'da doğdu. Medrese mezunu; istinaf mahkemesi üyesi, savcı vekili, mahkeme başkanı.⁴⁰⁶ İTC-CHP.

49) Hacı Atıf Efendi (1858–1926)

(OMM IV – TBMM I Ankara)

Ankara'da doğdu. Medrese mezunu; müftü, müderris, Şer'iyeye Mahkemesinde hâkim. Ankara Müftülüğüne atanması sebebiyle mebusluktan istifası 28 Mart 1923'te

⁴⁰¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 416.

⁴⁰² *TPT, III. TBMM, C. 3*, s. 453-454.

⁴⁰³ *TBMM Albümü*, s. 236; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2689; *TPT, IX. TBMM, C. 7*, s. 515.

⁴⁰⁴ *TPT, VI. TBMM, C. 1*, s. 80, 89, 96, 115, 136, 139; *TBMM Albümü*, s. 178; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2692.

⁴⁰⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s. 412.

⁴⁰⁶ *TBMM – II. Dönem 1923-1927, C. 3*, s. 481-482.

TBMM Genel Kurulunda kabul edilmiştir. Ailesi TAŞPINAR soyadını almıştır.⁴⁰⁷ BĞM-BG.

50) Hacı Bekir Efendi (1867–1927)

(OMM IV Konya; TBMM I, II, III Konya)

Konya'nın Akşehir ilçesinde doğdu. Rüştüye mezunu; tüccar. Ailesi SÜMER soyadını almıştır.⁴⁰⁸ İTC–BĞM1 (I. TBMM'nin bağımsızlarından olduğu halde bazen İkinci Grupla birlikte hareket etmiştir) – CHP.

51) Hacı İlyas Sami (Muş) Efendi (1879–1945)

(OMM I, II, III, IV Muş; TBMM I, II Muş, III Bitlis, V Artvin/Çoruh)

Muş'ta doğdu. Medrese mezunu; müderris. Damat Ferit Paşa'nın 4 Mart 1919'da iktidara gelmesinden sonra İngiliz Yüksek Komiserliğinin talimatı üzerine Ermeni Tehciri sırasındaki olaylarda sorumluluğu olduğu iddiasıyla tutuklandı ve Bekirağa Bölüğüne konuldu. Bir süre burada tutulduktan sonra ruh sağlığının bozulması nedeniyle serbest bırakıldı. İngilizlerin baskısı üzerine 7 Aralık 1919'da yine tutuklandı. Bu seferki tutukluluk hali dokuz ay sürdü; ardından 29 Ağustos 1920'de Malta'ya sürüldü.⁴⁰⁹ Bu arada 1919 seçimlerinde Muş Mebusu seçilen Sami Efendi, 25 Ekim 1921'de, Ankara Hükümetinin girişimi ile serbest bırakılan elli dokuz kişi arasında 1 Kasım 1921'de İnebolu'ya geldi. 30 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM Genel Kuruluna Muş Mebusu olarak takdim edildi.⁴¹⁰ İTC-BG-CHP.

⁴⁰⁷ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 78.

⁴⁰⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 667; İlk Meclis Anketi, s. 266.

⁴⁰⁹ Şimşir, a.g.e., s. 420; Bayrak, a.g.e., s. 143.

⁴¹⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 797-798; İlk Meclis Anketi, s. 314.

52) Hacı Kâmil Efendi (1868–1933)

(OMM II, III Tokat; TBMM II Tokat)

Tokat'ın Zile ilçesinde doğdu. Medrese mezunu; müftü. III. OMM'nin feshi üzerine Tokat'a dönerek buradaki Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesinde görev almıştır.⁴¹¹ BĞM-CHP.

53) Hacı Mehmet Emin (Yurdakul) Bey (1869–1944)

(OMM III Musul; TBMM II, III Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar, IV, V, VI Urfa/Şanlıurfa, VII İstanbul)

İstanbul'da doğdu. İdadî mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; vali, şair-yazar. Millî Türk Fırkasının ve Türk Ocağı derneğinin kurucularındandır. *Türk Yurdu* dergisinin sorumluluğunu da üstlenmiştir.⁴¹² İTC-CHP-SCF-CHP.

54) Hacı Mehmet Tefrik (Durlanık) Efendi (1871–1944)

(OMM I, II, IV Kângırı/Çankırı; TBMM I Kângırı/Çankırı)

Çankırı'da doğdu. 1896'da Fatih Medresesinden icazet aldı; müftü, müderris, çiftçi. II. Abdülhamit Döneminde yasak bir toplantı düzenlediği gerekçesiyle 15 Şubat 1907'de Fizan'a sürüldü. Fizan'dan Fransa'ya kaçtı. Paris'te bulunduğu sırada Meşrutiyetin ilan edildiğini öğrenmesi üzerine yurda döndü. I. TBMM Döneminde Konya İstiklâl Mahkemesi üyesi seçildi ve 18 Şubat 1921'e kadar bu görevi yürüttü.⁴¹³ BĞM-BG (Gruba kayıtlı olmakla beraber bağımsız hareket etmiştir).

55) Hacı Mustafa Efendi (1866–1931)

(OMM I, II, IV Ankara; TBMM I Ankara)

Ankara'nın Bala ilçesine bağlı bir köyde doğdu. Konya Medresesi mezunu, müderris. Cumhuriyet Döneminde medreselerin kaldırılması üzerine 14 Eylül 1925'te

⁴¹¹ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 747.⁴¹² TPT, II. TBMM, C. 3, s. 732-734.⁴¹³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 551-552; İlk Meclis Anketi, s. 107.

Ankara Vaizliğine getirilmiştir. 16 Aralık 1926'da getirildiği Diyanet İşleri Müşavere Heyeti Azalığı görevini vefatına dek sürdürmüştür. Ailesi BEYNAMLI soyadını almıştır.⁴¹⁴ İTC-BG (sonradan Gruptan istifa ederek bağımsız kalmıştır).

56) Hacı Süleyman Efendi (1855–1923)

(OMM I Aydın; TBMM I İzmir)

Aydın'ın Nazilli ilçesinde doğdu. Medrese mezunu; müderris. Dini giysilerin bir düzene sokulması, tekkelerin kapatılması, okullarda teknik öğretime yer verilmesi gibi laik önerileri vardır. Bu önerilerini I. OMM'de, Padişahın veraset yerine hanedan arasından seçimle saptanması hakkında verdiği önergeyle radikal boyutlara taşımıştır. Millî Mücadele Döneminde Demirci Mehmet Efe'nin dağdan inmesinde ve Millî Mücadeleye katılmasında önemli bir payı olmasının yanında 6 Ağustos 1919'da Nazilli Kongresi'nin toplanmasını ve Müdafaa-i Hukuk örgütünün kurulmasını sağlamış, Sivas Kongresi'ne katılmıştır. I. TBMM'de İzmir Mebusu olarak bulunurken erkek çocuklarının yanında kız çocuklarının da eğitilmesinin zorunluluğunu savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarlarına rağmen 1923 seçimlerinde adaylığını koymamıştır. Ailesi BİLGİN soyadını almıştır.⁴¹⁵ BĞM-BĞM1.

57) Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey (1881–1965)

(OMM IV Karesi/Balıkesir; TBMM I Karesi/Balıkesir, II, III Giresun, IV, V, VI, VII, VIII Karesi/Balıkesir)

Uşak'ta doğdu. Mülkiye mezunu; polis müdürü, vali. Ege'de Yunan işgaline karşı örgütlenme faaliyetlerine girişmiş, I. TBMM Döneminde Konya ve El-Cezire İstiklâl Mahkemelerinin başkanlıklarına seçilmiştir. 7 Mart 1925'te Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığına seçilmişse de 10 Mart'ta istifa etmiştir. 16 Kasım 1925'te yeniden bu

⁴¹⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 79-80; Bayrak, a.g.e., s. 129.

⁴¹⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 528-529; İlk Meclis Anketi, s. 212.

mahkemenin başkanlığına getirildi ancak 20 Kasım 1926'da istifa ederek görevden ayrıldı.⁴¹⁶ İTC-BG-CHP.

58) Hafız Emin (İnankor) Efendi (1876–1944)

(OMM II, III İçel/Silifke; TBMM II, III, IV, V, VI, VII İçel)

Silifke'de doğdu. Medrese mezunu. 1903–1909 tarihinde Silifke Belediye Başkanlığı, 1909–1910 arası Adana İl Genel Meclisi Üyeliği, 1910–1911 arası İçel Maarif Müfettişliği yapmıştır. 1920–1923 yılları arasında Silifke Müdafaa-i Hukuk ve Kızılay Cemiyetlerinin başkanlığında bulunmuştur.⁴¹⁷ İTC-CHP.

59) Hafız Mehmet Bey (1874–1926)

(OMM II, III Trabzon; TBMM I Trabzon)

Trabzon'un Sürmene ilçesinde doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; hâkim, avukat. 1–8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayına Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Necati ile birlikte Anadolu delegesi olarak katıldı. 3 Şubat 1921'de seçildiği Adliye Vekilliği görevinden 16 Şubat'ta çekildi, 7 Mart 1921'de seçildiği Dahiliye Vekilliği görevi ise bir hafta sürdü.⁴¹⁸ 1926'da Atatürk'e suikast girişimi ile ilgili görülerek tutuklandı ve Ankara İstiklâl Mahkemesince İzmir'de yapılan yargılamasında suçu sabit görülerek 12 Temmuz 1926'da idam edildi.⁴¹⁹ Ailesi ENGİN soyadını almıştır.⁴²⁰ İTC-BG (sonra Birinci Gruptan istifa edip bağımsız kalmakla beraber İkinci Grupla hareket ettiği de olmuştur).

⁴¹⁶ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 595-596; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 349; İlk Meclis Anketi, s. 234; Bayrak, a.g.e., s. 107.

⁴¹⁷ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 379.

⁴¹⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 939-940.

⁴¹⁹ Zürcher, İttihatçılık..., a.g.e., s. 222, 230; Demir, a.g.e., s. 375; Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., a.g.e., s. 163.

⁴²⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 940; özgeçmişi hakkında benzer bilgiler için bkz.: İlk Meclis Anketi, s. 366.

60) Hakkı (Ungan) Bey (1880–1943)

(OMM IV Van; TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII Van)

Van’da doğdu. İdadi mezunu; memur, idareci.⁴²¹ BĞM-BG-CHP.

61) Halet (Sağiroğlu) Bey (1890–1951)

(OMM II, III Erzincan; TBMM II Erzurum, VII Malatya)

Erzincan’ın Kemah ilçesinde doğdu. Rüştüye mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; toprak sahibi, mutasarrıf.⁴²² İTC-CHP-TCF-CHP.

62) Halil Hulki (Aydın) Efendi (1869–1940)

(OMM IV Siirt; TBMM I, II, III, IV, V, VI Siirt)

Siirt’te doğdu. Medrese mezunu; müftü, müderris, Bidayet Mahkemesi Üyesi. Sivas Kongresi’nden sonra Millî Mücadeleye katılmış, Siirt’te Müdafaa-i Hukuk şubesini kurmuştur.⁴²³ İTC-BG-CHP.

63) Halil Kâzım (Hüsnü) Bey (1883–1934)

(OMM IV Konya; TBMM I, II, III, IV Konya)

Konya’nın Karataş ilçesinde doğdu. İdadi mezunu; memur, tüccar.⁴²⁴ İTC-BG-CHP.

64) Halil (Menteşe) Bey (1874–1948)

(OMM I, II, III Menteşe/Muğla; TBMM IV, V, VI, VII, İzmir)

Muğla’nın Milas ilçesinde doğdu. Paris Hukuk Fakültesi mezunu; toprak sahibi. Paris’te öğrenimini sürdürürken Ahmet Rıza Bey’in Abdülhamit karşıtı hareketine katıldı. İkinci Meşrutiyet Döneminde, İbrahim Hakkı Paşa Kabinesinde görevini sürdüren Talat Bey’in çekilmesi üzerine 19 Şubat 1911’de Dahiliye Nazırı oldu. Trablusgarp Savaşı

⁴²¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 955-956; ; İlk Meclis Anketi, s. 375.

⁴²² TPT, II. TBMM, C. 3, s. 311-312; Bayrak, a.g.e., s. 111.

⁴²³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 849; İlk Meclis Anketi, s. 339; Bayrak, a.g.e., s. 111.

⁴²⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 670-671; İlk Meclis Anketi, s. 267.

nedeniyle Kabinenin istifası üzerine nazırlık görevi sona erdi. Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesinden sonra kurulan Sait Halim Paşa Kabinesinde Devlet Şûrası Başkanlığına, 24 Ekim 1915'te Hariciye Nazırlığına, 4 Şubat 1917'de kurulan Talat Paşa Kabinesinde ise Adliye Nazırlığına getirildi. II. ve III. Dönem OMM'de Meclis Başkanı seçilmiştir. 10 Mart 1919'da, İTC'nin önde gelen ve kabinede yer almış yirmi kadar ismiyle birlikte tutuklanarak Damat Ferit Paşa Hükümetince Bekirağa Bölüğüne hapsedildi. 28 Nisan 1919'da Örfi Divan-ı Harpte başlanan yargılamalarında diğer nazırlarla birlikte Ermeni soykırımı iddialarıyla suçlandı. Ancak yargılamalar bitmeden Halil Menteşe, 28 Mayıs 1919'da, tutuklulardan altmış yedi kişi ile birlikte Bekirağa Bölüğünden alınarak Malta'ya sürülmüştür. Ankara Hükümetinin girişimi ile 30 Nisan 1921'de, diğer otuz iki Malta sürgünü ile beraber serbest bırakılmıştır. II. TBMM Dönemindeki ara seçimde TCF'nin İzmir adayı olarak yeniden politikaya girmişse de bu partinin kapatılması nedeniyle seçilememiştir.⁴²⁵ İTC-TCF-CHP (IV ve V. Dönemde CHP tarafından desteklenerek bağımsız seçilmiştir).

65) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (1886–1966)

(OMM IV Antalya; TBMM I Antalya, II, III İstanbul, VII İçel, VIII İstanbul, IX Manisa, X İstanbul)

İstanbul'da doğdu. Galatasaray Sultanisi mezunu; Şair, yazar, profesör, elçi. Uzun yıllar Türk Ocağının başkanlığında bulunmuş, I. TBMM'de, 14 Aralık 1920'de Maarif Vekili seçilmiştir. II. TBMM'de, İsmet Paşa Kabinesinde, 4 Mart 1925–19 Aralık

⁴²⁵ *TPT, IV. TBMM, C. 2*, s. 303-306; Şimşir, *a.g.e.*, s. 418. Halil Menteşe'nin özgeçmişinin daha ayrıntılı bir anlatımı için bkz.: *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986 adlı eserin İsmail Arar tarafından yazılmış "Halil Menteşe'nin Hayatı ve Anıları Üzerine Tamamlayıcı Bilgiler" başlıklı bölüm; s. 3-94.

1925 tarihlerinde aynı bakanlıkta bulunmuş,⁴²⁶ 1931–1944 yılları arasında Bükreş elçiliği yapmıştır.⁴²⁷ İTC-BG-CHP (IX. ve X. Dönemde DP listesinde bağımsız seçildi).

66) Hasan Fehmi Bey (1873–1922)

(OMM IV – TBMM I Bursa)

Denizli'nin Babadağ bucağında doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu; savcı, mahkeme başkanı. 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nuyla TBMM üyeliği ve memuriyetin aynı anda bir kişi üzerinde bulunması yasaklanınca 3 Ekim 1920'de Temyiz Mahkemesi Birinci Başkanlığını tercih ederek mebusluktan istifa etmiştir.⁴²⁸ BĞM.

67) Hasan Fehmi Efendi (1875–1933)

(OMM I, II, III Sinop; TBMM II, III, IV Kastamonu)

Acara'da doğdu. 93 Harbi'nden sonra ailesi ile beraber Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiştir. Medrese öğrenimi görmüştür. Ayrıca Hukuk Mektebi mezunu; avukat, profesör. İstanbul'un işgali üzerine tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür.⁴²⁹ Ailesi TÜMERKAN soyadını alan Hasan Fehmi Efendi'nin oğlu Dr. Muhittin Tümerkan, IX. ve X. TBMM'ye CHP'den Sinop Mebusu seçilmiştir.⁴³⁰ İTC-CHP.

⁴²⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 494; *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 173; Sanal, a.g.e., s. 332.

⁴²⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 112; *İlk Meclis Anketi*, s. 44-45.

⁴²⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 222.

⁴²⁹ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 496; Şimşir, a.g.e., s. 415.

⁴³⁰ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 496; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2703.

68) Hasan Fehmi (Ataç) Bey (1879–1961)

(OMM II, III Gümüşhane; TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII Gümüşhane)

Gümüşhane’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini özel olarak tamamladıktan sonra İktisat ve Maliye öğrenimi gördü; iktisatçı, çiftçi.⁴³¹ I. TBMM’de Maliye Vekilliği, II.’de Maliye ve Ziraat Vekillikleri görevlerinde bulunmuştur.⁴³² İTC-BG-CHP.

69) Hasan Hayri Bey (1881–1925)

(OMM IV – TBMM I Dersim/Tunceli)

Tunceli’nin Hozat ilçesine bağlı Akpınar köyünde doğdu. Harbiye Mektebi Aşiret Sınıfı mezunu; süvari binbaşı, aşiret reisi. Şeyh Sait Ayaklanmasına katıldığı gerekçesiyle Şark İstiklâl Mahkemesince yargılanmış, 23 Kasım 1925’te idam edilmiştir.⁴³³ BĞM-BĞM1 (I. TBMM’nin İkinci Gruba yakın davranan bağımsızlarındandır).

70) Hasan Refet (Canitez) Bey (1880–1946)

(OMM II, III Bursa; TBMM II, III, IV, V, VI, VII Bursa)

Bursa’da doğdu. Mülkiye mezunu; vali. II. TBMM Döneminde Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği yapmıştır.⁴³⁴ İTC-CHP.

71) Hasan Tahsin (Uzer) Bey (1878–1939)

(OMM IV İzmir; TBMM I İzmir, II Ardahan, III Erzurum, IV Konya, V Erzurum)

Selanik’te doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Mülkiye’de öğrenciyken II. Abdülhamit aleyhinde çalışan Jön Türklerden olduğu gerekçesiyle bir süre tutuklu kaldı. Son OMM’de İzmir Mebusu iken Meclisin 16 Mart 1920’de İngilizlerce basılmasında,

⁴³¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 451-452; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 361-362.

⁴³² Türkiye’nin 42 Hükümeti, s. 155; Sanal, a.g.e., s. 283; Demir, a.g.e., s. 375.

⁴³³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 287; İlk Meclis Anketi, s. 118; Demir, a.g.e., s. 374.

⁴³⁴ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 174; Türkiye’nin 42 Hükümeti, s. 158; Sanal, a.g.e., s. 289.

Rauf (Orbay) Bey'in de dahil olduğu 11 mebus ile birlikte tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 6 Nisan 1921'de 15 arkadaşıyla birlikte adadan kaçarak Ankara'ya geldi ve 11 Mart 1922'de İzmir Mebusu olarak TBMM Genel Kuruluna takdim edildi.⁴³⁵ Oğlu Celalettin Uzer XII. TBMM'ye Adalet Partisinden Eskişehir Mebusu seçilmiş⁴³⁶ ve X. İnönü Hükümetinde 25 Aralık 1963 – 12 Aralık 1964 tarihleri arasında İmar ve İskân Bakanlığı yapmıştır.⁴³⁷ İTC-BG-CHP-SCF (İdare Heyeti Üyesi)-CHP.

72) Haydar Bey (1872-?)

(OMM I, II, III Saruhan/Manisa; TBMM I Kütahya)

Halen Yunanistan sınırlarındaki Serez'de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; hakim, ceza mahkemesi başkanı, avukat. 22 Kasım 1920'de Eskişehir İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilmiş, mahkemenin sona erdiği 17 Şubat 1921'e kadar bu görevi sürdürmüştür.⁴³⁸ İTC-BG (sonra Gruptan istifa ederek bağımsız kalmıştır).

73) Haydar Hilmi (Vaner) Bey (1875–1954)

(OMM IV – TBMM I Van)

Karadağ'ın başkenti Podgorica'da doğmuştur. Mülkiye mezunu; vali.⁴³⁹ BĞM-BG.

74) Hoca Kamil (Miras) Efendi (1874–1957)

(OMM I, II, III Karahisar-ı Sahip/Afyon; TBMM II Afyon)

Afyon'da doğdu. Dar'ül-fünûn İlahiyat mezunu; profesör.⁴⁴⁰ İTC-CHP-TCF.

⁴³⁵ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 517-518; *İlk Meclis Anketi*, s. 216; Şimşir, *a.g.e.*, s. 419.

⁴³⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 518; "Millet Meclisi Üyeleri (15 Ekim 1961–12 Eylül 1980)", s. 2715.

⁴³⁷ *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 175; Sanal, *a.g.e.*, s. 338.

⁴³⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 701; *İlk Meclis Anketi*, s. 281.

⁴³⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 959-961; *İlk Meclis Anketi*, s. 377; Bayrak, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁴⁰ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 39-40.

75) Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (1887–1948)

(OMM IV Erzurum – TBMM I Erzurum)

Erzurum'un (şimdi Bingöl Karlıova ilçesine bağlı) Künbet köyünde doğdu. Dar'ül-fünûn Hukuk mezunu; avukat. Millî Mücadelenin başından itibaren direnişçiler arasında yer almış, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde çalışmış, Erzurum Kongresi'ne Doğu Bayazıt delegesi olarak katılmıştır. 93'ü gizli oturumlarda olmak üzere toplam 409 konuşma ile I. TBMM'nin en çok söz alan üyesidir.⁴⁴¹ 17 Kasım 1924'te kurulan TCF'nin İstanbul Yönetim Kuruluna seçildi.⁴⁴² Haziran 1926'da Atatürk'e yönelik suikast girişimi ile ilgili görülerek tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesince yapılan yargılaması sonucunda 26 Ağustos 1926'da, suikast girişimi ile ilgisi olmadığına karar verildi.⁴⁴³ 1945'te, Nuri Demirağ ile birlikte Millî Kalkınma Partisini kurmuştur.⁴⁴⁴ İTC-İG (Kurucu Üye)-TCF-MKP.

76) Hüseyin Baki (Çelikbaş) Bey (1885–1949)

(OMM IV Burdur; TBMM II Burdur)

Burdur'da doğdu. Medrese mezunu olup Hukuk Mektebinin dört yıllık programını da dışardan izlemiştir; çiftçi, tüccar, Burdur Maarif Komisyonu üyesi.⁴⁴⁵ BĞM-CHP.

77) Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey (1875–1957)

(OMM I, II, III İstanbul; TBMM V, VI Çankırı, VII, VIII İstanbul, IX Kars)

İstanbul'da doğdu. Mülkiye mezunu; Mercan İdadîsi Müdürü, İTC'yle sıkı bağları olan *Tanin* gazetesinin başyazarı. Mart 1919'da tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne konuldu. Burada bir süre tutulduktan sonra Malta'ya sürüldü. 1922'de Malta'dan

⁴⁴¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 392.

⁴⁴² Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, a.g.e., s. 94; Tunçay, a.g.e., s. 108.

⁴⁴³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 392; Zürcher, *İttihatçılık...*, a.g.e., s. 231.

⁴⁴⁴ *İlk Meclis Anketi*, s. 155; Tunaya, a.g.e., s. 639; Bayrak, a.g.e., s. 134.

⁴⁴⁵ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 165-166.

Avrupa'ya geçti. İstanbul'a dönünce, Meşrutiyet Döneminin ünlü gazetesi *Tanin*'i aynı isimle tekrar çıkarmaya başladı. Devrimleri desteklemekle beraber CHP'nin otoriterliğini eleştirdi. 1925'te iki yıllığına Çorum'a sürüldü ve *Tanin* gazetesi kapatıldı. 1926'da affedilince İstanbul'a döndü. 1926 yargılamalarının Ankara ayağında yargılandı, ama herhangi bir ceza almadı. 1930–1933'te Sanayi ve Maadin Bankası İdare Meclisi Reisliğinde bulundu. Ancak dilde devrim yerine evrimi savunması hükümetle arasının açılmasına ve bankadaki görevinden ayrılmasına yol açtı.⁴⁴⁶ 1938'de vefat eden Mustafa Ünsay'ın yerine ara seçimle mebus olana kadar yayıncılık, yazarlık işleriyle uğraştı. 1943'te yeniden *Tanin* gazetesini çıkarmaya başladı; 1948'de CHP'nin yayın organı olan *Ulus* gazetesinin başyazarlığına getirildi. *Halkçı* gazetesinde DP'yi eleştiren bir yazısından ötürü 1954'te yirmi altı ay hapse mahkûm edildi.⁴⁴⁷ Bir süre cezaevinde yattıktan sonra Cumhurbaşkanınca affedildi.⁴⁴⁸ İTC-CHP.

78) Hüseyin Rauf (Orbay) Bey (1880–1964)

(OMM IV Sivas; TBMM I Sivas, II İstanbul, VI Kastamonu)

İstanbul'da doğdu. Bahriye Şûrası Başkanı ve Meclis-i Ayan üyesi Amiral Mehmet Muzaffer Paşa'nın oğludur.⁴⁴⁹ Yüksek Denizcilik Okulu mezunu; bahriye miralayı. Balkan Savaşı'nda Yunan donanmasına karşı başarılı savunmasından ötürü “Hamidiye Kahramanı” olarak anılmıştır. Mütareke Döneminde, Ahmet İzzet Paşa Kabinesinde Bahriye Nazırlığına getirildi. 30 Ekim 1918'de başkanlığındaki heyet tarafından Mondros Mütarekesi imzalandı. 8 Kasım 1918'de Kabinenin çekilmesi üzerine nazırlık görevi sona erdi. Amasya Genelgesi'nde imzası bulunan isimlerden biri olmanın

⁴⁴⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, (Haz.: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1976, s. 257-290.

⁴⁴⁷ *TPT, V. TBMM, C. 2*, s. 165-167; Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 495.

⁴⁴⁸ <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=182>, Erişim Tarihi: 17 Ocak 2008.

⁴⁴⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 879.

yanında Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı ve Heyet-i Temsiliye üyesi seçildi.⁴⁵⁰ IV. OMM’de Sivas Mebusu iken İstanbul’un işgalinden sonra tutuklanarak Malta’ya sürüldü.⁴⁵¹ Malta dönüşü 13 Kasım 1921’de Ankara’ya gelerek TBMM’ye katıldı. I. TBMM’de Nafia Vekilliği ve Heyet-i Vekile Reisliği yaptı.⁴⁵² II. TBMM’de CHP’den istifa ederek TCF’nin kurucularına katıldı. 12 Mayıs 1926’da 45 gün izin alarak tedavi için Avrupa’ya gitti. Londra’da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa’ya suikast olayı ile ilgili görülerek gıyabında yargılandı ve on yıl kalebentliğe mahkûm edildi.⁴⁵³ Ancak 26 Ekim 1933 tarihli Af Kanunu ile cezası kaldırıldıktan sonra, 5 Temmuz 1935’te yurda döndü. VI. TBMM’de açık bulunan Kastamonu Mebusluğu için CHP Genel Başkanlık Divanı, 22 Ekim 1939 tarihli bir beyanname ile kendisini aday gösterdi. Bu beyannamede İzmir’deki suikast girişimi ile ilgisi olmadığı, yeninden yargılanması halinde beraat edeceğinin kesin olacağı da vurgulandı. 17 Şubat 1942–9 Mart 1944 tarihlerinde Londra Büyükelçiliği yaptı.⁴⁵⁴ İTC-BG-CHP-TCF (İkinci Genel Başkanı)-CHP.

79) Hüseyin Sırrı (Bellioğlu) Bey (1876–1958)

(OMM IV İzmit/Kocaeli; TBMM I, II, IV İzmit/Kocaeli)

Lefkoşa’da doğdu. Mülkiye mezunu; mutasarrıf, tüccar. Mülkiye’de okurken Padişah aleyhinde politika ile uğraştığı gerekçesiyle 1897’de tutuklandı ve 1898’de Kastamonu’ya sürüldü. II. Abdülhamit Döneminde, yukarıda değinilenin dışında da çeşitli tutukluluk, sürgün ve hapis cezalarına maruz kaldı. Meşrutiyetin ilanından sonra İmparatorluğun değişik bölgelerinde kaymakamlık ve mutasarrıflık yaptı. İzmit yöresinde

⁴⁵⁰ Tunaya, *a.g.e.*, s. 509; *Heyet-i Temsiliye...*, *a.g.e.*, s. IX, X.

⁴⁵¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 419.

⁴⁵² *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 168; Sanal, *a.g.e.*, s. 319.

⁴⁵³ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 882; *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 414-415; Zürcher, *İttihatçılık...*, *a.g.e.*, s. 221-222, 231-232; Tunçay, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁵⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 495-496; Tunçay, *a.g.e.*, s. 167; Turan, *a.g.e.*, s. 25.

Millî Mücadele lehinde çalıştı.⁴⁵⁵ I. TBMM Döneminin komünist oluşumlarından Yeşil Ordunun Genel Merkez Üyeliğinde bulundu.⁴⁵⁶ 27 Nisan 1922’de İktisat Vekilliğine getirildi.⁴⁵⁷ 1940’ta bazı makam sahiplerine gönderdiği mektuplar hükümet aleyhine tahrik ve hükümetin manevi kişiliğine hakaret olarak görülüp tutuklandı. 21 Şubat 1941’de 9 yıl 4 ay hapis cezasına çarptırıldı. 31 Temmuz 1949’da cezasını tamamlayarak serbest bırakıldı.⁴⁵⁸ İTC-İG-CHP – IV. TBMM’de bağımsız.

80) Hüsrev (Gerede) Bey (1884–1962)

(OMM IV Trabzon; TBMM I Trabzon, II Urfa, V Sivas)

Edirne’de doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; kurmay yarbay, diplomat. 5 Haziran 1913’te Bulgaristan’la yeni sınırın belirlenmesi konusunda görevlendirilen heyette yer aldı. 12 Ocak 1914’te Atina Elçiliği Askeri Ataşeliğine atandı. Millî Mücadele Döneminde Erzurum ve Sivas Kongrelerine katıldı, Heyet-i Temsiliye Başkâtibi oldu. 5 Şubat 1921’de Londra Konferansı’na gönderilen TBMM Heyetinde yer aldı. Sonraki dönemlerde çeşitli ülkelerde elçilik görevinde de bulunmuştur.⁴⁵⁹ BĞM-BG-CHP.

81) İbrahim Kâzım (Dalkılıç) Efendi (1871–1937)

(OMM III Kütahya; TBMM III, IV, V Kütahya)

Uşak ilinin Bozkuş köyünde doğdu. Medrese mezunu; çiftçi, müftü. 31 Mart olayını bastırmak üzere Uşak’ta oluşturulan kuvvetlerin başında yer aldı. 1912’de, öncülüğündeki 300 kişilik gönüllü kuvvetiyle Balkan Savaşı’na katılıp Edirne’nin geri alınmasında rol oynadı. İzmir’deki Müdafaa-i Hukuk hareketinde etkin hizmetler verdi.⁴⁶⁰ Oğlu Ahmet Tahtakılıç, VIII, XII ve XIII. TBMM’de sırasıyla Kütahya, Uşak ve İstanbul

⁴⁵⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 539; İlk Meclis Anketi, s. 222; Bayrak, a.g.e., s. 233.

⁴⁵⁶ Tunçay, Türkiye’de Sol..., a.g.e., s. 77; Goloğlu, a.g.e., s. 265.

⁴⁵⁷ Sanal, a.g.e., s. 287.

⁴⁵⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 540.

⁴⁵⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 935-936; ; İlk Meclis Anketi, s. 368.

⁴⁶⁰ TPT, III. TBMM, C. 3, s. 438.

Milletvekilliği yapmış, Çalışma ve Millî Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Ahmet Tahtakılıç'ın yer aldığı siyasal partiler, Demokrat Parti, Millet Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir.⁴⁶¹ İTC-CHP.

82) İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey (1880–1952)

(OMM IV, Saruhan/Manisa; TBMM I Saruhan/Manisa, II, III, IV, V, VI, VII, VIII İzmit/Kocaeli)

İstanbul'da doğdu. 1864 Çerkez sürgününde İstanbul'a göçen Abhaz ailesinden Tabip Yarbay Servet Bey'in oğludur. Mülkiye mezunu; mutasarrıf. İTC üyesi olması savıyla 1902'de tutuklandı ve 3 yıl kalebentliğe hüküm giyerek Sinop Cezaevine gönderildi. Cezasını tamamladıktan sonra idarecilik görevine döndü. Amasya Genelgesi'nin imzasında bulunmasının yanı sıra Erzurum ve Sivas Kongrelerine Balıkesir ve yöresi temsilcisi olarak katıldı.⁴⁶² I. TBMM Döneminde Yeşil Ordunun Genel Merkez Üyeliğinde,⁴⁶³ Halk Zümresinde⁴⁶⁴ ve (resmi) Türkiye Komünist Fırkası oluşumunda yer aldı.⁴⁶⁵ İTC-BG-CHP-SCF (İdare Heyeti Üyesi)-CHP.

83) İhsan (Sağlam) Bey (1876–1949)

(OMM III Mardin; TBMM I Siverek, II Ergani)

Trabzon'da doğdu. Harp Mektebi mezunu; jandarma subayı, mutasarrıf. Mütarekeden sonra Teceddüt Fırkasına girerek yönetim kuruluna seçilmiş,⁴⁶⁶ Millî Mücadele Döneminde Trabzon'a giderek buradaki Müdafaa-i Hukuk örgütünde çalışmıştır. 19 Mayıs 1920'de Kayseri mutasarrıflığını tercih ederek mebusluktan çekilen İhsan Bey,

⁴⁶¹ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2701.

⁴⁶² *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 828-830; *İlk Meclis Anketi*, s. 330.

⁴⁶³ Tunçay, *a.g.e.*, s. 77; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 265.

⁴⁶⁴ Şengil, *a.g.e.*, s. 190.

⁴⁶⁵ Tunçay, *a.g.e.*; Goloğlu, *a.g.e.*, s. 275; Güneş, *a.g.e.*, s. 110; Ergil, *a.g.e.*, s. 365.

⁴⁶⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 904; Tunaya, *a.g.e.*, s. 412.

yeniden seçildiği II. TBMM Dönemine kadar, sırasıyla Ankara Valiliği ve Zonguldak Mutasarrıflığı yapmıştır.⁴⁶⁷ İTC-CHP.

84) İsmail Fahri (Çamaş) Bey (1876–1954)

(OMM IV Trabzon; TBMM II, III, IV, V, VI, VII Ordu)

Ordu'nun Fatsa ilçesine bağlı Çamaş bucağında doğdu. Mülkiye mezunu; kaymakam, çiftçi. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Pontus devleti kurma girişimlerine karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Fatsa Şubesi Başkanlığına seçilerek karşı önlemler alınmasında etkin olmuştur.⁴⁶⁸ BĞM-CHP.

85) İsmail Fazıl Paşa (1856–1921)

(OMM IV – TBMM I Yozgat)

Girit'in Kandiye kentinde doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli korgeneral. II. Abdülhamit'in Yaverliği, Suriye Valiliği gibi görevlerde bulundu.⁴⁶⁹ Millî Mücadele Döneminde Sivas Kongresi'ne İstanbul temsilcisi olarak katıldı, ayrıca Kongre'nin İkinci Başkanlığına seçildi.⁴⁷⁰ I. TBMM'de Nafia Vekilliği yaptı (3 Mayıs 1920 – 25 Aralık 1920).⁴⁷¹ Ailesi CEBESOY soyadını alan İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu Ali Fuat Cebesoy TBMM'nin I. ve II. Döneminde Ankara, IV, V, VI, VII ve VIII.'de Konya, IX.'da Eskişehir, X ve XI.'de İstanbul Mebusluğu yapmıştır.⁴⁷² BĞM-İG.

86) İsmail Hakkı (Mumcu) Bey (1879–1945)

(OMM III Amasya; TBMM III, IV, V, VI Amasya)

Amasya'da doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal'in tarihi Amasya toplantısına katılmış, Aralık 1920'de atandığı Amasya

⁴⁶⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 904.*

⁴⁶⁸ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 644-645.*

⁴⁶⁹ Bayrak, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁷⁰ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 970.*

⁴⁷¹ *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 290; Sanal, *a.g.e.*, s. 290.

⁴⁷² *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 970, 73-77; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2688.*

Mutasarrıflığı görevinde iken başına getirildiği milis alayı vasıtasıyla Zile Ayaklanması'nın bastırılmasını sağlamıştır. 1923'te de Amasya Valiliğine atanan İsmail Hakkı Bey burada ayrıca CHP İl Mutemetliği ve İl Komisyonu Üyeliği görevlerini yürütmüştür.⁴⁷³ Torunu Arsan Savaş Arpacıoğlu, XVIII. TBMM'ye Halkçı Partiden Amasya Mebusu seçilmiştir.⁴⁷⁴ İTC-CHP.

87) İsmail Kemal (Alpsar) Bey (1874–1942)

(OMM IV Çorum; TBMM II, III, IV, V, VII Çorum)

Çorum'un İskilip ilçesinde doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Sivas Valisi iken Ocak 1919'da Damat Ferit Paşa Hükümetince görevinden azledildi. Ermeni Tehcirindeki olaylardan suçlanarak tutuklandı ve İngilizlerce Halep'e sürüldü. Beş aylık tutukluk halinden sonra Maraş'ta sorgulandı ve suçsuz bulundu. İskilip'teki Müdafaa-i Hukuk örgütünün başkanlığını yaptı.⁴⁷⁵ Oğlu Edip Alpsar VII. ve VIII. TBMM'ye CHP Çorum Mebusu seçilmiştir.⁴⁷⁶ BĞM-CHP.

88) İsmet (Eker) Bey (1877–1962)

(OMM III, IV Çorum; TBMM I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII Çorum)

Çorum'da doğdu. Rüştüye mezunu olup medrese öğrenimi de görmüştür; evkaf müdürü.⁴⁷⁷ İTC-BG-CHP.

89) İsmail Hakkı Bey (1880–1926)

(OMM II İzmit; TBMM II İstanbul)

İstanbul'da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; müstafi yüzbaşı, vali, nazır, büyükelçi. 1906'da teşkilatlanan Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin kurucularından olup

⁴⁷³ *TPT, III. TBMM, C. 3, s. 30-31.*

⁴⁷⁴ *TPT, III. TBMM, C. 3, s. 30-31; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (6 Kasım 1983-1988)", s. 2716.*

⁴⁷⁵ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 213-214.*

⁴⁷⁶ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 213; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2684.*

⁴⁷⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 259-260.*

meşrutiyetin ilanında aktif rol oynamıştır.⁴⁷⁸ Mart 1919'da tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğüne konmuş⁴⁷⁹ Mayıs 1919'da Malta'ya sürülmüş, iki yıl sonra serbest bırakılmıştır.⁴⁸⁰ İzmir Suikastı girişimiyle ilgili görülerek Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılanmış, 12 Temmuz 1926'da idam edilmiştir.⁴⁸¹ Ailesi CANBOLAT soyadını almıştır.⁴⁸² İTC-CHP-TCF (Kurucu ve İdare Heyeti Üyesi).

90) Kara Vasıf Bey (1880–1931)

(OMM IV – TBMM I Sivas)

Yemen'in Asir kentinde doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli kurmay albay. 31 Mart Ayaklanması'nda İstanbul'a gelen Hareket Ordusu kurmayında görevlendirildi.⁴⁸³ Millî Mücadele Döneminde Karakol Cemiyetinin kurucu başkanlığını yaptı.⁴⁸⁴ Gaziantep delegesi olarak katıldığı Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi.⁴⁸⁵ 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusanın İngilizler tarafından basılmasında Rauf (Orbay) Bey ile birlikte Meclisten alınarak 18 Mart'ta tutuklanan diğer otuz kişi ile birlikte Malta'ya sürüldü,⁴⁸⁶ 25 Ekim 1921'de serbest bırakıldı. 21 Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM Genel Kuruluna Sivas Mebusu olarak takdim edildi.⁴⁸⁷ I. TBMM'de İkinci Grubun kuruculuğunu yapan Vasıf Bey, TCF'nin yönetim kurulunda da görev aldı, partinin genel sekreterliğini yaptı.⁴⁸⁸ İzmir'deki Suikast girişimi nedeniyle

⁴⁷⁸ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 398; Tunaya, a.g.e., s. 412.

⁴⁷⁹ Yalçın, a.g.e., s. 258.

⁴⁸⁰ Şimşir, a.g.e., s. 415.

⁴⁸¹ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, a.g.e., s. 94; Zürcher, *İttihatçılık...*, a.g.e., s. 222, 230, 237.

⁴⁸² TPT, II. TBMM, C. 3, s. 398.

⁴⁸³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 891.

⁴⁸⁴ Tunaya, a.g.e., s. 520.

⁴⁸⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 893; *Heyet-i Temsiliye...*, a.g.e., s. IX, X.

⁴⁸⁶ Şimşir, a.g.e., s. 419.

⁴⁸⁷ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 893.

⁴⁸⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 893; Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, a.g.e., s. 94; Tunçay, *T.C. 'nde Tek-Parti...*, a.g.e., s. 108.

tutuklanarak Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı. 26 Ağustos 1926'da beraatine karar verildi.⁴⁸⁹ Ailesi KARAKOL soyadını almıştır.⁴⁹⁰ İTC-İG (Kurucu üye)-TCF.

91) Köyceğizli Hayati Hamza Bey (1868–1921)

(OMM I – TBMM I Menteşe/Muğla)

Muğla'nın Ula ilçesinde doğdu. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra özel öğrenim gördü; toprak sahibi. Millî Mücadele Döneminde Yunan işgaline karşı Muğla'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulmasına öncülük etmiş ve başkanlığını yapmıştır. 18 Ağustos 1919'daki Muğla Kongresi'ne katılmış, Nazilli Cephesi'ndeki direnişi örgütlemiştir. TBMM'den izinli olarak Menteşe'de bulunduğu sırada, 7 Mart 1921'de vefat etmiştir. Ailesi ÖZTÜRK soyadını almıştır.⁴⁹¹ İTC.

92) Mahmut Celal (Bayar) Bey (1883–1986)

(OMM IV Saruhan/Manisa; TBMM I Saruhan/Manisa, II, III, IV, V, VI, VII İzmir, VIII, IX, X, XI İstanbul)

Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı Umurbey köyünde doğdu. Plevne göçmenlerinden müderris ve müftü Abdullah Fehmi Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini babasından ve özel öğretmenlerden almakla beraber bir süre de Bursa Fransız Okulunda öğrenim gördü; bankacı. İTC'nin İzmir Şubesi Kâtib-i Mesullüğünü yapmış olup Teşkilat-ı Mahsusada da çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Ege yöresinde köy hocası ya da efe kıyafetinde Millî Mücadele lehinde propaganda yürüttü ve buradaki milis kuvvetlere katıldı. Bursa'daki ulusal kuvvetleri yönetti. CHP'nin tek parti iktidarında bakanlık, başbakanlık yaptı. Kurucu Genel Başkanı olduğu DP'nin iktidara gelmesiyle 1950'de Cumhurbaşkanı seçildi. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonraki yargılamasında idam

⁴⁸⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 893; Zürcher, *İttihatçılık*, a.g.e., s. 222, 231; *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 497-498; Bayrak, a.g.e., s. 152.

⁴⁹⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 893; *İlk Meclis Anketi*, s. 354.

⁴⁹¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 768.

cezasına çarptırılmakla beraber mahkûmiyeti ömür boyu hapse çevrildi. 7 Temmuz 1965'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedildi.⁴⁹² Önce Adalet Partisine, sonra ayrılarak Demokratik Partinin kurucularına katılan Kızı Nilüfer Gürsoy XIII. TBMM'de Bursa, XV. ve XVI.'da İstanbul Milletvekiliği yapmıştır.⁴⁹³ İTC-BG-CHP-DP (Kurucu Genel Başkanı).

93) Mazhar Müfit (Kansu) Bey (1873–1948)

(OMM IV Hakkâri; TBMM I Hakkâri, II, III, IV, V Denizli, VI, VII Artvin/Çoruh)

İstanbul'da doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Erzurum Kongresi'ne Bitlis temsilcisi Sivas Kongresine de Hakkâri temsilcisi olarak katıldı ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi.⁴⁹⁴ I. TBMM'de Tesanüt Grubunun Yönetim Kurulu Üyeliğini yaptı.⁴⁹⁵ 24 Eylül 1921'de seçildiği Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyeliği görevini, mahkemenin görev süresinin bittiği 23 Temmuz 1922'ye kadar sürdürdü. II. TBMM Döneminde, Şeyh Sait Ayaklanması üzerine kurulan İstiklâl Mahkemesinin Başkanlığına getirildi. Bu görevden 2 Kasım 1925'te istifa etti.⁴⁹⁶ *1908 Devrimi* adlı eseriyle İttihatçıların Meşruiyet'i kurmalarını Türkiye tarihinde esas kırılma noktası sayan Aykut Kansu'nun Mazhar Müfit Bey'le aynı aileden geldiği bilinmektedir.⁴⁹⁷ Bir iddiaya göre de Mazhar Müfit Bey, Aykut Kansu'nun dedesidir.⁴⁹⁸ İTC-BG.

⁴⁹² TPT, I. TBMM, C. 3, s. 831-836; *İlk Meclis Anketi*, s. 331; Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 489-490. Bulunduğu bakanlık görevleri için bkz.: *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 156; Sanal, a.g.e., s. 286; Bayrak, a.g.e., s. 61.

⁴⁹³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 836; TPT, V. TBMM, C. 2, s. 369-370; "Millet Meclisi Üyeleri (15 Ekim 1961 – 12 Eylül 1980)", s. 2710.

⁴⁹⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 462; Tunaya, a.g.e., s. 509; *Heyet-i Temsiliye...*, a.g.e., s. IX, X.

⁴⁹⁵ Güneş, a.g.e., s. 124; Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, a.g.e., s. 158.

⁴⁹⁶ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 462; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 233-234; özgeçmiş için ayrıca bkz.: *İlk Meclis Anketi*, s. 186; Bayrak, a.g.e., s. 167.

⁴⁹⁷ Bkz.: <http://www.kansu.org/favorite.htm>, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2007.

⁴⁹⁸ Bkz.: www.bizkackisiyiz.com/yazi.php?yazi_id=12809, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2008.

94) Mehmet Behçet (Kutlu) Bey (1864–1948)

(OMM I, III, IV Kângırı/Çankırı; TBMM I Kângırı/Çankırı)

Çankırı’da doğdu. Rüştîye mezunu olup medrese öğrenimi de görmüştür. Çeşitli devlet kuruluşlarında kâtiplik yapmıştır.⁴⁹⁹ İTC-BG (Gruba kayıtlı olmakla birlikte bağımsız hareket etmiştir).

95) Mehmet Besim (Fazlıoğlu) Bey (1875–1930)

(OMM IV – TBMM I Kastamonu)

Kastamonu’da doğdu. İdadi mezunu; kâtip. 1908’den sonra İTC’nin Kastamonu’daki yayın organı *Koroğlu* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiş, daha sonra İstanbul’a giderek OMM’de mümeyyizlik yapmıştır.⁵⁰⁰ İTC-İG (Kurucu Üye).

96) Mehmet Celal Bey (1888–1928)

(OMM IV – TBMM I Genç/Bingöl)

Adana’da doğdu. Mülkiye mezunu; mutasarrıf. Ailesi SARAÇOĞLU soyadını almıştır.⁵⁰¹ BĞM-İG.

97) Mehmet Cevat Abbas (Gürer) Bey (1887–1943)

(OMM IV Bolu; TBMM I, II, III, IV, V Bolu)

Halen Sırbistan sınırları içindeki Niş kentinde doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; asker. Atatürk’ün yaveri.⁵⁰² İTC-BG-CHP.

98) Mehmet Emin Efendi (1873–1929)

(OMM IV-TBMM I Aydın)

Aydın’ın Bozdoğan ilçesinde doğdu. Medrese mezunu; müderris, müftü. Bozdoğan Müftülüğü görevini sürdürürken İzmir’in Yunan işgaline uğraması üzerine

⁴⁹⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 549-550; *İlk Meclis Anketi*, s. 102.

⁵⁰⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 110-111, 621; *İlk Meclis Anketi*, s. 245.

⁵⁰¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 447; *İlk Meclis Anketi*, s. 179.

⁵⁰² TPT, I. TBMM, C. 3, s. 191-192; Bayrak, *a.g.e.*, s. 69-70.

çevresindeki müftülerle temas kurarak ulusal direnişin oluşmasına çalıştı. Efelerin direnişe katılmasında rol oynadı. I. TBMM Döneminin sona ermesi üzerine memleketine dönerek CHP Mutemetliği ve İl Genel Meclisi Üyeliği yaptı. Ailesi ERKUT soyadını almıştır.⁵⁰³ BĞM-BG-CHP.

99) Mehmet Emin (Erişirgil) Bey (1891-?)

(OMM IV Niğde; TBMM VI, VII, VIII Zonguldak)

İstanbul’da doğdu. Mülkiye mezunu; profesör.⁵⁰⁴ BĞM-CHP.

100) Mehmet Faik (Kaltakkıran) Bey (1870–1948)

(OMM I, II, III, IV Edirne; TBMM I, II, III, IV, V, VI Edirne)

Edirne’de doğdu. Rüştüye mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; memur, toprak sahibi. 13 Mart 1895’te gizli siyasî cemiyet kurmak ve zararlı yayınlar yapmakla suçlanarak tutuklandı. Beş yıl kalebentliğe hüküm giydi. 28 ay Edirne Cezaevinde tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. II. OMM’nin feshinden sonra Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi tarafından tutuklandı, 26 gün Bekirağa Bölüğünde tutuklu kaldı. Millî Mücadele Döneminde Edirne’ye dönerek Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurdu ve Merkez Heyeti Temsilcisi seçildi.⁵⁰⁵ Teceddüt Fırkasının kurucu ve idarecilerindedir.⁵⁰⁶ 18 Mart 1920’de 13 mebus ile beraber Malta’ya sürüldü. 21 Mart 1921’de serbest bırakıldıktan sonra 23 Nisan 1921’de TBMM Genel Kuruluna Edirne mebusu olarak takdim edildi.⁵⁰⁷ İTC-BG-CHP.

⁵⁰³ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 136-137; İlk Meclis Anketi, s. 52.*

⁵⁰⁴ *TBMM Albümü, s. 195; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2691.*

⁵⁰⁵ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 319-320.*

⁵⁰⁶ *Tunaya, a.g.e., s. 412.*

⁵⁰⁷ *Şimşir, a.g.e., s. 419; TPT, I. TBMM, C. 3, s. 320. Özgeçmişi için ayrıca bkz.: İlk Meclis Anketi, s. 131.*

101) Mehmet Hamdi Rıza Bey (1877–1926)

(OMM IV – TBMM I Kırşehir)

Kırşehir'in Kaman ilçesine bağlı Hamit köyünde doğdu. Rüştüye mezunu; tüccar. Ermeni Tehciri sırasında Keskin'de meydana gelen olaylarda rolü olduğu savıyla Mütareke Döneminde kovuşturmayla uğradı. 1919 sonlarına doğru Keskin'de Kuvva-yı Milliye örgütlerini kurdu ve 500 atlıdan oluşan milis kuvvetlerinin başında Millî Mücadeleye katıldı. İstanbul Hükümetince Ankara'ya vali olarak atanan Muhittin Paşa'yı Heyet-i Temsiliyenin isteği üzerine tutuklayarak Sivas'a gönderdi.⁵⁰⁸ Kırşehir ve yöresinde ayaklanma hazırlamak, cumhuriyet yönetiminin kaldırılması ve devlet erkânının öldürülmesi amacıyla çeteler kurmak suçundan 13 Mayıs 1924'te tutuklandı. Diğer tutuklularla birlikte Ankara İstiklâl mahkemesince yapılan yargılaması sonucunda 10 Ocak 1926'da idam cezasına çarptırıldı ve asıldı. Ailesi SİLSÜPÜR soyadını almıştır.⁵⁰⁹ İTC-İG.

102) Mehmet Rasim (Başara) Efendi (1884–1945)

(OMM III Sivas; TBMM I, II, III, IV, V Sivas)

Sivas'ta doğdu. Dar'ül-fünûn Edebiyat mezunu; öğretmen. Millî Mücadele Döneminde Vilayat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruculuğunu yapmış, Sivas Kongresi'nin toplanmasına yardımcı olmuştur. 1924'te Türkiye İş Bankasının kurucu kadrosunda bulunmuş ve Yönetim Kurulu Üyeliğini üstlenmiştir.⁵¹⁰ Akrabası Yusuf Ziya

⁵⁰⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 654.*

⁵⁰⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 654; İlk Meclis Anketi, s. 261; Tunçay, a.g.e., s. 55, 62 nolu dipnot; Demir, a.g.e., s. 370. Tunçay, Mehmet Hamdi Rıza Bey'i 1923 seçimlerinde tekrar seçilme başarısı gösteren üç İkinci Grup üyesinden birisi saymaktadır; bkz.: Tunçay, ay. es. ve aynı yer. Ancak Tunçay'ın eseri dışındaki araştırmaların hiçbirinde adı geçen mebusun 1923'te seçildiğine dair bilgi yoktur. Bkz.: Demir, a.g.e., s. 370; *TPT, I. ve II. Meşrutiyet, C. 2, s. 70; TPT, I. TBMM, C. 3, s. 654-655; İlk Meclis Anketi, s. 261; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2701; TBMM Albümü, s. 47; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 7-17.**

⁵¹⁰ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 883; İlk Meclis Anketi, s. 353; Bayrak, a.g.e., s. 204.*

Başara I, II, III, IV, VI, VII ve VIII. Dönem TBMM’de Sivas Mebusluğu yapmıştır.⁵¹¹
İTC-BG-CHP.

103) Mehmet Reşit Paşa (1868–1924)

(OMM III Ergani; TBMM I Kozan)

Şam’da doğdu. Mülkiye mezunu; öğretmen, vali. Teceddüt Fırkasının kurucu ve idarecilerindendir.⁵¹² 1919’da Sivas Valisi iken Sivas Kongresi’nin toplanmasına yardımcı olmuş, Millî Mücadeleye desteğinden dolayı, Damat Ferit Paşa Hükümetince valilikten azledilmiştir. Ancak Sivas Kongresi’nde azil kararına uyulmaması yönünde sergilenen irade gereğince görevini sürdürmüştür. Nisab-ı Müzakere Kanunu’nun çıkarılması üzerine mebusluktan istifa ederek idarecilik görevine dönmüştür. Ailesi RONABAR soyadını almıştır.⁵¹³ İTC.

104) Mehmet Sabri (Toprak) Bey (1877–1938)

(OMM II, III Saruhan/Manisa; TBMM II, III, IV, V Saruhan/Manisa)

Bosna’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; çeşitli devlet kuruluşlarında başkâtiplik, müdür vekilliği, müdürlük yapmıştır. 4 Mart 1925–1 Kasım 1927 tarihleri arasında Ziraat Vekilliği yapmıştır.⁵¹⁴ İTC-CHP.

105) Mehmet Sami (Çölgeçen) Bey (1878–1935)

(OMM III Kerbela; TBMM III Ankara, V Kângırı/Çankırı)

Sofya yakınlarındaki Berkofça’da doğdu. Bahriye Mektebi mezunu; müstafi deniz subayı, mutasarrıf, başkonsolos. 2 Eylül 1897’de Abdülhamit rejimine muhalefetten Fizan’a sürüldü ve affedildiği 5 Temmuz 1898 tarihine kadar burada kaldı. İttihatçı faaliyetlerinden ötürü ikinci kez, Hayfa’da tutuklanarak İstanbul’a gönderildi. İki yıl

⁵¹¹ Demir, *a.g.e.*, s. 372; *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 894-895; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2686.

⁵¹² Tunaya, *a.g.e.*, s. 412.

⁵¹³ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 690-691.

⁵¹⁴ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 680-681; *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 174; Sanal, *a.g.e.*, s. 335.

kimseyle görüştürülmeden tutuklu kaldıktan sonra Taşkışla'da özel Harp Divanındaki yargılamasında ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası 16 Haziran 1902'de Padişah tarafından, askerlikten tard ve ömür boyu Fizan'a sürgüne çevrildi. Fizan'da beş yıl kaldıktan sonra Şubat 1908'de dokuz kişilik bir sürgün grubuyla beraber kaçarak Büyük Sahra Çölü'nü geçti ve Gine Körfezi'ne ulaştı. Burada Meşrutiyetin ilan edildiğini öğrenen Sami Bey, vapurla İngiltere'ye gitti, oradan da Eylül 1908'de İzmir'e geldi. İstanbul'a geçtikten sonra burada sürgünlerce oluşturulmuş olan Fedekâran-ı Millet Cemiyeti'ne katıldı. Hakkındaki hükümlülük ve tard kararı kaldırıldı. Kariyerine kaldığı yerden devam etti. Cumhuriyet Döneminde mebusluk görevlerinin yanında, 2 Temmuz 1925'te CHP Beşinci Bölge Müfettişliğine atanmıştır.⁵¹⁵ İTC-CHP.

106) Mehmet Şerafettin (Aykut) Bey (1874–1939)

(OMM IV Edirne; TBMM I, IV, V, VI Edirne)

Edirne'de doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; avukat. Aynı zamanda gazetecilik-yazarlık yapmıştır. II. Abdülhamit Döneminde özgürlükçü hareketlerde yer alması nedeniyle tutuklamalar ve sürgünlere maruz kalmıştır. Millî Mücadele Döneminde Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda yer almış, içtüzüğünü hazırlamıştır.⁵¹⁶ 18 Mart 1920'de sürüldüğü Malta'dan 21 Mart 1921'de serbest bırakıldıktan sonra Ankara'ya gelmiş, 23 Nisan 1921'de TBMM Genel Kuruluna Edirne Mebusu olarak takdim edilmiştir.⁵¹⁷ BĞM-BG-CHP.

⁵¹⁵ Fevzi Demir, "Bir Jön Türk'ün Sürüldüğü Fizan'dan Büyük Sahra'yı Geçerek Kaçışı: Sami Bey'in Çölü Geçiş Anıları", *Toplumsal Tarih*, S. 81, Ekim 2000, ss. 55-60, s. 55-56; *TPT, III. TBMM, C. 3*, s. 56-57.

⁵¹⁶ Bayrak, *a.g.e.*, s. 240.

⁵¹⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 322; *İlk Meclis Anketi*, s. 132; Şimşir, *a.g.e.*, s. 419.

107) Mehmet Tahsin (Hüdayioğlu) Bey (1887–1947)

(OMM IV Maraş/Kahramanmaraş – TBMM I, II Maraş/Kahramanmaraş)

Kahramanmaraş'ta doğdu. İdadîden mezun olduktan sonra ayrıca özel öğrenim gördü; toprak sahibi. Millî Mücadele Döneminde Maraş savunmasında etkin hizmetleri oldu.⁵¹⁸ I. TBMM'deki Teseñüt Grubunun Yönetim Kurulu Üyesi.⁵¹⁹ 6 Ekim 1920'de Isparta İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. Mahkemenin faaliyetine son verdiği 23 Mart 1921'e kadar bu görevi sürdürdü. 15 Eylül 1924'te Maraş'ta eşraftan Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi'nin öldürülmesi olayıyla ilgili görülerek hakkında soruşturma açıldı. Ankara İstiklâl Mahkemesince tutuklu olarak yapılan yargılaması sonunda 5 Eylül 1926'de on yıllık kürek cezasına mahkûm edildi. Mahkûmiyet kararının TBMM Başkanlığına bildirilmesi üzerine 7 Nisan 1926'da mebusluktan düşürüldü.⁵²⁰ BĞM-BG-CHP.

108) Mehmet Talat (Sönmez) Bey (1875–1950)

(OMM I, II Ankara; TBMM II Ardahan, III Ankara)

Ankara'nın Altındağ ilçesinde doğdu. Mülkiye mezunu; mutasarrıf.⁵²¹ İTC-CHP-SCF.

109) Mehmet Vasfi Efendi (1863–1932)

(OMM II Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar; TBMM I Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar)

Giresun'un Şebinkarahisar ilçesinde doğdu. Rüştiye ve medrese mezunu; avukat, mahkeme başkâtibi. Millî Mücadele hareketini desteklemiş ve Erzurum Kongresi'ne katılmıştır. Ailesi SEÇER soyadını almıştır.⁵²² İTC-İG.

⁵¹⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 743.*

⁵¹⁹ Güneş, *a.g.e.*, s. 124; Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 158.

⁵²⁰ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 743-744; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 595; İlk Meclis Anketi, s. 300.*

⁵²¹ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 102-103; Bayrak, a.g.e.*, s. 251.

⁵²² Demir, *a.g.e.*, s. 375; *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 583.*

110) Mehmet Vasfi (Nuhoglu) Efendi (1875–1948)

(OMM IV Bolu; TBMM II Bolu)

Bolu’da doğdu. İdadi mezunu; tüccar. 1900’de ve 1916–1920’de Bolu Belediye Başkanlığı yapmıştır. 2 Haziran 1920’de İstanbul’dan Anadolu’ya geçeceği sırada İngilizlerce tutuklanarak soruşturmaya alınması nedeniyle I. TBMM’ye katılamamıştır. Parlamento yaşamı II. TBMM Dönemi ile son bulmakla beraber 1946’da DP Bolu Şubelerini açarak ve İl Başkanlığını yaparak politikaya devam etmiştir.⁵²³ CHP-DP.

111) Mehmet Vehbi (Bolak) Bey (1882–1948)

(OMM II, III Karesi/Balıkesir; TBMM I, II Karesi/Balıkesir)

Balıkesir’de doğdu. Mülkiye mezunu; mutasarrıf. Millî Mücadele Döneminde İzmir’deki Müdafaa-i Hukuk örgütlenmelerine katılmıştır. I. TBMM’de Maarif Vekilliği yapmıştır.⁵²⁴ SCF’nin ve DP’nin Balıkesir örgütlerinin kurulmasına öncülük etmiştir.⁵²⁵ İTC-BG-CHP – II. TBMM’de CHP’den istifa edip bağımsız kaldı – SCF-DP.

112) Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi (1862–1949)

(OMM I, IV Konya; TBMM I Konya)

Konya’nın Hadim ilçesine bağlı Kongul köyünde doğdu. Medrese mezunu; müderris. Vaaz ve konuşmalarıyla Konya’daki Millî Mücadeleyi destekledi. Gizlice İstanbul’a kaçan Damat Ferit Hükümetinin valisi Cemal Bey’in yerine 16 Eylül 1919’da Konya halkı temsilcileri tarafından Vali Vekili seçildi ve bu görevi IV. OMM’ye mebus seçilinceye kadar sürdürdü.⁵²⁶ 3 Haziran 1922’de TBMM Birinci Başkanvekilliğine, Kasım 1922’de Şer’iye ve Evkaf Vekilliğine seçildi ve 14 Nisan 1923’e kadar bu görevde

⁵²³ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 148-149; Bayrak, a.g.e., s. 169.*

⁵²⁴ *Bayrak, a.g.e., s. 258.*

⁵²⁵ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 602-603; İlk Meclis Anketi, s. 240.*

⁵²⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 675-676.*

kaldı.⁵²⁷ Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de İstanbul'dan ayrılması üzerine Halifelikten uzaklaştırıldığına dair fetvayı hazırlayarak yayımladı.⁵²⁸ BĞM-BG (sonra Birinci Gruptan istifa ederek bağımsız kalmış, bazen İkinci Grupla da hareket etmiştir).

113) Mehmet Ziya (Bacanak) Bey (1888–1944)

(OMM IV – TBMM I Sivas)

Sivas'ta doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; 3. Kolordu Kurmayı. Sivas'ta izinli bulunduğu sırada TBMM Başkanlığına 14 Temmuz 1920 tarihli telgrafla bildirdiği sağlık durumu nedeniyle istifa talebi 20 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kurulunca kabul edildi ve askerlik görevine döndü. Şapka devrimine muhalefet etmekten ve dinî propaganda yaparak halkı ayaklanmaya teşvik suçundan Sivas Mebusu Emir Paşa ve diğer yirmi altı sanıkla beraber, Sivas'a gelen Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı. 28 Kasım 1925'te çarpıtıldığı on yıllık hapis cezasını Kırklareli Cezaevinde geçirdi.⁵²⁹ BĞM.

114) Mithat (Altıok) Bey (1884–1962)

(OMM II Van; TBMM V Zonguldak)

Kayseri'de doğdu. Askeri Tıbbiye mezunu; askeri doktor. Birinci Dünya Savaşı boyunca Bolu ve Bursa İTC Kâtib-i Mesullüklerinde bulunmuştur. Savaş sonrasında tutuklandı ve Divan-ı Harp kararıyla on sene kürek cezasına çarpıtıldı. Gümüşsuyu Hastanesinden Bursa'ya kaçarak Müdafaa-i Hukuk saflarına katıldı. Kürt Mustafa Divanınca gıyabında idama mahkûm edildi. İşgaline kadar Bursa'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatında görev yaptı. 1932'de Bolu CHP Reisliğine seçildi. Daha sonra Zonguldak CHP Reisliğine atandı. Bu görevde iken V. Dönem TBMM'ye Zonguldak Mebusu seçildi. Diyarbakır Valiliğine atanmasından dolayı 25 Temmuz 1937'de mebusluktan istifa etmiş,

⁵²⁷ “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2688; *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 158; Sanal, *a.g.e.*, s. 292.

⁵²⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 676; özgeçmiş için ayrıca bkz.: *İlk Meclis Anketi*, s. 269.

⁵²⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 886.

1937–1940 Diyarbakır, 1940–1947 Kastamonu, 1947–1949 arasında ise Zonguldak Valiliği yapmıştır.⁵³⁰ İTC-CHP.

115) Mithat Bey (1874–1923)

(OMM IV – TBMM I Mardin)

Mardin’de doğdu. Rüştîye mezunu. 1894’te girdiği Mardin Liva İdare Heyetinde önce İkinci Kâtiplik, sonra Başkâtiplik görevlerinde bulundu. 1908’den sonra ise Siverek Liva İdare Heyeti Başkâtipliğine getirildi. 1917’de Hazro Bucak Müdürü oldu. Ailesi ULUSAL soyadını almıştır.⁵³¹ BĞM-BG (Gruba kayıtlı olmakla beraber bağımsız hareket etmiştir).

116) Mithat Şükrü (Bleda) Bey (1874–1956)

(OMM I Serez, II Drama, III Burdur; TBMM V, VI, VII, VIII Sivas)

Selanik’te doğdu. Mülkiye mezunu, ayrıca Cenevre Üniversitesi Fen Fakültesini bitirdi; öğretmen, Selanik Belediye Hastanesi Müdürü, toprak sahibi. 1916’da İTC’nin Kâtib-i Umumisi olmuş ve Cemiyetin kendini feshettiği 1918’e kadar bu görevde kalmıştır. Mütareke Döneminde Millî Kongrenin İdare Heyetinde yer alan Mithat Şükrü, 1919’da İngilizler tarafından Mondros’a, ardından Malta’ya sürülmüştür. İki buçuk yıl sonra, 1922’de Almanya’ya ailesinin yanına dönmüştür. İşgalden kurtarıldıktan sonra İzmir’e yerleşmiştir. 1926 İzmir Suikasti girişimiyle ilgili görülerek Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılanmış, suçsuz bulunarak beraat etmiştir.⁵³² İTC-CHP (CHP’nin desteğiyle V. TBMM’ye bağımsız seçilmiştir).

⁵³⁰ TPT, V. TBMM, C. 2, s. 768-769.

⁵³¹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 757; İlk Meclis Anketi, s. 304.

⁵³² TPT, V. TBMM, C. 2, s. 681; Mithat Şükrü Beleda: İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi – İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 5-12 ve arka kapak yazısı; Zürcher, İttihatçılık..., a.g.e., s. 221, 222, 231, 233; Şimşir, a.g.e., s. 418.

117) Muhittin Bey (1866–1928)

(OMM IV Mamuret’el-aziz/Elazığ; TBMM I, II, III Mamuret’el-aziz/Elazığ)

Elazığ’da doğdu. Rüştîye mezunu; toprak sahibi. Elazığ Belediye Meclisi Üyesi iken 20 Mart 1901’de Belediye Başkanlığına seçildi. 1913’te İl Genel Meclisi Üyeliğine atandı ve 1915’te yapılan seçimde yerini korudu. Yöresinde Millî Mücadeleyi destekledi. Ailesi ÇÖTELİ soyadını almıştır.⁵³³ BĞM-BG-CHP.

118) Musa Kâzım Efendi (1882–1930)

(OMM IV Konya; TBMM I, II, III Konya)

Konya’nın Hadim ilçesine bağlı Aşağı Hadim köyünde doğdu. Medrese mezunu. Ayrıca Konya Hukuk Mektebini bitirmiştir; müderris, avukat. 15 Nisan 1923’te seçildiği Şer’iye ve Evkaf Vekilliği görevini, I. TBMM’nin son bulduğu 11 Ağustos 1923’e kadar sürdürdü. II. TBMM Döneminde 14 Ağustos 1923’te yeniden Şer’iye ve Evkaf Vekili seçildi ama 29 Ağustos 1923’te bu görevden çekildi.⁵³⁴ Ailesi ONAR soyadını alan Musa Kâzım Efendi’nin oğlu Ahmet Onar 1961–1966 Dönemi Cumhuriyet Senatosunda CHP Konya üyesi olarak bulunmuştur.⁵³⁵ Ahmet Onar 2 Mayıs 1967’de CHP’den istifa ederek Güven Partisine katılmıştır.⁵³⁶ Siyasal durumu: BĞM-BG-CHP.

119) Mustafa Atıf (Bayındır) Efendi (1883–1977)

(OMM III Burdur; TBMM V, VI, VII İstanbul)

Rodos’ta doğdu. Mülkiye mezunu; vali.⁵³⁷ İTC-CHP.⁵³³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 342-343; *İlk Meclis Anketi*, s. 134.⁵³⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 678; TPT, II. TBMM, C. 3, s. 548; *İlk Meclis Anketi*, s. 270.⁵³⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 678; “Cumhuriyet Senatosu Üyeleri (15 Ekim 1961-12 Eylül 1980), s. 2723.⁵³⁶ TPT – Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, C. 1: 1961-1964, s. 356.⁵³⁷ TPT, V. TBMM, C. 2, s. 343-344.

120) Mustafa Feyzi Efendi (1875–1933)

(OMM II, III Saruhan/Manisa; TBMM II, III, IV Saruhan/Manisa)

Manisa-Akhisar’da doğdu. Medrese ve Hukuk Mektebi mezunu; avukat, öğretmen. Teceddüt Fırkasının kurucu ve idarecilerindendir.⁵³⁸ 30 Ekim 1923–3 Mart 1924 arası Şer’iye Vekilliği yaptı.⁵³⁹ Ailesi SARHAN soyadını almıştır.⁵⁴⁰ İTC-CHP.

121) Mustafa Hulusi (Çalgüner) Efendi (1872–1938)

(OMM IV – TBMM I Karahisar-ı Sahip/Afyon)

Denizli’nin Çal ilçesine bağlı Süller köyünde doğdu. 1899’da Mekteb-i Nüvvabdan mezun olmuş, ayrıca medrese öğrenimi görmüştür. Müftü, kadı, toprak sahibi.⁵⁴¹ Oğullarından M. Cemil Çalgüner VII ve VIII. TBMM’ye CHP’den Denizli Mebusu seçilmiş,⁵⁴² bir diğer oğlu Mehmet Rıfat Çalgüner, 1967–1974 yılları arasında TBMM Genel Sekreterliği görevinde bulunmuştur.⁵⁴³ BĞM-BG.

122) Mustafa Rahmi (Köken) Bey (1881–1952)

(OMM III İzmir; TBMM II, III, IV, V, VI, VII, VIII İzmir)

İzmir’in Bergama ilçesine bağlı Turanlı bucağı Bölcek köyünde doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; toprak sahibi, tüccar, öğretmen. 1913’te İl Genel Meclisi Bergama Üyesi ve İl Komisyon Üyesi oldu. 1921’de Zonguldak Maden Müdüriyetine atandı. 17 Mayıs 1926’da Ticaret Vekili seçildi.⁵⁴⁴ 1927’de Ziraat, 1928’de ise İktisat Vekilliği yaptı. İş Bankasının kurucularındandır.⁵⁴⁵ İTC-CHP.

---

⁵³⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s. 412.

⁵³⁹ *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 171; Sanal, *a.g.e.*, s. 327.

⁵⁴⁰ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 678-679.

⁵⁴¹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 574; *İlk Meclis Anketi*, s. 226.

⁵⁴² *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 575; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2688.

⁵⁴³ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 575;

⁵⁴⁴ *Türkiye’nin 42 Hükümeti*, s. 165; Sanal, *a.g.e.*, s. 313.

⁵⁴⁵ *TPT, TBMM II. Dönem 1923-1927, C. 3*, s. 440; Demir, *a.g.e.*, s. 363.

123) Mustafa Şeref (Özkan) Bey (1884–1948)

(OMM III Konya, Kayseri; TBMM II, III, IV, V Burdur)

Burdur'da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; ayrıca Paris Hukuk Fakültesi mezunu; profesör. III. OMM'ye Konya'dan seçildiyse de 1915'te Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarlığına getirildiğinden mebusluktan istifa etmiştir. 1916'da İtibar-ı Millî Bankası İdare Meclisi Üyesi iken Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuş, aynı yıl, devamsızlıktan müstafi sayılan Karabet Tomayan'ın yerine Kayseri'den tekrar mebus seçilmiştir.⁵⁴⁶ 27 Eylül 1930–3 Eylül 1932 tarihlerinde İktisat Vekilliği yapmıştır.⁵⁴⁷ İTC-CHP.

124) Mustafa Şükrü (Çağlayan) Efendi (1880–1936)

(OMM IV – TBMM I Mamuret'el-aziz/Elazığ)

Elazığ'ın Zerteric köyünde doğdu. Hukuk mezunu; hâkim, savcı. Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun çıkarılması üzerine savcılık görevine döndüğünden 6 Aralık 1920'de Meclis kararıyla mebusluktan istifa etmiş sayıldı.⁵⁴⁸ BĞM.

125) Münip (Boya) Bey (1872–1953)

(OMM III Hakkâri, IV Van; TBMM II, III, IV, V, VI, VII Van)

Van'da doğdu. Rüştîye mezunu; mutasarrıf.⁵⁴⁹ BĞM-CHP.

126) Nazif (Aktin) Bey (1879–1962)

(OMM III Amasya; TBMM II, III, IV, V, VI, VII Amasya)

Amasya'da doğdu. Rüştîye mezunu; tüccar, belediye başkanı. 1918'de OMM'nin feshedilmesi üzerine Amasya'ya dönerek buradaki Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesini arkadaşlarıyla beraber gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁰ İTC-CHP.

⁵⁴⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 369.

⁵⁴⁷ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 168; *TPT, IV. TBMM, C. 2*, s. 122.

⁵⁴⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 347.

⁵⁴⁹ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 783-784.

⁵⁵⁰ *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 51-52.

127) Necmettin Molla (Kocataş) Bey (1875–1949)

(OMM I, II, III Kastamonu; TBMM II Kastamonu)

İstanbul’da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; savcı, vali. 1909–1911 yılları arasında Adliye Nazırlığı yapmıştır.⁵⁵¹ İTC-CHP.

128) Numan Efendi (1887–1934)

(OMM IV – TBMM I İstanbul)

Romanya sınırlarındaki Köstence’de doğdu. Askeri Sanayi Mektebi mezunu; ustabaşı. 1919 seçimlerinde Osmanlı Mesai Fırkasının adayı olarak IV. OMM’ye İstanbul Mebusu seçildi. 16 Mart 1921’de İstanbul’un işgalinden sonra tutuklanarak Malta adasına sürüldü. 25 Ekim 1921’de serbest bırakılınca Ankara’ya geldi ve 26 Kasım 1921’de TBMM Genel Kuruluna İstanbul Mebusu olarak takdim edildi. Ailesi USTALAR soyadını almıştır.⁵⁵² Sosyalist-BG.

129) Nusret Sadullah (Ayaşlıoğlu) Bey (1870–1944)

(OMM II Ankara; TBMM III Samsun)

İstanbul’da doğdu. Viyana Hukuk Fakültesi mezunu; elçi. Ayrıca 1894–1900 arası Hariciye Nezareti Hukuk İşleri Müdür Yardımcılığı, 1900–1909 tarihlerinde Şura-yı Devlet üyeliği yapmıştır.⁵⁵³ İTC-CHP.

130) Osman Fevzi (Topçu) Bey (1861–1939)

(OMM I – TBMM I Erzincan)

Erzincan’da doğdu. Medrese mezunu; müderris, müftü. Kurtuluş Savaşı sırasında Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin başkanlığına getirilmiş, Millî

⁵⁵¹ *TPT, TBMM II. Dönem 1923-1927, C. 3, s. 490-491.*

⁵⁵² *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 511; İlk Meclis Anketi, s. 210; Şimşir, a.g.e., s. 419.*

⁵⁵³ *TPT, III. TBMM, C. 3, s. 533-534.*

Mücadelenin amaç ve hedefleri hakkında Ankara Müftülüğü tarafından hazırlanan fetvayı onaylayarak yöresinde bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuştur.⁵⁵⁴ İTC-BG.

131) Osman Nuri (Özgen) Bey (1888–1943)

(OMM IV – TBMM I Lazistan/Rize)

Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Akpınar köyünde doğdu. Yüksek Mühendis Mektebi mezunu; yüksek mühendis.⁵⁵⁵ BĞM1 (I. TBMM'nin bağımsızlarından olmakla beraber İkinci Gruba yakın durmuştur).

132) Osman Nuri (Özpay) Bey (1878–1935)

(OMM IV Bursa; TBMM I, II Bursa)

İstanbul'da doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; avukat. 1919'a kadar OMM İkinci Başkanlığı yapmıştır. Sivas Kongresi'nde Bursa temsilcisi olarak bulunmuş, I. TBMM Döneminde Konya İstiklâl Mahkemesi Başkanı seçilmiştir.⁵⁵⁶ BĞM-BG-CHP-TCF.

133) Osman Selman (Selmeniko) Bey (1882 - ?)

(OMM III Canik/Samsun; TBMM II Amasya)

Samsun'un Bafra ilçesinde doğdu. Ailesi Kafkasya'dan Bafra'ya göç etmiştir. Mutasarrıf, tüccar. Mütareke Döneminde Samsun Mutasarrıflığı görevinde iken, İttihatçı geçmişi yüzünden tutuklandı. İstanbul'a götürülürken Sinop'ta Kuvva-yı Milliyecilere sığınarak kurtuldu. Daha sonra Kuvva-yı Milliye saflarında çalıştı.⁵⁵⁷ İTC-CHP.

⁵⁵⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 383-384; İlk Meclis Anketi, s. 150.

⁵⁵⁵ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 717-718; İlk Meclis Anketi, s. 288.

⁵⁵⁶ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 231; İlk Meclis Anketi, s. 92.

⁵⁵⁷ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 53.

134) Ömer Lütü (Yasan) Bey (1878–1956)

(OMM IV – TBMM I Amasya)

Amasya-Merzifon’da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli kurmay albay.

I. TBMM Döneminde 27 Aralık 1920’de Nafia Vekilliğine seçildi. 16 Mayıs 1921’de istifa ettiyse de 19 Mayıs’ta yeniden seçilerek 14 Kasım 1921’e kadar bu görevini sürdürdü.⁵⁵⁸

BĞM-İG.

135) Ömer Lütfü (Argeşo) Bey (1880–1942)

(OMM IV – TBMM I Karahisar-ı Sahip/Afyon)

İstanbul’da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; emekli kurmay albay. Birinci

Dünya Savaşı sırasında komutanı olduğu 78. Alay ile katıldığı Romanya harekâtında

Argeşo Meydan Muharebesini kazanmakla Argeşo kahramanı olarak anılmış, sonradan

bunu soyadı olarak almıştır.⁵⁵⁹ BĞM-İG.

136) Ömer Mümtaz Bey (1859–1925)

(OMM III, IV Ankara; TBMM I, II Ankara)

Kafkasya’nın Adıgey yöresinde doğdu. Ailesi 1864’te Türkiye’ye göç etmiştir.

Rüştiye mezunu; başkomiser, mutasarrıf.⁵⁶⁰ Sivas Kongresi’nde Ankara temsilcisi olarak

bulunmuş ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir.⁵⁶¹ Ailesi TANBİY soyadını almıştır.

İTC-BG-CHP.

⁵⁵⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 67; İlk Meclis Anketi, s. 39; Sanal, a.g.e., s. 339.

⁵⁵⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 577; İlk Meclis Anketi, s. 228.

⁵⁶⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 98-99.

⁵⁶¹ Tunaya, a.g.e., s. 509; Heyet-i Temsiliye..., a.g.e., s. IX, X.

137) Ömer Şevki Bey (1870 - ?)

(OMM I, II, III Sivas; TBMM II Sivas)

Sivas'ta doğdu. Askerî Tıbbiyenin ikinci sınıfında iken öğrenim için Fransa'ya gönderildi. Lion Üniversitesinde tıp eğitimini tamamladı; yarbay, askeri doktor.⁵⁶² İTC-CHP – II. TBMM'de CHP'den istifa edip bağımsız kaldı.

138) Ömer Vehbi Efendi (1870–1927)

(OMM II, IV Konya; TBMM I Konya)

Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğdu. Medrese mezunu; müftü, müderris. Konya'da Millî Mücadele hareketini destekledi. I. TBMM'de mebus iken Konya Müftülüğü görevine dönmek istediğinden 22 Haziran 1922'de istifa etti. Ailesi BÜYÜKYALVAÇ soyadını almıştır.⁵⁶³ İTC-BĞM1 (I. TBMM'nin bağımsızlarından olmakla birlikte İkinci Gruba yakın olmuştur).

139) Pirinççizade Feyzi Efendi (1878–1933)

(OMM I, II, III, IV Diyarbakır; TBMM I, II Diyarbakır)

Diyarbakır'da doğdu. İdadi mezunu; memur, toprak sahibi, tüccar. I. OMM'de Diyarbakır Mebusu olan Pirinççizade Arif Bey'in oğludur. 6 Mayıs 1909'da, babasının ölümü üzerine boşalan Diyarbakır Mebusluğuna seçildi.⁵⁶⁴ Mütareke Döneminde, OMM kökenli mebuslardan Zülfü (Tiğrel) Bey ile birlikte Ermeni Tehcirindeki olaylar ile ilgili oldukları ve propaganda yaptıkları savıyla 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'a gönderildi. Burada bir süre tutuklu kaldıktan sonra 23 Temmuz 1919'da Malta'ya sürüldü.⁵⁶⁵ IV. OMM'ye seçildiği halde sürgünde bulunduğundan Meclis çalışmalarına katılmadı. 6 Eylül 1922'de Ali İhsan Paşa, Kara Kemal gibi

⁵⁶² *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 716-717.*

⁵⁶³ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 680; "Cumhuriyet Senatosu Üyeleri (15 Ekim 1961-12 Eylül 1980), s. 271.*

⁵⁶⁴ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 886; Demir, a.g.e., s. 373.*

⁵⁶⁵ *Şimşir, a.g.e., s. 417.*

isimlerin de aralarında bulunduğu on altı kişilik bir grupla Malta'dan kaçtı. Ankara'ya gelerek 2 Ocak 1922'de Diyarbakır Mebusu olarak TBMM Genel Kuruluna takdim edildi.⁵⁶⁶ I. ve II. Dönem TBMM'de Nafia Vekilliği yaptı.⁵⁶⁷ Ailesi PİRİNÇÇİOĞLU soyadını alan Feyzi Bey'in oğlu Vefik Pirinççioğlu XII. TBMM'ye CHP'den Diyarbakır Mebusu seçilmiştir.⁵⁶⁸ BĞM-BG-CHP – II. TBMM'de CHP'den istifa edip bağımsız kalmıştır.

140) Ragıp (Soysal) Bey (1881–1947)

(OMM IV Kütahya; TBMM I, II, III Kütahya)

Uşak'ta doğdu. Rüştüye mezunu olup özel öğrenim de görmüştür. Bazı yerel memuriyetlerde bulunmanın ve 1914–1918 yılları arasında Uşak Medresesinde tarih öğretmenliği yapmanın dışında genel olarak ticaretle uğraştı.⁵⁶⁹ BĞM-BG-CHP.

141) Raif (Dinç) Efendi (1874–1949)

(OMM II, III Erzurum; TBMM II Erzurum, V Zonguldak, VI Rize, VII, VIII Erzurum)

Erzurum'da doğdu. Mekteb-i Nüvvâb mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; kadı. Millî Mücadele Döneminde Erzurum'daki Kuvvay-ı Milliye'nin örgütlenmesine öncülük etti. Erzurum Kongresi'nin toplanmasına yardımcı oldu ve Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi.⁵⁷⁰ I. TBMM Döneminde, Erzurum'da kurduğu Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti yoluyla komünizm karşıtlığı yapmıştır. Hoca Raif'in, saltanatçı bir çizgi izleyen bu örgütü Meclis içindeki muhafazakârları da katarak güçlendirme çalışmaları Mustafa Kemal tarafından engellenmiş, örgütün Erzurum'daki faaliyetleri yine

⁵⁶⁶ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 298-299; İlk Meclis Anketi, s. 122.

⁵⁶⁷ Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 170; Sanal, a.g.e., s. 324.

⁵⁶⁸ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 299; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)", s. 2714.

⁵⁶⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 704-705; İlk Meclis Anketi, s. 282; Bayrak, a.g.e., s. 202.

⁵⁷⁰ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 303-304; Tunaya, a.g.e., s. 509; Heyet-i Temsiliye..., a.g.e., s. IX.

Mustafa Kemal'in talimatıyla Kâzım Karabekir tarafından takibe alınmıştır. 1922 ortalarında örgütün faaliyetlerinin sona erdirildiği belirtilmektedir.⁵⁷¹ İTC-CHP (II. TBMM'de CHP'den istifa edip bağımsız kalmış, ama sonraki Dönemlerde yine CHP'den seçilmiştir).

142) Reşit Bey (1877–1951)

(OMM IV – TBMM I Saruhan/Manisa)

Balıkesir'in Bandırma ilçesine bağlı Emre köyünde doğdu. 1864 Çerkez sürgününde Kafkasya'dan Bandırma'ya göç eden Adige Ailesinden Ali Bey'in oğlu, Çerkez Ethem'in ağabeyidir. Harp Mektebi mezunu; yüzbaşı, Teşkilat-ı Mahsusacı. Trablusgarp Savaşı'nda bu bölgede direnişi yöneten subaylara katıldı. Balkan Savaşı'nın son Döneminde Edirne'nin geri alınması harekâtına katılarak Batı Trakya'da bir İslam Cumhuriyetinin kurulmasında etkili oldu.⁵⁷² Yeşil Ordunun kurucu ve idarecileri arasında yer aldı.⁵⁷³ Çerkez Ethem'in düzenli orduya katılmama ısrarında kardeşinden yana bir tutum takınması nedeniyle 8 Ocak 1921 tarihli TBMM Genel Kurulu kararıyla mebusluktan düşürüldü. Ankara İstiklâl Mahkemesinin 9 Mayıs 1921 tarihli 573 sayılı kararıyla silahlı olarak hükümeti devirmeye teşebbüs ve düşman tarafına kaçmak suçundan ölüm cezasına çarptırıldı. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Bakanlar Kurulunun 1 Haziran 1924 tarih ve 544 sayılı kararnamesiyle 150'likler listesine konuldu ve 28 Mayıs 1927 tarihli 1064 sayılı kanun gereğince vatandaşlıktan çıkarıldı. 1938'de 150'liklerin affına dair kanun çıkarılmasına rağmen 1950'ye kadar yurda dönmedi.⁵⁷⁴ İTC.

⁵⁷¹ Bu örgüt hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Güneş, *a.g.e.*, s. 132-135; Ergil, *a.g.e.*, s. 200-201; Tunaya, *a.g.e.*, s. 533.

⁵⁷² *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 845-846.

⁵⁷³ Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, *a.g.e.*, s. 77; Tunaya, *a.g.e.*, s. 531; Ergil, *a.g.e.*, s. 360.

⁵⁷⁴ Kamil Erdeha, *Yüzellilikler Yahut Mili Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin yay., İstanbul, 1998, s. 182-183.

143) Rıza (Nur) Bey (1879–1942)

(OMM I, IV Sinop; TBMM I, II Sinop)

Sinop'ta doğdu. Askeri Tıbbiye mezunu; askeri tıp doktoru, uzman, diplomat. I. OMM'ye İTC adayı olarak seçildiyse de kısa bir süre sonra muhalif saflara geçerek Ahrar Fırkasını destekledi. Şerif Paşa'nın Paris'te kurduğu İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkasının İstanbul'daki gizli faaliyetleriyle ilişkili olduğu gerekçesiyle tutuklanıp üç buçuk ay Bekirağa Bölüğünde tutulduysa da bu durum kanıtlanamadığı için serbest bırakıldı.⁵⁷⁵ 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucularına katıldı, ama 1912 seçimlerinden sonra bu partiden de ayrılarak muhalefetini kişisel olarak sürdürdü.⁵⁷⁶ I. TBMM Döneminde Maarif Vekilliği, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekilliği görevlerinde bulunmanın yanı sıra Yusuf Kemal Bey başkanlığında Moskova'ya gönderilen heyette yer aldı. Ayrıca Türkiye-Ukrayna arasında 2 Ocak 1922'de Ankara'da imzalanan ve 16 Mart'ta 206 sayılı kanunla onanmış olan Dostluk anlaşmasının onanmış metinlerinin alınıp verilmesine memur edilen heyetle beraber Ukrayna'ya gitti. İsmet Paşa başkanlığındaki heyetle beraber ikinci delege olarak Lozan'a gitti. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nı İsmet Paşa ve Hasan Bey ile birlikte imzaladı. 14 Ağustos 1923'te Ali Fethi Bey başkanlığında oluşturulan İcra Vekilleri Heyetinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili oldu ve bu görevi, Ali Fethi Bey'in istifa tarihi olan 27 Ekim 1923'e kadar sürdürdü.⁵⁷⁷ İzmir Suikasti nedeniyle gerçekleştirilen yargılamalar sırasında, hakkında tutuklama vs. kararı olmadığı halde Avrupa'ya kaçtı ve 1938'e kadar yurda dönmedi.⁵⁷⁸ İTC-Ahrar Fırkası-HİF-BG.

⁵⁷⁵ Dr. Rıza Nur, *Cemiyet-i Hafiye*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005, s. 8-10.

⁵⁷⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 868-869.

⁵⁷⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 869-870; *TPT, II. TBMM, C. 3*, s. 698-699; *İlk Meclis Anketi*, s. 345; *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 167; Sanal, *a.g.e.*, s. 325.

⁵⁷⁸ Dr. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 13.

144) Rüştü Efendi (1874–1924)

(OMM IV – TBMM I Ergani)

Elazığ'ın Palu ilçesine bağlı Yazıbaşı köyünde doğdu. Rüştiye mezunu; toprak sahibi. Ailesi BULDUK soyadını almıştır.⁵⁷⁹ BĞM-BG.

145) Sadullah Feyzi Bey (1865–1933)

(OMM II, IV Bitlis; TBMM I Bitlis)

Bitlis'te doğdu. Rüştiye mezunu; nüfus memuru. Sivas Kongresi'ne Bitlis delegesi olarak katılmış, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Ailesi EREN soyadını almıştır.⁵⁸⁰ İTC-BG (Gruba kayıtlı olmakla beraber bağımsız hareket etmiştir).

146) Salah Cimcoz (Cimcoz) Bey (1877–1947)

(OMM III İstanbul; TBMM IV, V, VI, VII İstanbul)

İstanbul'da doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu; gazeteci. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler tarafından, diğer asker ve sivil altmış yedi kişiyle beraber 28 Mayıs 1919'da Malta'ya sürüldü. Ankara Hükümetinin girişimleri sonucunda 30 Nisan 1921'de (diğer yirmi dokuz kişi ile birlikte) serbest bırakıldı.⁵⁸¹ 1926 Haziran'ında ortaya çıkarılan Atatürk'e yönelik suikast girişimi davasının devamı olarak Ankara İstiklâl Mahkemesince yargılandı, ancak hükümeti devirme hareket ve girişimlerine katıldığı sabit olmamakla, 31 Ağustos 1926'da beraat etti.⁵⁸² İTC-CHP.

⁵⁷⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 361; İlk Meclis Anketi, s. 141.

⁵⁸⁰ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 177; İlk Meclis Anketi, s. 73; Heyet-i Temsiliye..., a.g.e., s. X.

⁵⁸¹ TPT, IV. TBMM, C. 2, s. 286; Şimşir, a.g.e., s. 417.

⁵⁸² TPT, IV. TBMM, C. 2, s. 286.

147) Serdarzâde Mustafa Sırrı Efendi (1861–1925)

(OMM I Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar; TBMM I Karahisar-ı Şarki/Şebinkarahisar)

Ordu'nun Mesudiye ilçesinde doğdu. Rüştüye, ayrıca medrese mezunu; mahkeme kâtabi, avukat, tüccar, çiftçi. Millî Mücadele Döneminde liva temsilcisi olarak Erzurum Kongresi'ne katılmıştır. Ailesi SERDAROĞLU soyadını almıştır.⁵⁸³ BĞM-İG.

148) Suat (Soyer) Bey (1879–1942)

(OMM IV Kastamonu; TBMM I, IV Kastamonu)

İzmir'de doğdu. Mülkî Tıbbiye Mektebi mezunu; doktor, sağlık müfettişi. I. TBMM'deki Tesanüt Grubu'nun Yönetim Kurulu Üyesi.⁵⁸⁴ TBMM'de bulunmadığı dönemlerde serbest hekimlik ve ecza ticareti yapmıştır.⁵⁸⁵ BĞM-BG – IV. TBMM'de bağımsız.

149) Süleyman Asaf (Doras) Bey (1880–1946)

(OMM III Van, IV Hakkâri; TBMM II Hakkâri, III, IV, V Bursa)

Bursa'da doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; hâkim.⁵⁸⁶ İTC-CHP.

150) Süleyman Necati (Güneri) Bey (1889–1944)

(OMM IV Erzurum; TBMM I, V Erzurum)

Bingöl'ün Kiği ilçesinde doğdu. Konya Hukuk Mektebi mezunu; öğretmen, gazeteci-yazar. Sahibi olduğu *Albayrak* gazetesinde Millî Mücadeleyi destekleyen yayınlarda bulunmuştur. Ayrıca Sivas Kongresi'ne Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Karaköse Delegesi olarak katıldı. Kongrede oluşturulan ARMHC'nin üyeleri arasında yer alarak Cemiyetin ana tüzüğünü hazırlayan Nizamname Encümeninde çalıştı. I.

⁵⁸³ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 588; İlk Meclis Anketi, s. 232.*

⁵⁸⁴ Güneş, *a.g.e.*, s. 124; Ed.: Demir, *Çağdaş Türkiye...*, *a.g.e.*, s. 158.

⁵⁸⁵ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 625-626; İlk Meclis Anketi, s. 246.*

⁵⁸⁶ Özgeçmişi için bkz.: *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 373-375.*

TBMM Döneminde seçim kanununda, mebus seçilecek kişiler için Türkiye'nin o günkü sınırları halkından olmak veya bir seçim çevresinde beş yıl oturmuş olmak koşulunu içeren değişiklik teklifini Canik/Samsun Mebusu Emin Bey ve Mersin Mebusu Selahattin Bey ile birlikte hazırladı.⁵⁸⁷ TCF'nin İstanbul İl Örgütünde görev aldı.⁵⁸⁸ Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Atatürk'e yönelik suikast girişiminde rolü olduğu gerekçesiyle Ankara İstiklâl Mahkemesince gerçekleştirilen yargılaması sonucunda beraat etti.⁵⁸⁹ Siyasal durum: İTC-İG (Kurucu Üye)-TCF-CHP.

151) Süleyman Necmi (Selmen) Bey (1871–1943)

(OMM I, II Canik/Samsun; TBMM II, VI, VII Canik/Samsun)

Samsun-Bafra'da doğdu. Mülkiye mezunu; vali.⁵⁹⁰ İTC-CHP.

152) Süleyman Sudi Bey (1866–1928)

(OMM I, II Bayazıt/Ağrı; TBMM I, II Bayazıt/Ağrı)

Ağrı'da doğdu. Rüştîye mezunu olup medrese öğrenimi de görmüştür.

Mahkeme başkâtibi. Teşkilat-ı Mahsusa üyesi.⁵⁹¹ Ailesi ACARBAY soyadını almıştır.⁵⁹²

İTC-BG-CHP.

153) Şakir (Kesebir) Bey (1889–1966)

(OMM IV Çatalca; TBMM II Çatalca, III, IV Edirne, V Tekirdağ)

Kars'ın (1992'den itibaren Ardahan'ın)⁵⁹³ Göle ilçesine bağlı Köprülü

beldesinde doğdu. Mülkiye mezunu; vali. Millî Mücadele Döneminde, önceleri görev yaptığı yer olan Trakya bölgesindeki Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde

⁵⁸⁷ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 402.

⁵⁸⁸ İlk Meclis Anketi, s. 161; Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası..., a.g.e., s. 94; Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., a.g.e., s. 108.

⁵⁸⁹ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 402; İlk Meclis Anketi, s. 161.

⁵⁹⁰ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 187-188.

⁵⁹¹ Demir, a.g.e., s. 377.

⁵⁹² TPT, I. TBMM, C. 3, s. 161-162; İlk Meclis Anketi, s. 64.

⁵⁹³ Köprülü beldesi 1992 yılında Ardahan'ın il olması üzerine Göle ilçesiyle beraber Ardahan'a bağlandı. Bkz.: <http://www.koprulubeldesi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1>, Erişim Tarihi: 17 Ekim 2007.

faaliyette bulunmuştur.⁵⁹⁴ 1 Haziran 1937–13 Nisan 1938 arası Ziraat Vekilliği, 1 Kasım 1937–28 Aralık 1938 arası İktisat Vekilliği yapmıştır.⁵⁹⁵ BĞM-CHP.

154) Şevketzâde Abdülkadir (Emirmahmutoğlu) Efendi (1878–1966)

(OMM III, IV Maraş/Kahramanmaraş; TBMM II, III, IV, V Maraş/Kahramanmaraş)

Kahramanmaraş'ta doğdu. Rüştüye mezunu; çiftçi, tüccar.⁵⁹⁶ İTC-CHP.

155) Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi (1866–1957)

(OMM I, II, III Urfa/Şanlıurfa; TBMM II Urfa/Şanlıurfa)

Şanlıurfa'da doğdu. Medrese mezunu; Şanlıurfa İdadisinde Farsça ve ahlak dersi öğretmenliği yapmıştır. III. OMM'de Meclis-i Meşayih Başkanlığı, 1922–1923 tarihlerinde Urfa'da Halvetî Dergahı Postşiniliği görevlerinde bulunmuştur.⁵⁹⁷ Edebiyatçı profesör, Ankara Üniversitesi Rektörü (1951–1966) Suut Kemal Yetkin'in babasıdır.⁵⁹⁸ İTC-CHP.

156) Mehmet Şefik (Baydar) Bey (1865–1936)

(OMM III, IV Bayazıt/Ağrı; TBMM II, III Bayazıt/Ağrı)

Doğubayazıt'ta doğdu. Rüştüye mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; savcı, mahkeme başkanı.⁵⁹⁹ İTC-CHP.

157) Mehmet Şükrü (Saraçoğlu) Bey (1887–1953)

(OMM IV İzmir; TBMM II, III, IV, V, V, VII, VIII İzmir)

İzmir'in Ödemiş ilçesinde doğdu. Mülkiye mezunu olup ayrıca Cenevre Üniversitesi Siyasal ve İktisat bölümlerini bitirmiştir; yönetici. Millî Mücadele Döneminde

⁵⁹⁴ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 209; TPT, V. TBMM, C. 2, s. 698.*

⁵⁹⁵ *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 165; Sanal, *a.g.e.*, s. 311; Bayrak, *a.g.e.*, s. 238.

⁵⁹⁶ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 593.*

⁵⁹⁷ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 776-777.*

⁵⁹⁸ Bayrak, *a.g.e.*, s. 246; http://tr.wikipedia.org/wiki/Suut_Kemal_Yetkin, Erişim Tarihi: 25 Nisan 2008.

⁵⁹⁹ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 124-125.*

Nazilli'deki efeler cephesine katıldı. 5 Aralık 1924'te Maarif Vekili seçildi. 2 Kasım 1927–27 Aralık 1930 arası Maliye Vekilliği, 4 Mayıs 1931–11 Kasım 1938 tarihlerinde çeşitli kabinelerde Adliye Vekilliği, 11 Kasım 1938'den 3 Nisan 1939'a kadar Hariciye Vekilliği yapmış, 9 Temmuz 1942'de Başvekil olmuştur. 1 Kasım 1948–22 Mayıs 1950 arasında TBMM Başkanlığı yapmıştır.⁶⁰⁰ BĞM-CHP.

158) Mehmet Şemsettin (Günaltay) Bey (1883–1961)

(OMM III Ertuğrul/Bilecik; TBMM II, III, IV, V, VI, VII, VIII Sivas, IX Erzincan)

Erzincan'ın Iliç ilçesine bağlı Urik köyünde doğdu. Yüksek Öğretmen Okulu mezunu; Ord. Profesör, tarihçi. 15 Ocak 1949'da atandığı Başbakanlık görevini 14 Mayıs 1950'ye kadar sürdürdü. 1958–1959 arası CHP İstanbul İl Başkanlığı yaptı.⁶⁰¹ 30 Aralık 1960'ta Kurucu Meclise CHP temsilcisi olarak seçildi.⁶⁰² 1961 seçimlerinde İstanbul'dan Senatör oldu ancak yaşamının son bulması nedeniyle Senatoya katılamadı.⁶⁰³ İTC-CHP.

159) Mustafa Hilmi (Uran) Bey (1884–1957)

(OMM IV Menteşe/Muğla; TBMM III, IV, V, VI, VII, VIII Adana/Seyhan)

Bodrum'da doğdu. Mülkiye mezunu; vali, mülkiye müfettişi. Nisan 1926'da CHP Adana Bölgesi Müfettişliğine atandı. CHP Genel Sekreterliği ve Genel Başkanvekilliği yaptı.⁶⁰⁴ 12 Kasım 1938'de Celal Bayar kabinesinde Adliye, Mayıs 1943'te Saraçoğlu kabinesinde Dahiliye Vekilliği yapmıştır.⁶⁰⁵ İTC-CHP.

⁶⁰⁰ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 444; TPT, III. TBMM, C. 3, s. 342; TPT, V. TBMM, C. 2, s. 387; Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 510.

⁶⁰¹ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 710; *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 162; Sanal, a.g.e., s. 304.

⁶⁰² TPT, II. TBMM, C. 3, s. 710; Zürcher, *Modernleşen Türkiye...*, a.g.e., s. 509-510; "Temsilciler Meclisi Üyeleri (6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961)", s. 2725.

⁶⁰³ TPT, II. TBMM, C. 3, s. 710; "Cumhuriyet Senatosu Üyeleri (15 Ekim 1961-12 Eylül 1980)", s. 2722; TPT, TBMM – IX Dönem 1950-1954, C. 7, s.347, 1 nolu dipnot.

⁶⁰⁴ TPT, III. TBMM, C. 3, s. 9.

⁶⁰⁵ TPT, III. TBMM, C. 3, s. 9; TPT, V. TBMM, C. 2, s. 643; *Türkiye'nin 42 Hükümeti*, s. 174; Sanal, a.g.e., s. 337.

160) Tevfik Nazif (Arıcan) Bey (1883–1951)

(OMM II Prizren; TBMM V Antalya)

Prizren’de doğdu. Hukuk Mektebi mezunu; avukat, adliye müsteşarı.⁶⁰⁶ İTC-CHP.

161) Timurcuzâde Tevfik Bey (1862–1930)

(OMM I Van; TBMM I Van)

Van’da doğdu. Özel öğrenim gördü; nüfus müdürü. 1902–1904 yılları arasında Van Belediye Başkanlığı yaptı. Ailesi DEMİROĞLU soyadını almıştır.⁶⁰⁷ BĞM-BG.

162) Tunalı Hilmi Bey (1871–1928)

(OMM IV Bolu; TBMM I Bolu, II, III Zonguldak)

Bulgaristan sınırları içindeki Eskiçuma kentinde doğdu. 93 Harbi sırasında Türkiye’ye göç eden Tüccar İsmail Hakkı Bey’in oğludur. Cenevre Üniversitesi Pedagoji mezunu; kaymakam, gazeteci-yazar. II. Abdülhamit rejiminin etkin muhaliflerinden olup İTC’nin Kâtib-i Umumiliğini yapmıştır. Gerek İstanbul’da gerekse kaçtığı Cenevre’de ve sonra Mısır’da İTC adına yayınlanan broşür ve gazetelerin hazırlanmasında önemli payı vardır. İkinci Meşrutiyet Döneminde kaymakamlık ve Mülkiye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. I. TBMM’de Milliyetçilik, Türkçülük konularında kürsüde en çok konuşan mebuslardandır. Bu konularda çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazmıştır.⁶⁰⁸ İTC-BG-CHP.

163) Ubeydullah (Hatipoğlu) Efendi (1857–1937)

(OMM I, II Aydın, III İzmir; TBMM IV, V Bayazıt/Ağrı)

İzmir’de doğdu. Medrese mezunu; gazeteci-yazar. Medresede eğitim görüp icazet aldıktan sonra Tıbbiye Mektebine girdi. Üçüncü sınıf öğrencisi iken siyasetle

⁶⁰⁶ *TPT, V. TBMM, C. 2, s. 53-54.*

⁶⁰⁷ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 962-963; İlk Meclis Anketi, s. 378.*

⁶⁰⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 197-198; İlk Meclis Anketi, s. 81.*

uğraştığından hakkında sürgün kararı alınınca Avrupa'ya oradan Amerika'ya kaçtı. Yurda döndükten sonra çeşitli gazete ve dergilerde din üzerine ve sosyal konularda yazılar yazdı. Meşrutiyetin ilanına kadar başka sürgünlere de maruz kaldı. Birinci Dünya Savaşı'na girilmesini desteklemesi, Mütareke Döneminde onu da hedef haline getirdi. Bu yüzden Ubeydullah Efendi, 10 Mart 1919'dan itibaren Damat Ferit Paşa Hükümetince İttihatçılara yönelik olarak başlatılan tutuklama faaliyetlerinde yakalananlardan biridir. Örfi Divan-ı Harpte yargılamaları sürerken İngilizlerce Bekirağa Bölüğünden alınan 78 kişilik kabile arasında Malta'ya sürüldü. 30 Nisan 1921'de serbest bırakıldı.⁶⁰⁹ Cumhuriyet Döneminde, mebus seçilene kadar Beyoğlu evlendirme memuru olarak çalıştı. İTC-CHP.

164) Veliyullah (Hacı Veli) Efendi (1859–1928)

(OMM IV – TBMM I Eskişehir)

Romanya sınırları içindeki Mangalya'da doğdu. Medrese mezunu; tüccar. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Eskişehir şube başkanı olarak 1912 seçimleri sırasında bir sancak altına topladığı kalabalıkla Eskişehir'de dinî propaganda yaparak karışıklık çıkardığı⁶¹⁰ için buraya gelen Divani Harbi Örfi kararı ile 18 Mart 1912'de tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Daha sonra Eskişehir Belediye Başkanı olmuştur. Ailesi AKBAŞLI soyadını almıştır.⁶¹¹ HİF-BG.

165) Veliyüddin (Saltıkgil) Efendi (1880–1935)

(OMM III Aydın; TBMM I Burdur)

Burdur'un Buldan ilçesinde doğdu. Mülkiye mezunu. Ayrıca Darülfünun'un Hukuk bölümünden ve Paris Hukuk Fakültesinden de ayrı ayrı diploma almıştır; profesör.

⁶⁰⁹ *Sıradışı Bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, Haz.: Ahmat Turan Alkan, İletişim yay., İstanbul, 1989, s. 9-31; *TPT, IV. TBMM, C. 2*, s. 101-102.

⁶¹⁰ Fevzi Demir, "II. Meşrutiyet Dönemi Parlamento Seçimlerinde Din ve Siyaset: Kâbe Örtüsüne Dökülen Şarap ve Kimliği Belirsiz Sakal", *Toplumsal Tarih*, C. 11, S. 64, Nisan 1999, ss. 13-17, s. 16.

⁶¹¹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 417-418; *İlk Meclis Anketi*, s. 166.

Darülfünunda ders vermenin dışında çeşitli idari görevlerde çalışmış, Millî Mücadele Döneminde Samsun İstiklâl Mahkemesi üyeliği yapmıştır.⁶¹² İTC-BG.

166) Veysel Rıza Bey (1871–1924)

(OMM III Gümüşhane; TBMM I, II Gümüşhane)

Gümüşhane’de doğdu. Rüştüye mezunu olup ayrıca özel öğrenim görmüştür; liva tahrirat müdürü. 23 Ekim 1920’de Gümüşhane Mutasarrıflığına atandığı için 6 Ocak 1921’de mebusluktan istifa etti. Ailesi ZARBUN soyadını almıştır.⁶¹³ İTC-CHP.

167) Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey (1880–1945)

(OMM II, III Aydın, IV İzmir; TBMM I İzmir, II, III, IV, V, VI Menteşe/Muğla)

Muğla’nın Fethiye ilçesinde doğdu. Hukuk mezunu; gazeteci-yazar. 1904’te gizli dernek kurduğu gerekçesiyle tutuklanarak üç yıllık kalebentlik cezasını çekmek üzere Midilli’ye gönderildi. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul’a dönerek faaliyetlerine devam etti.⁶¹⁴ Teceddüt Fırkası,⁶¹⁵ I. TBMM Döneminde Halk Zümresi,⁶¹⁶ Yeşil Ordu,⁶¹⁷ (resmi) Türkiye Komünist Fırkası⁶¹⁸ gibi oluşumların kurucu ve idarecileri arasında yer aldı. 7 Mayıs 1924’ten itibaren İstanbul’da *Cumhuriyet* gazetesini çıkarmaya başladı ve vefatına dek başyazarlığını yaptı. Oğlu Nadir Nadi DP listesinde bağımsız olarak girdiği seçimlerde IX. TBMM’ye Muğla, X.’ya İstanbul Mebusu seçilmiş; 1964–1970 arası

⁶¹² TPT, I. TBMM, C. 3, s. 217-218; İlk Meclis Anketi, s. 86.

⁶¹³ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 457.

⁶¹⁴ TPT, I. TBMM, C. 3, s. 530; İlk Meclis Anketi, s. 217.

⁶¹⁵ Tunaya, a.g.e., s. 412.

⁶¹⁶ Özcan, a.g.t., s. 77.

⁶¹⁷ Tunçay, *Türkiye’de Sol...*, a.g.e., s. 77; Goloğlu, a.g.e., s. 265.

⁶¹⁸ Tunçay, a.g.e., s. 84; Tunaya, a.g.e., s. 531; Goloğlu, a.g.e., s. 275; Güneş, a.g.e., s. 110; Ergil, a.g.e., s. 365.

Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi olarak parlamentoda bulunmuştur.⁶¹⁹ İTC-BG-CHP.

168) Yusuf Bahri (Tatlıoğlu) Bey (1878–1957)

(OMM IV Yozgat – TBMM I Yozgat)

Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde doğdu. Rüştüye mezunu; toprak sahibi. 1916–1919 arasında Reji İdaresinde memurluk da yaptı. Sivas Kongresi'nde Yozgat Temsilcisi olarak bulundu. Akdağmadeni'nde Müdafaa-i Hukuk örgütünü kurarak başkanlığını üstlendi. Ayrıca I. TBMM Döneminde oluşturduğu kuvvetler aracılığıyla iç ayaklanmaların bastırılmasında rol aldı. 9 Eylül 1921'de Samsun İstiklâl Mahkemesi üyeliğine atandı ve yılsonuna kadar bu görevi sürdürdü. Şeyh Said Ayaklanması'nı fırsat bilerek gizli cemiyet kurmak suretiyle hükümeti devirme suçundan 23 Temmuz 1925'te tutuklandı ama ilk soruşturmasında salıverildi. Ankara İstiklâl Mahkemesince yapılan yargılaması sonunda 10 Ocak 1926'da beraatine karar verildi.⁶²⁰ İTC-İG.

169) Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (1878–1969)

(OMM I, IV Kastamonu; TBMM I Kastamonu, II, III, IV, V, VI, VII, VIII Sinop)

Kastamonu'nun Boyabat ilçesinde doğdu. İstanbul Hukuk Mektebi mezunu. Paris Hukuk Fakültesi Siyasî ve İktisadi Bilimler dalından 1913'te doktora diploması almıştır; avukat, profesör, diplomat. I. TBMM Döneminde sırasıyla İktisat Vekili, Adliye Vekili ve Hariciye Vekili seçilmiş, Ankara'nın dış ilişkilerini düzenleyen heyetlerde yer almıştır. 26 Mayıs 1930'da İsmet Paşa Kabinesinde Adliye Vekilliğine atanmıştır. 1931 seçimlerinden sonra, 5 Mayıs 1931'de yeniden kurulan İsmet Paşa aynı vekilliğe

⁶¹⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 531; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2697; “Cumhuriyet Senatosu Üyeleri (15 Ekim 1961-12 Eylül 1980)”, s. 2723; *TPT – Cumhuriyet Senatosu*, C. 1, s. 686-687; Demir, *a.g.e.*, s. 363.

⁶²⁰ *TPT, I. TBMM, C. 3*, s. 979-980; *İlk Meclis Anketi*, s. 379.

getirilmiş, bu görevini 23 Mayıs 1933'e kadar sürdürmüştür.⁶²¹ 1943 seçimlerinde CHP tarafından aday gösterilmeyen Yusuf Kemal Bey, VIII. Dönemde DP listesinden seçilmiştir. Ancak DP yönetimi ile düştüğü anlaşmazlık nedeniyle partiden çıkarılınca 19 Temmuz 1948'de Millet Partisinin kurucularına katılmıştır.⁶²² 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Kurucu Meclise Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi temsilcisi olarak girmiştir.⁶²³ İTC-BG-CHP-DP-MP (Genel Yürütme Kurulu üyesi)-CKMP.

170) Yusuf Ziya (Özenci) Bey (1875–1951)

(OMM II, III Bolu; TBMM II, VI, VII Zonguldak)

Dobruca'da Hırsova kasabasında doğdu. Ailesi 93 Harbi'nden sonra Anadolu'ya göç ederek Bartın'a yerleşmiştir. Deniz Harp Okulundan deniz makine mühendisi olarak mezun olan Yusuf Ziya Bey Makine Resimhanesi, Bahriye Nezaretinde Maiyet Fen Memurluğunda çalışmış, aynı nezaretin eğitim ve öğretim müfettişliğini yapmıştır. Millî Mücadele Döneminde Bartın Müdafaa-i Hukuk teşkilatının kurucu üyeliğini üstlenmiştir.⁶²⁴ İTC-CHP.

171) Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey (1884–1952)

(OMM IV Gümüşhane; TBMM II Gümüşhane)

Gümüşhane'de doğdu. Sultani mezunu; toprak sahibi, tüccar. Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk hareketinin aktif isimlerden biridir. Erzurum Kongresi'ne katılmıştır.⁶²⁵ BĞM- II. TBMM'ye bağımsız seçildi; sonra TCF'ye katıldı.

⁶²¹ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 629; TPT, III. TBMM, C. 3, s. 551; TPT, IV. TBMM, C. 2, s. 521; Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 73; Sanal, a.g.e., s. 333-334.*

⁶²² *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 627-630; Tunaya, a.g.e., s. 712.*

⁶²³ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 630; "Temsilciler Meclisi Üyeleri (6 Ocak 1961 – 25 Ekim 1961)", s. 2724; İlk Meclis Anketi, s. 251; Demir, a.g.e., s. 366.*

⁶²⁴ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 791-792.*

⁶²⁵ *TPT, II. TBMM, C. 3, s. 363-364; Bayrak, a.g.e., s. 266-267.*

172) Zihni (Orhon) Bey (1883–1955)

(OMM IV Erzurum; TBMM I Erzurum, VI, VII, VIII Kars)

Erzurum’da doğdu. Harbiye Mektebi mezunu; binbaşı, vali. 9 Mayıs 1920’de Sinop Mutasarrıflığı ve Komutanlığına atandığından mebusluktan istifa etti. 4 Ocak 1922’de atandığı Bitlis Valiliği görevinden 4 Ağustos 1923’te alındı. 16 Eylül 1925’te askerlikten emekliye ayrıldı. Kars’ta CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı yapmıştır (1931–1935).⁶²⁶ BĞM-CHP.

173) Zülfü (Tiğrel) Bey (1876–1940)

(OMM II, III, IV Diyarbakır; TBMM I, II, IV, V, VI Diyarbakır)

Diyarbakır’da doğdu. İdadi mezunu; Bidayet ve İstinaf Mahkemesi üyesi, Diyarbakır İl Genel Meclisi üyesi. Mütareke Döneminde, OMM kökenli mebuslardan Feyzi Bey ile birlikte, Ermeni Tehcirindeki olaylarla ilgili oldukları gerekçesiyle 15 Ocak 1919’da İngilizlerce tutuklandı. 15 Şubat 1919’da Mısır’a; 23 Temmuz 1919’da da buradan Malta’ya sürüldü.⁶²⁷ IV. OMM’ye seçildiği halde sürgünde bulunması nedeniyle Meclise katılamadı. 25 Ekim 1921’de Ankara Hükümetinin girişimiyle serbest bırakılan elli dokuz kişilik grup içinde 1 Kasım 1921’de İnebolu’ya geldi. 15 Kasım 1921’de Ankara’ya gelerek TBMM Genel Kuruluna Diyarbakır Mebusu olarak takdim edildi.⁶²⁸ Oğlu Hamit Zülfü Tiğrel XI. TBMM’ye DP’den Diyarbakır Mebusu seçilmiştir.⁶²⁹ İTC-BG-CHP.

⁶²⁶ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 404.*

⁶²⁷ *Şimşir, a.g.e., s. 417.*

⁶²⁸ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 309; İlk Meclis Anketi, s. 129.*

⁶²⁹ *TPT, I. TBMM, C. 3, s. 309; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri (23 Nisan 1920-27 Mayıs 1960)”, s. 2702.*

SONUÇ

Bu çalışma Türk siyasal yaşamında, özellikle ikinci ve üçüncü bölümlerde sunulan veriler doğrultusunda Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemleri arasındaki bağların oldukça kuvvetli olduğunu göstermektedir. Siyasal ve sosyal alanda Meşrutiyetten Cumhuriyete görülen süreklilikler parlamentonun oluşumunda ve yapısında da izlenebilmektedir.

Son OMM'den Birinci TBMM'ye geçiş, bu sürekliliklere uygun bir süreçtir. 1920'de yapılan Birinci TBMM seçimlerinde 1876 Anayasası'na aykırı olarak yerel idare meclislerindeki ve ARMHC Heyet-i Merkeziyelerindeki üyeler de ikinci seçmen kabul edilmiştir. Ama ihtilâl ruhuna uygun bu tavra rağmen hukuksal sürekliliğe önem verilmiş ve 1919 seçimlerinde belirlenen ikinci seçmenlerin de oy kullanmaları sağlanmıştır. Seçimler 1877'de hazırlanıp 1908'de yasalaşan İntihab-ı Mebusan Kanunu çerçevesinde, iki dereceli yapılmıştır. Bu şekilde yapılan seçimlerden sonra açılan Birinci TBMM, 26 Nisan 1920'de kararlaştırdığı üzere çalışmalarını OMM içtüzüğüne uygun olarak yürütmüştür. Saltanat makamı 1922'de tasfiye edilmesine rağmen bu kurumca atanan Meclis-i Ayan üyelerinin müktesep emeklilik hakları korunmuştur. Son OMM üyelerinin mebusluk sıfatları ve bundan doğan hakları korunarak Birinci TBMM'ye doğrudan katılmalarına izin verilmiştir. 1921'de yeni bir anayasa yapılmasına rağmen 1876 Anayasası lağvedilmemiş, çift anayasalı bir dönem yaşanmıştır. Kanun-u Esasi'nin lağvedildiği 1924'e kadar bazı konular bu eski Osmanlı Anayasasına göndermede bulunularak çözümlenmiştir.

Yeni rejimin kimliğini bulduğu 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra bile Türkiye'nin siyasal yaşamında Meşrutiyet Döneminin düzenleme ve uygulamaları, siyasal alışkanlıkları varlığını sürdürmüştür.

1876 Anayasası, getirdiği düzenlemelerle yürütmenin yasamaya üstünlüğü sonucunu doğurmuştu. 1921 ve 1924 Anayasaları “meclis üstünlüğü” fikrine kuramsal olarak yer vermelerine rağmen tıpkı Meşrutiyet Dönemindeki gibi üstünlük yine Meclise verilememiş, yürütmenin belirleyiciliği devam etmiştir. Dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen ve Meşrutiyet Döneminde yapılan İçtimaat-ı Umumiye Kanunu, Tecemmüat Kanun-u Muvvakati gibi metinler 1938’e kadar yürürlükte kalmaya devam etmiştir. 1924 Anayasasında da siyasal hak ve özgürlükler tanınmıştır. Ancak bunların güvence altına alınması Meşrutiyet Döneminde olduğu gibi yine ihmal edilmiş, zaten kullanılmaları için gerekli ortamın yeniden yaratılması da ertelenmiştir. Özellikle siyasal partilerin kurulması ve yaşamlarını devam ettirebilmesi CHP’nin 1945’e kadarki sınırlamalarından ötürü mümkün olamamıştır. Yasal bir engel olmamasına rağmen bu tarihe kadar iki kısa ömürlü deneme dışında CHP’den başka bir siyasal parti kurulamamıştır. Bu yönüyle CHP yönetimi, Meşrutiyet Döneminde İTC’nin fiili tek parti rejiminin daha da otoriter biçimini kurmuş, yine İTC’nin tutum ve alışkanlıklarını güçlü bir şekilde sahiplenmiş ve tekrarlamıştır. 1908’de yasalaşan İntihab-ı Mebusan Kanunu, 1942’de yeni bir seçim kanunu hazırlanıncaya kadar yürürlükte bırakılmıştır. 1942’de yeni bir kanun yapılmasına rağmen iki dereceli seçim sistemi 1946’ya kadar devam ettirilmiştir. Üstelik 1912’de askerlere getirilen oy kullanma yasağı, tek parti dönemini de aşarak 1961’e kadar uygulanmıştır. Seçimleri düzenleyip yapacak bir seçim kurulunun ve yargı denetiminin oluşturulamaması Meşrutiyet Döneminin ve 1950’ye kadarki Cumhuriyetin ortak sorunu ya da eksiliği olmuştur. Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyetin tek parti döneminin bu ortak özelliğinden doğan bir başka benzerliği de iktidar partisinin kendisiyle bütünleşen bürokrasi vasıtasıyla seçim sonuçlarını lehine çevirmesi olmuştur. Mebus adaylarını belirlemede İTC’nin Merkez-i Umûmisinin etkinliğini CHP’nin Parti Başkanlık Divanının

ve parti başkanının devralması ve bu uygulamanın başka siyasal partilerce de benimsenmesi sadece 1945'e kadarki dönemin değil, Türk siyasal yaşamının her döneminin karakteristik özelliklerinden olmuştur.

Görülüyor ki Cumhuriyete geçiş sürecinde ve sonrasında Meşrutiyet Döneminin düzenleme ve uygulamalarından çokça yararlanılmış, hatta 1908–1918 döneminde yapılan bazı kanun metinlerinin yürürlüğü doğrudan devam ettirilmiştir. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinin siyasal iklimlerinin benzerliği, OMM'de mebusluk yapmış isimlerin sürekliliklerini hem kolaylaştırmış hem de bu kişi süreklilikleriyle daha da güçlenmiştir. Osmanlı Meclislerinin herhangi birinde veya birkaçında bulunmuş olan 173 mebus 1960 kadarki TBMM'lerin çeşitli dönemlerinde, en az bir dönem olmak üzere mebusluk yapmıştır. Ama sayısal ağırlıkları ancak 1950'ye kadarki TBMM'lerde dikkate değer oranlarda olmuştur.

Cumhuriyete geçiş sürecinde hukuksal sürekliliğe önem verilmesi nedeniyle son OMM üyelerinin Birinci TBMM'ye doğrudan katılımlarına ve mebusluk görevlerini burada devam ettirmelerine imkân sağlanmıştır. Son OMM'den doğrudan katılan 83 mebusun yanında, ilk üç OMM'nin birinde veya birkaçında bulunmuş olan 20 mebus da Birinci TBMM'ye seçilerek girmiştir. Bu şekilde OMM deneyimi olan 103 mebus, Birinci TBMM'nin üye sayısının dörtte birini oluşturmuştur. Birinci TBMM'den sonra da Meclislerde görülmeye devam edilen OMM kökenlilerin yeni dönemlerde mebusluk sıfatını almaları doğal olarak yeniden seçilmeleri sayesinde gerçekleşmiştir.

OMM kökenlilerin siyasal tutum analizleri yapıldığında çoğunluğunun İttihatçılardan oluştuğu görülür. Aralarında Hürriyet ve İtilaf çizgisinden gelenler veya sosyalist olanlar da bulunmaktadır. Ancak aralarındaki siyasal tutum farklılıklarına rağmen bütün OMM kökenliler, Meşrutiyetin son çırpınışlarını içeren Mütareke Döneminde

Müdafaa-i Hukuk saflarında yerlerini almış, işgal karşıtı örgütlenme faaliyetlerine katılmıştır. Hatta bazıları yörelerindeki milis kuvvetlerin başına geçerek doğrudan çatışmalara katılmıştır. Birinci TBMM'deki siyasal çekişmelerde ise çoğunluğu Birinci Gruba destek vermiştir. İTC ile CHP arasındaki örgütsel, ideolojik benzerlikler OMM kökenlilerin ARMHC/CHP'yle yakınlığını doğurmuş ve tek parti TBMM'lerine kolayca seçilmelerini sağlamıştır. Hürriyet ve İtilaf çizgisinden gelen veya sosyalist olan OMM kökenliler, TBMM'ye tekrar seçilme sıklığı açısından İttihatçılar kadar şanslı olmadığından muhalefetin ancak ideolojik açıdan sürekliliği görülmüştür.

OMM kökenliler genel olarak ARMHC/CHP'ye yakın olmuşsa da muhalif örgüt veya partilere katılanlara da rastlanmıştır. İkinci Grupta, TCF'de, SCF'de, 1946'dan sonra DP'de OMM kökenli mebuslara rastlamak mümkündür. Ayrıca 1931 ve 1935 seçimlerinde (yine CHP'nin desteğiyle) TBMM'ye bağımsız giren OMM kökenliler de vardır. Ancak gerçek anlamda muhalefet yapan OMM kökenli mebusların çoğunun siyasal yaşamı CHP tarafından tamamen sona erdirilmiştir.

OMM kökenlilerin TBMM'de varlıklarını kolaylaştıran bir diğer özellikleri ise sınıfsal/meslekî ve öğrenim durumlarıdır. Çoğu sivil ve askerî bürokrasiden gelen veya yüksek öğrenim gerektiren mesleklere sahip olan OMM kökenliler arasında toprak sahibi, tüccar ve ulemeden olanlar da vardır. Bürokrasiden gelenlerin, yüksek öğrenim gerektiren mesleklere sahip olanların veya yerel bağları kuvvetli olanların TBMM'de daha uzun süre buldukları görülmüştür. Laik politikaların güçlendirilmesi nedeniyle, OMM kökenliler içerisinde TBMM'de sürekliliği sınırlı olanlar ulema grubu olmuştur.

OMM kökenlilerin büyük bir kısmı Türkiye sınırlarında doğmuş olmakla beraber eskiden Osmanlı toprağı olan Balkanlar'da, Arap eyaletlerinde vs. doğanlar da vardır. Meşrutiyet Döneminde (birkaç istisna dışında) bugünkü Türkiye sınırları içindeki

yerlerden mebus seçilen OMM kökenliler, TBMM’de de büyük ölçüde aynı yerleri temsil etmiştir.

Meşrutiyetten Cumhuriyete süreklilik gösteren kişiler olarak OMM kökenliler, her zaman TBMM’deki en yaşlı grubu oluşturmuştur. Oysa “Genç Türkler” siyasi geleneğinden gelen çoğu OMM kökenli için “genç” sıfatı Meşrutiyet Döneminde fizikî bir anlam da ifade ediyordu. Ama Cumhuriyet Döneminde “genç” sıfatı artık OMM kökenli İttihatçılar için sadece siyasi içeriğiyle anlamlı olmaya devam etmiştir.

OMM kökenli mebusların TBMM’deki sayısal ağırlıkları 1950’ye kadar dikkat çekici düzeydedir. 1950’den sonra TBMM’deki sayılarının azalmasında kuşkusuz yaşlanmış olmaları büyük bir paya sahiptir. Fakat 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra OMM kökenli Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Şemsettin (Günaltay) Beylerin yaşlanmış olmalarına rağmen Kurucu Meclise üye olarak girmeleri, hatta Şemsettin Bey’in darbe sonrası ilk seçimlerde senatör seçilmesi yaş faktörünün dışında siyasi birtakım nedenlerin de OMM kökenlilerin TBMM’deki sayılarının azalmasında rol oynadığını göstermektedir. Örneğin 1950 seçimlerinde hayatta olan 48 OMM kökenli mebusun sadece 5’inin TBMM’ye girebilmiş olması nasıl açıklanabilir? Üstelik bunlardan sadece ikisi CHP’liydi, diğer üçü ise DP’den girebilmişti. Çoğunluğu CHP’ye bağlı OMM kökenlilerin 1950’den sonra TBMM’deki etkinliklerinin azalmasıyla bu partinin aynı tarihten itibaren iktidarı DP’ye kaptırması arasında doğrudan bir ilişki aramak, buraya kadar anlatılanlar göz önüne alındığında çok da zorlama bir yorum olmayacaktır.

Kongar’ın sınıflandırmasıyla, Genç Osmanlılar, İTC ve ARMHC/CHP “devletçi-seçkinci” kanadın temsilcisi olarak Cumhuriyet öncesinde iki kesintiyle, sonrasında ise aralıksız 1950’ye kadar iktidar olmuştur ve merkeziyetçi, modernist, laik programlar uyguladığı söylenebilir. Devletçi-seçkincilerin laik politikalarından hoşnut

olmayan muhafazakârlarla, katı merkezîyetçiliğinden ve otoriterliğinden şikâyetçi liberaller “gelenekçi-liberal” cepheyi oluşturmuştur. Bu siyasal çizgi de Sultan-halife, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İkinci Grup, TCF, SCF ve DP tarafından temsil edilmiştir.⁶³⁰ İTC ve CHP’nin uyguladığı politikalar sayesinde güçlenen burjuvazi 1940’larda, devletçi-seçkincilerden kopan DP’nin çatısı altında siyasal alanda ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. “Merkez”in partisi CHP’ye karşı “çevre”nin ve burjuvazinin temsilciliğini üstlenen DP, çevreyle özdeşleşen geleneksel/dinsel değerlerin de savunuculuğunu görev edinerek tek parti rejiminden bıkmış kitlelerin desteğini almış ve 1950’de iktidar olmuştur.⁶³¹ 1908’den beri parlamentoda ağırlıkları görülen ve devletçi-seçkincilerin temsilcisi sayılan sivil ve asker bürokratların oranı 1950’den itibaren düşürülmeye başlanmıştır. Bürokrasinin Meclisteki yerini hukukçuların, tüccarların ve toprak sahiplerinin egemen olduğu bir iktidar örüntüsü almıştır.⁶³² Böylece Türkiye’de parlamento, ulus-devletleşmenin ve millî egemenliğin yansıdığı kuruma dönüşmesinden sonra; üçüncü bir değişim yaşayarak oluşan yeni çıkar ilişkilerine uyum göstermiştir.

1950’den itibaren bürokratların rolünün sınırlandırılmasıyla, Meclis bürokrasinin uzantısı olmaktan çıkmış, ekonomik bölünmelerin de yansıdığı gerçek bir tartışma platformuna dönüşmeye başlamıştır.⁶³³ Bu görece demokratikleşme süreci ve bundan yararlanarak iktidardaki payını büyüten burjuvazi ve diğer toplum kesimlerinin artan siyasal katılımı, yine 1908’den beri İTC ve CHP’nin uyguladığı politikaların ürünü ve başarısıdır. Bu başarı aynı zamanda CHP iktidarının ve bu partiye bağlı kalan OMM kökenlilerin parlamenter yaşamdaki etkinliklerinin giderek azalmasını da açıklayabilir.

⁶³⁰ Kongar, *İmparatorluktan Günümüze...*, a.g.e., s. 143-164, 238, 483-490; 21. *Yüzyılda Türkiye...*, a.g.e., s. 132-154.

⁶³¹ Mardin, a.g.m., s. 125, 129. Ayrıca bkz.: Özbudun, a.g.e., s. 30, 37-44; Keyder, a.g.e., s. 97-105.

⁶³² 1950 – 1957 Arası TBMM’lerin yapısı için bkz.: Frey, a.g.e., s. 181; 1957 – 1960 arası XI. TBMM için bkz.: Şahin, a.g.t., s. 19.

⁶³³ Türkiye’de parlamentonun evrimiyle ilgili kısa bir değerlendirme için bkz.: Şükrü Hanioglu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam yay., İstanbul, 2006, s. 153-155.

Devletçi-seçkin zihniyeti taşıyan örgüt ve kurumların iktidarı ele geçirdiği bazı dönemlerde TBMM’de OMM kökenlilerin varlıklarını aramaya devam etmek bir noktadan sonra biyoloji kanunlarına aykırılık teşkil eder. Yaşlanma ve ölüm gerçeği Meşrutiyetten Cumhuriyete kişi sürekliliklerine bir yere kadar izin vermiştir. Ancak Meşrutiyet Döneminde kronikleşen siyasal ve kültürel tartışmalar tüm canlılığıyla günümüzde de sürmektedir.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Düstur, 3. tertip, cilt 1.

Düstur, 3. tertip, cilt 3.

Düstur, 3. tertip, cilt 4.

Düstur, 3. tertip, cilt 5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi, devre I, cilt 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi, devre I, cilt 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi, devre I, cilt 5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi, devre II, cilt 2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi gizli celse zabıtları, cilt 1.

Başvuru Eserleri, Kaynak Eserler

Atatürk, M. K. (1999). *Nutuk cilt I-II*. (Ed. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu) İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.

Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV. (1991). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Heyet-i Temsiliye tutanakları. (1975). (Ed. Uluğ İğdemir) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu yazım kılavuzu. (2005). 24. Baskı: Ankara.

Anılar, Biyografik Eserler

Ağaoğlu, A. (1990). *Serbest Fırka hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ali Münif Bey'in hatıraları.* (1996). (Ed. Taha Toros) İstanbul: İsis Yayımcılık.
- Arıkan, Z. (2007). *Tarihimiz ve Cumhuriyet: Muhittin Birgen (1885-1951)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye: Fethi Okyar'ın anıları.* (2006). (Ed. Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayrak, O. (2004). *Büyük Nutuk'ta kim kimdir?* İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Birgen, M. (2006). *İttihat ve Terakki'de on sene: İttihat ve Terakki Neydi?, cilt 1.* (Ed. Zeki Arıkan) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Cumhuriyet Senatosu üyeleri (15 Ekim 1961–12 Eylül 1980). (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, ss. 2720-2726). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Danışma Meclisi üyeleri (15 Ekim 1981–6 Aralık 1983). (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, ss. 2727-2729). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, F. (2000). Bir Jön Türk'ün sürüldüğü Fizan'dan Büyük Sahra'yı geçerek kaçıışı: Sami Bey'in çölü geçiş anıları. *Toplumsal Tarih*, 81, 55-60.
- Dr. Rıza Nur. (2005). *Cemiyet-i Hafîye*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Erdeha, K. (1998). *Yüzellilikler yahut Milli Mücadelenin muhasebesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Gövsâ, İ.A. (1945). *Türk meşhurları ansiklopedisi*. İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- İlk Meclis (Birinci Dönem TBMM milletvekillerinin gelecekte bekledikleri) anketi.* (2004). (Ed. Cihangir Gündoğdu) Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Mithat Şükrü Bleda: İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi-İmparatorluğun çöküşü. (1979).
İstanbul: Remzi Kitabevi.

Millet Meclisi üyeleri (15 Ekim 1961–12 Eylül 1980). (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, ss. 2705-2716). İstanbul: İletişim Yayınları.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin anıları. (1986). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Polat, N. H. *Çukurovalı iki adaş: Münif beyler.* Erişim tarihi: 6 Şubat 2007,
http://turkoloji.cu.edu.tr/cukurova/sempozyum/sem_p_3/polat.pdf

Resimli Türk ve dünya meşhurları ansiklopedisi. (1962). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Selvi, H. (1994). *Büyük Millet Meclisi'nde Celâleddin Arif Bey (1875–1930).* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sanal, T. (1997). *Türkiye'nin hükümetleri (Muvakkat Encümen'den 55. Hükümete).*
Ankara: Sim Matbaacılık Ltd. Şti.

Sıradışı bir Jön Türk Ubeydullah Efendi'nin Amerika hatıraları. (1989). (Ed. Ahmet Turan Alkan) İstanbul: İletişim Yayınları.

Temsilciler Meclisi üyeleri (6 Ocak 1961–25 Ekim 1961). (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, ss. 2724-2727). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri (23 Nisan 1920–27 Mayıs 1960). (1983).
Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde (Cilt 10, ss. 2683-2705).
İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri (6 Kasım 1983–1988). [Tarih yok]. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, ss. 2716-2720). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi albümü 23 Nisan 1920–14 Ekim 1973. (1973). (Ed. Kazım Öztürk) Ankara: Önder Matbaası.

Türk parlamento tarihi–I. ve II. Meşrutiyet, cilt 2: Ayân ve Mebûsân Meclisleri üyelerinin özgeçmişleri. (1998). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; İhsan Güneş) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi–Millî Mücadele ve T. B. M. M. I. Dönem 1919–1923, cilt 3: I. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (1994). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Fahri Çoker) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi, TBMM–II. Dönem 1923–1927, cilt 3: II. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (1995). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Kazım Öztürk) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi TBMM–III. Dönem 1927-1931, cilt 3: III. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (1995). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Kazım Öztürk) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi–TBMM–IV. Dönem 1931–1935, cilt 2: IV. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (1996). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Fahri Çoker) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi–TBMM V. Dönem 1935–1939, cilt 2: V. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (2001). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; İhsan Güneş) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi – TBMM VI. Dönem (3 Nisan 1939 – 15 Ocak 1943), cilt 1. (2004).

(Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; İsmet Binark) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi–TBMM IX. Dönem (1950–1954), cilt 7: IX. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (1998). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Kazım Öztürk) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi–TBMM X. Dönem (1954–1957), cilt 2: X. Dönem milletvekillerinin özgeçmişleri. (2000). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Kazım Öztürk) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Türk parlamento tarihi – Cumhuriyet Senatosu üyelerinin özgeçmişleri, cilt 1: 1961-1964. (1998). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Fahri Çoker) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal anılar.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Araştırma, İnceleme Eserler

Abalıoğlu, Y. N. (1955). *Ankara'nın ilk günleri.* İstanbul: Sel Yayınları.

Abalıoğlu, Y. N. (1998). *Birinci Büyük Millet Meclisi.* İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. (Cumhuriyet Gazetesi Armağanı).

Ağaoğlu, S. (1981). *Kuvayı Milliye ruhu.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. ve Rustow D. A. (1976). İkinci Meşrutiyet Döneminde meclisler: 1908–1918. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 245-284.

Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme.* (Çev. Fatmagül Berktaş Baltalı) İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. (Çev. Nuran Yavuz) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akbayar, N. [Tarih yok]. Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* içinde (Cilt 5, ss. 1238-1246). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akın, R. (2001). *TBMM devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde devlet erkleri ve idare*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akşin, S. (2000). İkinci Meşrutiyet üzerine bir inceleme – Aykut Kansu, The Revolution of 1908 in Turkey (Leiden: Brill, 1997). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1-2, 207-212.
- Akşin, S., Tunçay, M., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M. ve Ödekan, A. (2002). *Türkiye tarihi, cilt 4: çağdaş Türkiye (1908–1980)*. (Ed. Sina Akşin) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Araslı, O. (1972). *Adaylık kavramı ve Türkiye'de milletvekilliği adaylığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Armağan, S. (1977). *Anayasa, seçimler ve Anayasa Mahkemesi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Armaoğlu, F. [Tarih yok]. *20. yüzyıl siyasî tarihi, cilt 1-2 1914-1995*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Arslan, D. A. (2004). Türkiye'de iktidarın sosyolojik anatomisi ve iktidar seçkinleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 1-25.
- Arslan, D. A. (2005). Tek ve çok partili dönemlerde Türk siyasi elitlerinin toplumsal profillerinin karşılaştırmalı analizi. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 53-66.

- Atalay, B., Kanver, F. ve Yazan, N. (1986). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Atalı, E. (2002). *1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin karşılaştırmalı incelemesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Avcı, C. (2000). *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve faaliyetleri (1927–1931)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cumhuriyet meclislerinin anatomisi. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 10, s. 2671-2682). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağdaş Türkiye tarihi (Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi)*. (2003). (Ed. Fevzi Demir) Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Çakan, I. (1999). *Türk parlamento tarihinde II. Meclis*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Çavdar, T. (1987). *Müntehib-i saniden seçmene*. Ankara: V Yayınları.
- Çetik, M. (1996). 1908 Devrimi ve meşrutiyet nostaljisi. *Birikim*, 82, 77-83.
- Daver, B. (1965). Az gelişmiş ülkelerde siyasi elit (seçkinler). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2, 517-535.
- Demir, F. (1994). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri (1908-1914)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Demir, F. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan seçimleri (1908-1914)*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Demir, F. (1997). İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusanı'nda etnik grupların temsiline ilişkin bazı gözlem ve veriler. *Tarih ve Milliyetçilik* içinde (ss. 348-368). I. Ulusal Tarih Kongresi Mersin.
- Demirel, A. (1995). *Birinci TBMM'de muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, M. (1990). *İkinci Meşrûtiyet öncesi Erzurum'da halk hareketleri (1906–1907)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Düzel, N. (2005, 27 Haziran). Aykut Kansu ile röportaj. *Radikal*, Erişim tarihi: 1 Eylül 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=156980>
- Emiroğlu, K. (1999). *Anadolu'da devrim günleri–II. Meşrutiyet'in ilanı Temmuz-Ağustos 1908*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eraslan, C. ve Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devletinde meşrutiyet ve parlamento*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Ercan, F. ve Tezcek, Ö. (2006). Double sided analysis in the knowledge society: class and elite theories. *Annual Meeting of the Canadian Political Science Association*. Erişim tarihi: 21 Mayıs 2008, www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/ercan-tezcek.pdf
- Erdem, T. (1982). *Anayasalar ve seçim kanunları*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ergil, D. (1981). *Milli Mücadelenin sosyal tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ergil, D. [Tarih yok]. Birinci Dünya Savaşından sonra toplumsal farklılaşma ve siyasal temsil sorunu. *Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı* içinde (ss. 449-525). Ankara: Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi.
- Ezherli, İ. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920–1998) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877–1920)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish political elite*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Goloğlu, M. (1971). *Üçüncü Meşrutiyet 1920*. Ankara: Başnur Matbaası.

- Gökdemir, O. (1996). 1908 Devrimi'nin düşündürdükleri. *Tarih ve Toplum*, 149, 59-62.
- Gözübüyük, Ş. ve Kili, S. (2000). *Sened-i İttifaktan günümüze Türk anayasa metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin düşünsel yapısı (1920-1923)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (1986). Siyasal temsil olayının Osmanlı İmparatorluğundaki yeri. Sarıbay, A. Y. ve Kalaycıoğlu, E. (Ed.), *Türk siyasal hayatının gelişimi* içinde (ss. 291-296). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Hanioğlu, Ş. (1989). Osmanlı İmparatorluğunda temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi meclisleri. *İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi yıllığı IV* içinde (ss. 61-78).
- Hanioğlu, Ş. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: zihniyet, siyaset ve tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik yönetim geleneği*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları.
- Heper, M. (1997). *Türk kamu bürokrasisinde gelenekçilik ve modernleşme-siyaset sosyolojisi açısından bir inceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- Hür, A. (2005, 31 Temmuz). 1908 Devrimi'nin karanlık yüzü. *Radikal (Radikal 2 Eki)*, Erişim tarihi: 1 Eylül 2007, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4916
- Kansu, A. (1998). Dünden bugüne 1908 Devrimi. *Toplumsal Tarih*, 55, 4-11.
- Kansu, A. (2000). *Politics in post-revolutionary Turkey: 1908-1913*. Leiden: Brill.
- Kansu, A. (2001). *1908 Devrimi*. (Çev. Ayda Erbal) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kansu, A. (2005, 24 Temmuz). Türk Devrimi'nin yıldönümü. *Radikal (Radikal 2 eki)*,
Erişim tarihi: 1 Eylül 2007, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4895
- Karaca, T. N. (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kars, H. Z. (1997). *1908 Devrimi'nin halk dinamiği*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaya, E. (1997). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kazgan, G. (1983). Milli Türk devletinin kuruluşu ve göçler. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, ss. 1556-1557). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. (Çev. Sabri Tekay) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kışlalı, A. T. [Tarih yok]. Parlatmentonun yapısal evriminde eğitim, yaş ve cinsiyet boyutları. *Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı* içinde (ss. 163-186). Ankara: Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi.
- Koçak, C. (1996). Zafer Kars'ın kitabı vesilesi ile tarih çalışmalarında yöntem üzerine. *Toplumsal Tarih*, 25, 62-64.
- Koçak, C. (1997). 1908 Devrimi ve bir kez daha yöntem üzerine. *Toplumsal Tarih*, 45, 59-61.
- Koçu, R. E. (1950). Türkiye'de seçimin tarihi 1877-1950. *Tarih Dünyası*, 7, 299-302.
- Kongar, E. (1994). *İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı cilt 1-2*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2007). *21. yüzyılda Türkiye (2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Macfie, A. L. (2003). *Osmanlı'nın son yılları (1908–1923)*. (Çev. Damla Acar–Funda Soysal). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1986). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez-çevre ilişkileri. (Çev. Şeniz Gönen). Sarıbay, A. Y. ve Kalaycıoğlu, E. (Ed.), *Türk siyasal hayatının gelişimi* içinde (ss. 109-135). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Mıhçı, S. (2000). *Osmanlı parlamento tarihinde son dönem*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Olaylarla Türk dış politikası*. (1996). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ortaylı, İ. [Tarih yok]. Osmanlı Devleti ve meşrutiyet. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 953-960). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1978). İlk Osmanlı parlamentosu ve Osmanlı milletlerinin temsili. *Kanun-u Esasî'nin 100. yılı* içinde (ss. 169-182). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Örgün, M. H. (1998). *Eğitim seviyesi ve değişim açısından Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapısı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öz, E. (1996). *Otoriterizm ve siyaset–Türkiye'de tek-parti rejimi ve siyasal katılma (1923 – 1945)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (1975). *Türkiye'de sosyal değişim ve siyasal katılma*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Özcan, U. (1991). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Milli Mücadelenin anlamı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Peköz, M. (2004). *Türkiye’de sistem partileri - 1923’ten 2004’e CHP’nin ideolojik politik tarihi, cilt 1*. İstanbul: Gün Yayınları.
- Sağlam, F. ve Soysal, M. (1983). Türkiye’de anayasalar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde* (Cilt 1, ss. 18-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sencer, M. (1986). *Türkiye’nin yönetim yapısı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sezen, S. (2000). *Seçim ve demokrasi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Soysal, M. (1986). *100 soruda anayasanın anlamı – 1982 Anayasasına bilimsel yaklaşım*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Steinhaus, K. (1999). *Atatürk Devrimi sosyolojisi, cilt 1*. (Çev. Necdet Sander) İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Şahin, R. (1999). *XI. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (1957–1960)*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şaylan, G. [Tarih yok]. Millet Meclisinin meslek açısından yapısı ile ilgili bazı düşünceler. *Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı içinde* (ss. 133-162). Ankara: Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi.
- Şaylan, G. (1983). Türkiye Cumhuriyeti’nde devlet yapısının evrimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde* (Cilt 2, ss. 388-410). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şaylan, G. (1983). TBMM’nin kuruluşu ve gelişimi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi içinde* (Cilt 10, ss. 2662-2670). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karaçam Şengil, M. (1996). *Birinci Dönem TBMM'de düşünce akımları (1920)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Şimşir, B. (1985). *Malta sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Tanör, B. (1992). *Türkiye'de yerel kongre iktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Tanör, B. (2000). *Kurtuluş kuruluşu*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tanör, B. [Tarih yok]. Anayasal gelişmelere toplu bir bakış. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss. 10-26). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1983). Cumhuriyet Döneminde seçimler. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 7, ss. 1798-1824). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1989). Atatürk-İttihat ve Terakki. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15, 613-623.
- Tsovikyan, H. M. (1997). 1905 Rus Devrimi'nin Türkiye'deki devrim hareketlerine etkisi. Kars, H. Z., *1908 Devriminin halk dinamiği* içinde (ss. 94-121). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler (1859 - 1952)*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1981). İkinci Meşrutiyet rejimi ve Atatürk. *İdare Hukuku İlimleri Dergisi*, 3, 85-121.
- Tunaya, T. Z. (1983). Tarih yolu nasıl keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı mirası. *Çağdaş düşüncenin ışığında Atatürk* içinde (ss. 3-20). İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayıncılık.
- Tunaya, T. Z. (1986). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti rejimine geçiş. *Türk siyasal hayatının gelişimi* içinde (ss. 297-311). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

- Tunaya, T. Z. (2003). Mütareke Döneminin özellikleri (1918–1922). *Türkiye’de siyasal gelişmeler (1876-1938)* içinde (Cilt 2, ss. 3-29). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kuruluşu ve siyasi karakteri. *Türkiye’de siyasal gelişmeler (1876–1938)* içinde (Cilt 2, ss. 57-80). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin 50. yıldönümünde. *Türkiye’de siyasal gelişmeler (1876–1938)* içinde (Cilt: 2, ss. 83-115). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. [Tarih yok]. 1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de anayasa geleneği. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 1, ss. 27-39). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. [Tarih yok]. İkinci Meşrutiyet’in siyasal hayatımızdaki yeri. *Türk parlamentoculuğunun ilk yüzyılı* içinde (ss. 75-131). Ankara: Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi.
- Tunçay, M. (1967). *Türkiye’de sol akımlar (1908–1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunçay, M. (1992). *T.C.’nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923–1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk devrim tarihi, 4. kitap birinci bölüm: çağdaşlık yolunda yeni Türkiye (10 Kasım 1938–14 Mayıs 1950)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turgut, N. (1984). *Siyasal muhalefet: Batı demokrasileri-sosyalist ülkeler-Türkiye*. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Turhan, M. (1991). *Siyasal elitler*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Türkdoğan, O. (1984). 1906–1907 Erzurum hürriyet ayaklanması–I. *Türk Kültürü*, 255, 453-466.
- Türkdoğan, O. (1984). 1906–1907 Erzurum hürriyet ayaklanması–II. *Türk Kültürü*, 256, 497-509.
- Türkdoğan, O. (1984). 1906–1907 Erzurum hürriyet ayaklanması–III. *Türk Kültürü*, 257, 575-596.
- Türkdoğan, O. (1987). 1906–1907 Erzurum hürriyet ayaklanması ile ilgili yeni belgeler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 147, 23-72.
- Türkiye'nin 42 hükümeti (25 Nisan 1920–15 Nisan 1973)*. (1973). (Ed. Cafer Demiral) Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türkiye'de ve yabancı memleketlerde seçim mevzuatı*. (1949). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Türk parlamento tarihi, TBMM IV. Dönem (1931–1935), cilt 1*. (1996). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; Fahri Çoker) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Türk parlamento tarihi, TBMM V. Dönem (1935–1939), cilt 1*. (2004). (Ed. Türk parlamento tarihi araştırma grubu; İhsan Güneş) Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Ulusalkul, N. (1937). *İstibdad Aleyhinde Türk ulusunun ilk hareketi: Erzurum İhtilâli*. Ankara: Ankara Basımevi.
- Unat, F. R. (1962). Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının hazırlanmasındaki rolüne ait bir belge. *Bellekten*, 102, 339-349.
- Uyar, H. (1999). Tek Parti Döneminde seçimler. *Toplumsal Tarih*, 64, 21-31.

- Üyelerin anlarıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temeli Birinci Büyük Millet Meclisi. (1970). *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 31, 6-30.
- Velidedeoğlu, H. V. (1999). *İlk Meclis*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı*. [Yayın yeri yok]: Karacan Yayınları.
- Yurdsever A. N. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Yücekök, A. N. (1983). *Siyaset sosyolojisi açısından Türkiye'de parlamentonun evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Yücekök, A. N. (1987). *Siyasetin toplumsal tabanı (siyaset sosyolojisi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Zarinebaf, F. (2007). Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da modernite ve meşrutiyet. (Çev. Ahmet Akşit), *Toplumsal Tarih*, 166, 24-34.
- Zürcher, E. J. (1992). The Otoman legacy of the Turkish Republic: an attempt at a new periodization. *Die Welt Des Islamsnew*, 2, 237-253.
- Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Çev. Yasemin Saner Gönen) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003). *Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)*. (Çev. Gül Çağalı Güven) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. (Çev. Nüzhet Salihoğlu) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, devrim ve uluslaşma–Türkiye Tarihinde geçiş dönemi (1908 – 1928)*. (Çev. Ergun Aydınoglu) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

tr.wikipedia.org

www.biyografi.net

www.bizkackisiyiz.com

www.kansu.org